

E. V. TARTU ÜLIKOOLI KÄITISMAJANDUSTEADUSE INSTITUUDI
PANGA- JA KINDLUSTUSMAJANDUSLIKE PUBLIKATSIOONIDE SEERIA

Toimetaja — Editor
prof. *mag.* KARL INNO

INSTITUTE OF BUSINESS ECONOMICS OF THE UNIVERSITY OF TARTU
Series of Banking and Insurance Publications

Nr. 2

EESTI FINANTSHALDUSORGANISATSIOONI ÖKOLOOGIA

KARL INNO
mag. rer. oec.

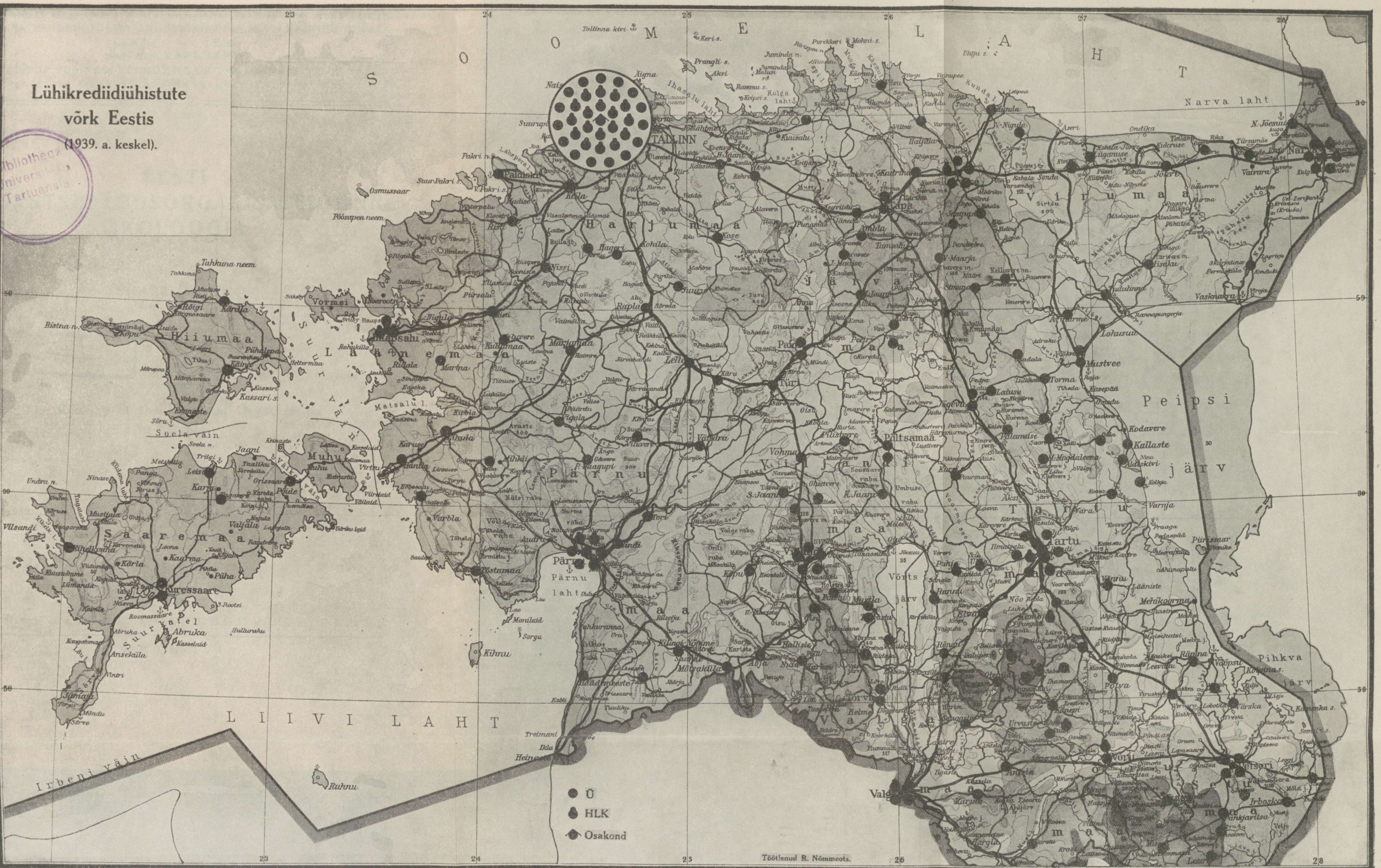
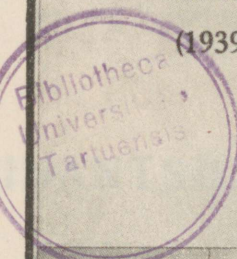
Summary:

The Ecology of the Financial Organization
in Estonia

AKADEEMILINE ÜHISTEGEVUSE SELTS

TARTU 1940

Lühikrediidiühistute võrk Eestis (1939. a. keskel).

- Ü
- HLK
- Osakond

E. V. TARTU ÜLIKOOI KÄITISMAJANDUSTEADUSE INSTITUUDI
PANGA- JA KINDLUSTUSMAJANDUSLIKE PUBLIKATSIOONIDE SEERIA

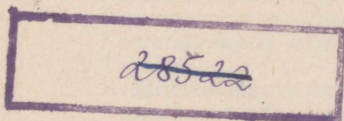
Toimetaja — Editor
prof. *mag.* KARL INNO

INSTITUTE OF BUSINESS ECONOMICS OF THE UNIVERSITY OF TARTU
Series of Banking and Insurance Publications

Nr. 2

EESTI FINANTSHALDUSORGANISATSIOONI ÖKOLOOGIA

KARL INNO
mag. rer. oec.

Summary:

The Ecology of the Financial Organization
in Estonia

AKADEEMILINE ÜHISTEGEVUSE SELTS

TARTU 1940

2.

A-12020

Äratrükk koguteosest „Eesti Krediidiühistud“
Reprinted from the book „Eesti Krediidiühistud“

EESTI FINANTSHALDUSORGANISATSIOONI ÖKOLOOGIA.

SISUKORD.

1. Eelmärkmeid	3
2. Panga asukohta probleem	5
21. Põhimõtteline käsitletu	5
Kliendiorientatsiooni olemus ja tähtsus	5
Panga asukohta määravaid tegureid	8
22. Pankade asukoht maal	13
Maal asuvate pankade levimis-alade iseloomustus	13
Maal asuvate pankade asukohatüüpide iseloomustus	20
23. Pankade asukoht linnades	25
Pankade arenemistingimused linnades	25
Pankade asukohtade tegelik paiknemine linnades	28
3. Finantshaldusorganisatsiooni probleeme	31
31. Eelmärkmeid	31
32. Finantskeskused	31
Finantskeskuste liike	31
Finantskeskuste suurus ja kontsentratsiooninähtusi	32
Finantskeskuste struktuur	39
33. Tagamaa	43
Krediiditehingute omadused tagamaa suuruse tegurina	43
Panga kasutamise tarvidus tagamaa suuruse tegurina	46
Liiklustingimused tagamaa suurust mõjutava tegurina	47
Võistlus tagamaa suurust mõjutava tegurina	47
34. Finantshaldusorganisatsiooni ruumiline struktuur	51
Eelmärkmeid	51
Ülevaade finantshaldusorganisatsiooni ruumilisest struktuurist	52
Tallinna keskse süsteemi finantskeskused	53
Tartu keskse süsteemi finantskeskused	56
Kokkuvõte	57
Summary	60

1. Eelmärkmeid.

Käitise a s u k o h a k s on tükk maakerapinda omadustega (soine, kultiveeritud, ehistatud, paras kliima, hüpoteegiga koormatud, kellegi omanduses jne.), päraldistega (rahvastik, majanduslikud ja kultuurised seadised, võistlev ettevõtte jne.) ja suhetega väljapoole (liiklusvõimalused, monopoli-, kartelli-, osamissuhted, väljastpoolt tulev võistlus, riigi majanduspoliitika jne.), millele on paiknenud käitis ¹⁾). Käitise asukoht sellisena on

1) K. Rabe, Standort, Handwörterbuch der Betriebswirtschaft, väljaja H. Nicklisch, IV k., Stuttgart 1928, v. 1544.

geograafiliselt ja topograafiliselt täpselt määrateldav ja tema suurus on täpselt mõõdetav. Kuid asukohta geograafilisest määratlemisest olulisemad on need tingimused, millele käitise asukoht peab vastama. Ja asukohatingimused ei olegi kõigil käitisel ühesugused, vaid erinevad oluliselt käitisi liikide ning -tüüpide järgi. Igal neist või ühiklikul rühmal neist on oma nõuded asukohatingimuste suhtes. Kuna käitis ja asukoht kuuluvad paratamatult teineteise juurde, siis käitise nõuded ja asukohatingimused on vastastikusel sõltumusel ja sellisena nad moodustavad käitise asukohtaprobleemistiku sisu²⁾). Asukohaprobleemistiku tähtsus ei ole väike, sest see mõjutab otseselt käitise rentaablust. Mida enam vastavad asukohatingimused käitise nõuetele, seda soodsamaks kujuneb käitise rentaablus, kui teised rentaablust mõjutavad tegurid jäävad samaks. Seega suubub asukohaprobleem kasumi suurust mõjutavate kulude ja tookide probleemi, kusjuures üldiselt kulutegurid evivad suuremat tähtsust³⁾). Sõltudes asukoha mõju suurusest üksikutele kululiikidele, eritellakse kõigepealt toorainese- (nõutamise-), minemi- ja tööorienteeritud käitised seejärgi, kas toorainese nõutamise, tööjõu kasutamise või toodangu minetamise tingimused on asukoha valikuga kujundatavad soodsamalt ja seega kulusid vähendavalt või tookisid suurendavalt⁴⁾). Nende tavaliste asukohta määravate tingimuste kõrval võivad evida tähtsust veel erakordsed tingimused (energia saavutamine, rakiste nõutamine, riigi majanduspoliitika, kapitali nõutamine jms.). Erakordsete asukohta määravate tingimuste hulgas tuleb esile tõsta veel traditsiooni (käitis paikneb paika, mis varemgi oli seda liiki käitiste edukalt töötamise paigaks, kuigi asukohatingimused seal ei osutu enam ratsionaalseiks) ja inertsit (käitis jätkab olemist paigas, mille asukohatingimused on muutunud vahepeal ebaratsionaalseiks).

Käitise asukohta sobivuse probleem lähtub üksiku käitise asukohta kvaliteedist ja selle vastamisest käitise nõudeile asukohatingimuste suhtes. Seda asukohaprobleemi käsitlet nimetab *K. Rabe käitiseökoloogia*⁵⁾). Käitiseökoloogia käsitleb käitise asukohatingimusi, tema paiknemist ja elamisruumi, mis on vajalik käitise olemiseks. Käitise elamisruumi küsimus viib meid kokkupuutesse ruumiliigestuse ja seega majandusgeograafilise tagamaa probleemiga. Tagamaaga mõistame siin käitise või käitiserühma elamisruumi, seega nende nõutamise- ja minemiala. Tagamaa on seega kõigepealt ala, kust käitis või käitiserühm nõutab oma käibe toorainese (materiaalsed ja immateriaalsed hüvised — tööjõudlused, kapitalikasutised jm.) ja kuhu ta minetab oma toodangu (materiaalsed ja immateriaalsed hüvised). Sellest järeldub ka tagamaa liigestus kaheks erineva iseloomuga tagamaaks (nõutamise- ja minemitagamaa), mis võivad ruumalaliselt kokku langeda või mitte. Seega käitise või käitiserühma tagamaaks on ala, kus asuvad sellele

2) K. Rabe, op. cit., v. 1545.

3) A. Hoffmann, Wirtschaftslehre der kaufmännischen Unternehmung (Betriebswirtschaftslehre), Leipzig 1932, lk. 29 ja 30.

4) W. Prion, Die Lehre vom Wirtschaftsbetrieb, III raamat, Der Wirtschaftsbetrieb als Betrieb, Berlin 1936, lk. 36.

5) K. Rabe, op. cit., v. 1547. Kuid ka C. L. White ja G. T. Renner (Geography, An Introduction to Human Ecology, New York — London, 1936, lk. 639) rakendavad ökoloogia mõistet samas tähenduses, kui nad käsitlevad lokatsiooni tööstusliku ökoloogia probleemina.

hankijad ja selle klientuur. Tagamaa laiemas mõttes haarab ka käitisorganisatsiooni elementide nõutamisala (näit. töäjõu nõutamisala).

Käitisökoloogia probleemide seostamisel pangamajandusega jõuame pangaökoloogia mõiste juurde, mille objektiks on panga asukoha probleemid ja panga suhe ümbruskonnaga ning sõltumine sellest. Pangaökoloogia on õieti üksiku panga seisukohast lähtuv ökoloogiline käsitlus ja seetõttu oma sisus piiratud. Sest juba üksik pank ei olele üksinda, teist isoleerituna, vaid tal on kokkupuuteid vähemalt oma tagamaa kaudu teiste pankadega; ruumilised suhted tihenevad aga oluliselt mitme panga paiknemisel ühte asulasse. Pankade olelu- ja elamistingimuste käsitelu seoses nende tagamaaga ja ümbruskonnaga teeb paratamatult vajalikuks käsiteluobjekti avardamise pangarühmadele ja veel enamgi — pangaliikidele, -tüüpidele ja õige pea kogu pangamajandusele, sest pankade ökoloogiliste probleemide käsitelu, mis ei arvesta pangamajandust kui orgaanilist, tööjaotusele tuginevat tervikut, jääb lünklikuks ega võimalda vajalikul määral põhjuslikkuse selgitamist. Pangamajanduse ökoloogiliste probleemide käsitelu aga, mis arvestab pangamajanduse tervikut kui finantshaldusorganisatsiooni tööjaotuslikus rahvamajanduses, on otstarbekam nimetada finantshaldusorganisatsiooni ökoloogiaks. Selle sisu hõlmab nii üksiku panga asukohaprobleemid kui ka pangarühmade ja kogu pangamajanduse paiknemise, neile tagamaa koordineerimise ning nende elamistingimuste ja ümbruskonnast (teistest majandusharudest jms.) sõltumise probleemid. Keskseiks finantshaldusorganisatsiooni ökoloogia probleemideks on panga asukoha, finantskeskuse, sellele tagamaa koordineerimise ning pankade ja finantskeskuste arenemise kui ka finantshaldusorganisatsiooni ruumilise struktuuri probleemid. Viimase selgitamine on õieti taoteldavaks eesmärgiks kõigis finantshaldusorganisatsiooni ökoloogiasse kuuluvais käiteludes.

2. Panga asukoha probleem.

21. Põhimõtteline käsitelu.

Kliendiorientatsiooni olemus ja tähtsus. Pankade asukohaprobleem ei ole leidnud seni üksikasjalist uurimist ja on leidnud kirjanduses käsitelmist vaid möödaminnes⁶⁾. Seepärast puudutame siin panga asukoha probleemi põhijooni, mida hõlbustab eriti pankade kuulumine kaubandus-

6) Vrd. näit. W. Prion, op. cit., lk. 41; E. Gsell - W. J. Kolatschek, Der Bankbetrieb und die Effektenbörse, sarjas Betriebswirtschaftslehre, väljaja E. Gsell, III k., Zürich 1935, lk. 10 ja 11. F. Kaul, Standorte der deutschen Banken, Die Bank, väljaja A. Lansburgh, 1927. ak., Berlin, lk. 409—414; F. Kaul, Standorte der Berliner Grossbanken im Deutschen Reich, sama ajakirja samas aastakäigus, lk. 213—219. Kuigi F. Kaul'i käsitelu on pikim, ei anna see sisult midagi pankade asukohaprobleemi lahendamiseks. Pankade asukohana tulevat kõnesse materjalikoht (hoiuste saavutamise koht), töökoht (väikese tähtsusega) ja eriti tarbijatekoht (laenajate asukoht), kusjuures selline kolmikjaotus evivat tähtsust peamiselt osakonnavõrguga pankades; teistes pankades langevat materjalikoht kokku tarbijatekohaga. Saksa pankade asukohtade selgitamisel piirdub F. Kaul ainult nende levingu tiheduse (pankade arvu kui ka igale pangale langeva elanike arvu alusel) konstateerimisega rajoonide kaupa, selle põhjusi selgitamata.

käitiste sarja. Viimane asjaolu teeb kaubanduskäitiste asukohaprobleemi teatud määral kasutatavaks pankade asukohaprobleemi käsitlemisel.

Pangad ei kuulu oma asukoha suhtes pinnasest tingitud ⁷⁾ käitiste hulka ega ole seetõttu sõltuvad pinnase omadusist. Pangad otse vastupidiselt agraar- jt. käitistele kasutavad põhimikku ja sellega ühenduses pinnast vaid käitise alusena, nagu suur osa lokaaltootmiskäitisi. Seetõttu pank on oma asukoha valikus teatud määral looduslikest tingimustest sõltumatu, kuigi mitte täiesti vaba. Seevastu on aga olulise tähtsusega panga asukoha määramisel majanduslikud ja majandusgeograafilised asukohatingimused. Majanduslike tingimuste tähtsust rõhutab ka panga kulu- ja toogi- (tulu-) struktuur, milles domineerivad kulud pangatehingust (pangandamisest) 50—75%-ga, toogid neist aga ligi 100%-ga. Arvestades eelmainitud kulude ja tookide tähtsust, osutuvad pangad nõutamise-, eriti agaminemiorientatsiooniga käitiseks ⁸⁾. Töö-, energia- jms. orientatsioon ei evi tähtsust panga asukoha valikus.

Nõutamise- ja minemiorientatsioon panga asukoha määramisel evib aga kaubandus- ja tööstuskäitiste nõutamise- ja minemiorientatsioonist erinevat iseloomu, sest kaupade ja toodete transpordikulud, mis kaubandus- ja tööstuskäitiste asukoha määramisel evivad sageli olulist tähtsust, ei evi pankades mingit tähtsust. Lisaks sellele kannavad harilikult kliendid panga nõutamise- kui ka minemitegevuse kulud kapitalide, väärtpaberite, sortide jm. transportimise alal. Selle tagajärjel osutub oluliseks panga minemitegevuse soodustamise pärast panga paiknemine paika, mis osutub klientide liiklemise (seega isikuliikluse) seisukohast eriti soodsaks. Arvestades isikuliikluse tähtsust nõutamise- ja minemiorientatsiooni mõjulepääsu tagamisel ja transporditingimuste liiklemiskulude kandmist pangaga liiklevate klientide poolt, tuleb nimetada panku kliendiorientatsiooniga käitiseks. Pankade kui kliendiorientatsiooniga käitiste seisukohast ei ole oluline hüviste liikluse ja hüviste transpordi soodsus, vaid on olulised soodsad ja odavad isiku- (maanteed, omnibuseliinid, raudteed) kui ka teate- (telefon, post) liiklustingimused.

Nõutamise- ja minemiorientatsiooni esinemine pankades kliendiorientatsioonina ei muuda seda veel ühekülgseks orientatsiooniks, vaid kliendiorientatsioon jaguneb samuti nõutamisegevusega ja minemitegevusega seotud kliendiorientatsiooniks. Esimesel juhtumil on oluline pankade paiknemine nende klientide suunas või nende klientide poolt kättesaadavasse paika, kes pakuvad pangale kapitale (krediiditehingud), väärtpabereid, deviise, sorte (kaubandamis- ja komisjonitehingud) jm., või nendesse paikadesse, kust on võimalik saada kapitale (krediiditehingud) või väärtpabereid, deviise, sorte jm. (näit. börsipaiga linn, börsi lähedus, turistiliikluse paigad jt.). Minemitegevusega seotud kliendiorientatsiooni juhtumil on oluline pankade paiknemine nende klientide suunas või nende klientide poolt kättesaadavasse paika, kes nõuavad pangalt kapitale (krediiditehingud), ostavad temalt väärtpabereid, deviise, sorte (kaubandamis- ja komisjonitehingud, spekulatsioonitehingud), annavad makse-, inkasso- jm. käsundeid (makseliiklustehingud), säilitavad pangas väärtpabereid jm. (säilitus-

7) Vrd. K. Rabe, op. cit., v. 1547.

8) Vrd. ka W. Prion, op. cit., lk. 41.

tehingud), või nendesse paikadesse, kuhu on võimalik mahutada kapitale (krediiditehingud, finantseerimistehingud), müüa väärtpabereid, deviise, sorte jm., saada makse- ja inkassokäsundeid jne. Kuna meie pangad, eriti aga lühikrediidiühistud tuginevad peamiselt krediiditehingutele, siis puudutame siin vaid krediiditehingutega seotud kliendiorientatsiooni küsimusi.

Kliendiorientatsioon suubub krediiditehingutele tuginevais pankades nõutamisorientatsioonina hoiustajaorientatsiooni, mis suunab panga paiknemist võimalikult kapitali pakkumise, õigem hoiustajate lähedale või vähemalt neile soodsasse juurdepääsu positsiooni. See tuleb nähtavale universaalpankade hoiusekassade asutamises üldse, eriti aga nende paiknemises linnade elamute kvartaalidesse, säästupankade, säästu- ja laenuühistute samasuunalises paiknemises või nende asutamises mujale säästjatele kättesaadavasse paika (näit. vabrikusäästukassad, postisäästukassad, ametnike ja tööliste säästu- ja laenuühistud nende teenistuskohas). — Kliendiorientatsioon krediiditehingutele tuginevais pankades suubub mine- miorientatsioonina seevastu laenajaorientatsiooni, mis suunab panga paiknemist võimalikult kapitali nõudmise, õigem laenajate lähedale või vähemalt neile soodsasse juurdepääsu positsiooni. See tuleb eriti nähtavale universaalpankade osakonnavõrgu asutamises üldse, eriti aga selle paiknemises, samuti aga ka universaalpanga peapanga, krediidiühistute jt. paiknemises.

Krediiditehingutele tuginevate pankade asukoha määramisel tuleb arvestada põhimõtteliselt kaht orientatsiooni — laenaja- ja hoiustajaorientatsiooni. Kumb orientatsioon evib panga asukoha määramisel olulist mõju, sõltub panga liigist ja tüübist, eelkõige aga sellest, kas need orientatsioonid antud juhtumil osutuvad võistlevaiks esikoha pärast. Sest tervel real juhtumeil laenaja- ja hoiustajaorientatsioon langevad kokku kas laenajate ja hoiustajate samas isikus esinemise tõttu (säästu- ja laenuühistud, eesmärgisäästeühistud, osalt ka *Credit Union*'id jt.) või hoiustajate ja laenajate samust ringkonnist (*Credit Union*'id, põllumeeste krediidiühistud, majaomanike krediidiühistud, ametnike ja tööliste krediidiühistud) või vähemalt samast rajoonist (näit. teenijate ja sulaste hoiused põllumeeste krediidiühistuis, ametnike ja tööliste hoiused universaalpankades) päritolemise tõttu. Sellisel juhtumil on meil tegemist ühikliku kliendiorientatsiooniga. Kui aga hoiustaja- ja laenajaorientatsioon ei lange kokku, siis tekkivas võistluses domineerib hoiustajaorientatsiooni üle laenajaorientatsioon, kui vaid vastav pank teostab laenutamist. Laenajaorientatsiooni domineerimise põhjustab laenutamise kaaskasvatugev krediidiühislik, mis nõuab laenaja krediidiväärtsuse selgitamist ja selle pidevat jälgimist. Krediidiühislik kaudu mõjutab laenajaorientatsioon otseselt panga kulude kujunemist ja seega kasumit. Kuid laenutamisest saabuvate tookide kaudu on laenajaorientatsiooni mõju veel suurem panga kasumile ning seega rentaablusele. Laenutamisevõimalusist sõltub kõigi krediiditehingutele tuginevate pankade, nende hulgas ka universaalpankade arenemise soodsus. Kui veel silmas pidada seda, et pangad kuuluvad eriti toogi- orientatsiooniga ⁹⁾ käitiste sarja, millised peavad harilikult tookide suuren-

⁹⁾ Vrd. E. Fehrmann, Die Geschäftsspartenkalkulation im Kreditbankwesen, Berlin 1936, lk. 38.

damist olulisemaks kulude säästmiseks täpse kalkulatsiooni abil¹⁰⁾, siis on täiesti mõistetav, miks krediitidehinguid sooritavate pankade asukohta määratlemisel evib olulist tähtsust laenajaorientatsiooni. Selle mõju on oluline mitte üksnes puhtalt laenuustehinguile tuginevais pankades, vaid ka universaalpankades. Laenajaorientatsioon suunab viimaseis tavaliselt peapanga asukohta, aga sellest tingitakse ka osakonnavõrgu asutamine laenuustegevuse avardamiseks ja panga laenajale ligemale viimiseks. Mainimata ei saa jätta siin eriti välismaal asutatavaid osakondi ja tütarettevõtteid maailmafinantskeskuste pankade poolt vastavas välisriigis asuva laenajaskonna krediitdistamise ja finantseerimise võimaldamiseks ja hõlbustamiseks. — Kuigi kaubandust ja tööstust finantseerivate pankade asukohta määrab harilikult laenajaorientatsioon, siis tavaliselt sellega osutub suuremal või väiksemal määral ühtuvaks hoiustajaorientatsioon (ametnike ja tööliste, ümbruskonna põllumeeste, kaubandus- ja tööstusettevõtete jm. hoiused), kui pank asub väiksemas linnas. Suur- ja hiigellinnades sellised pangad arvestavad laenajaorientatsiooni kõrval ka hoiustajaorientatsiooni sellega, et loovad hoiustajate jaoks ja nende lähedusse (näit. elamute kvartaalidesse) hoiusekassasid ja hoiusevastuvõtupunkte. — Hoiustajaorientatsioon pääseb üksinda, laenajaorientatsioonist mõjutamata või sellega kokku langemata väga harva mõjule. Mainida tuleb siin esijoones postisäästukassasid, koolisäästukassasid, vabrikusäästukassasid jt. säästupankasid, millised ei teosta laenuustehinguid, vaid mahutavad kogunevad säästud ja hoiused peamiselt riigi- jt. väärtpabereisse või hoiustavad teistes pankades.

Laenaja- ja hoiustajaorientatsiooni mõju kehtimapääsul tuleb arvestada panga klientuuri kutselist koostist. Mida enam klientuur kuulub ühte kutsesse, seda enam pääseb mõjule panga paiknemisel selle kutse teostamiskoha arvestamine (vrd. säästu- ja laenuühistute, *Credit Union*'ide jt. asukohad). Mida kirjum on kutselt klientuuri koostis, seda vähem pääseb mõjule mõne kutse teostamiskoha mõju (vrd. väiksemate linnade universaalpankade asukohad).

Panga asukohta määravaid tegureid. Kliendiorientatsioon määrab panga paiknemise suuna kas nõutamise (hoiustajaorientatsioon) või minemi (laenajaorientatsioon) järgi ja seega panga asukohta põhimõttelise paiknemise tendentsi. Panga konkreetse asukohta määramisel antud tendentsi piires määravad aga panga kasutamise tarviduse olemasolu, liiklus-, võistlus- ja osalt ka ruumipõhimõte¹¹⁾. Nende kõrval võib mainida veel traditsiooni ja inertsit kui panga asukohta määramise tingimusi.

Panga asutamise eelduseks üldse on panga kasutamise vajadus asutatava panga kavatsetavas rajoonis selles ulatuses, et see võimaldaks panga olemise. Krediitidehingute seisukohast tähendab see vaja-

10) Toogiorientatsiooni põhjuseks on pankades krediitidehingute sooritamisel esinev suurusdegressioon, mis seisneb järgmises: laenu, mille suurus on 100.—, ja laenu, mille suurus on 1000.—, töötlemine läheb sama kulukaks, näit. 2.—, kuid took (kasvikud) neilt on erinev. Võttes arvesse ainult netotoogi (kasvikuvahe = 2%), siis on see esimesel juhtumil 2.—, teisel juhtumil aga 20.—. Selle nähtuse tõttu pangad eelistavad suurbraite, mida võivad anda jällegi vaid suurbangad. Sellest tingituna püüavad pangad laenuustamist eriti laiendada, sest see võimaldab palju hõlpsamini kuludis tasakaalustada kui kulude säästmine.

11) Vrd. R. Seyffert, *Der Standort der Einzelhandelsbetriebe*, Handbuch des Einzelhandels, väljanud R. Seyffert, Stuttgart 1932, lk. 152 jj.

likus ulatuses hoiustamise või laenamise tarviduse esinemist, kusjuures on üldiselt tähelepanväärt, et laenamise tarviduse esinemine viib kiiremini panga asutamisele kui hoiustamise tarvidus. Sellest hoolimata on olnud suuremal või väiksemal määral ka hoiustamise tarvidus meie krediidiühistute asutamise põhjuseks¹²⁾, kuigi palju sagedamini hoiustamine esineb laenamist täiendava tegurina.

Panga asutamise eelduseks vastavasse rajooni on vajalik panga olemiseks minimaalset tegevusmahtu võimaldav panga kasutamine resp. laenamine. See sõltub käitiste tihedusest (sagedusest) asukohana arvestatavas paikkonnas, neist laenajatena esinevate käitiste osatähtsusest, laenajatena esinevate käitiste poolt nõutavate kapitalide suurusest ja laenamise püsivusest resp. sagedusest, kuid kõigepealt laenamise aktiivsusest üldse. Laenamise aktiivsus sõltub aga kõigepealt käitiste seosest turu- ja rahamajandusega. Kõige varem tekkis seos turu- ja rahamajandusega kaubandus- ning tööstuskäitisel ja neis on arenenud see seos ka kõige ulatuslikumaks. Seepärast tekivadki esimesena harilikult kaubandust ja tööstust finantseerivad pangad ja tänapäevalgi osutub kaubandus ja tööstus soodsaimaks pankade arenemise aluseks. Tööstuse ja kaubanduse peaaegu 100%-lise turuletootmise tõttu on see ka täiesti arusaadav. Laenamise aktiivsuses järgnevad kaubandusele ja tööstusele majaomanikud, põllumajandus jt. majandusharud, milliste seos turumajandusega on keskmiselt tunduvalt madalam.

Panga asukoha määratlemisel on olulise tähtsusega vastava paikkonna käitiste tihedus, mis loob eeldusi ka suurema arvu laenajate esinemiseks suurema käitiste tihedusega paikkondades. Seepärast paiknevad pangad eriti käitiste kuhjumise paikadesse (linnadesse, eriti suur- ja hiigellinnadesse) kui ka üldse tihedamalt asustatud rajoonidesse (põllumajanduses tavaliseks nähtuseks). Kuna lokaaltootmine võimaldab kõige suuremat käitiste kuhjumist, siis moodustavadki lokaaltootmispaigad (linnad) ka eelistatuid pankade kuhjumispaiku.

Laenajaina esinevate käitiste osatähtsus kõigist sama majandusharu käitistest on suurim kahtlemata suuremal määral turumajandusse sukeldunud majandusharudes, seega suurem kaubanduses ja tööstuses kui majaomanike, majuste jt. hulgas ning põllumajanduses. Teiselt poolt suureneb laenajate osatähtsus majandusharu piires kahtlemata käitissuuruse suurenemisega. Kuigi kaubanduse, tööstuse, majaomanike jt. majandusharude kohta puuduvad vastavad andmed, võimaldavad seda väita üldiselt teada olevad käsitööliste, väiketöösturite, väikekaupmeeste jt. raskused kapitali saavutamisel. Põllumajanduse kohta on aga võimalik esitada mõningaid andmeid. Venemaal 1904. a. kogutud andmed näitavad, et krediidiühistutega on liitunud suhteliselt rohkem suuremaid agrarikäitisi kui väiksemaid ja vaesemaid. Nii jagunesid krediidiühistutega liitunud agrarikäitised Hersoni, Tavriki ja Jekaterinoslavi kubermangus ja neis üldse leiduvad agrarikäitised suuruse järgi järgmiselt¹³⁾:

12) Vrd. näit. Häädemeeste Ü-a, Tudulinna Ü-a, Kuusalu Ü-a, Vaivara Ü-a jt. arengulugusid käesoleva teose III osas.

13) M. I. Tugan-Baranovsky, Sotsialnõja osnovõ kooperatsii, 3. trükk, Moskva 1919, lk. 324.

Talupoegi:	Kogu talupoegkonnast %-des	Krediidiühistuis %-des
hobuseta	32,8	12,2
1 hobusega	8,2	8,8
2 „	34,0	48,6
3 ja 4 „	15,4	19,7
üle 4 „	9,6	10,7
	100,0	100,0

Veel selgemalt tõstavad seda esile samal ajal kogutud andmed Ufimski kubermangust¹⁴⁾, kus:

	kogu talupoegkonnast %-des	krediidiühistutega liitunuist %-des
ei külva	10	5
külvab kuni 2 tess.	21	12
„ 2—10 „	56	64
„ üle 10 „	13	19
	100	100

Sama tõestavad meil 1932. a. põllumajanduse võlakoorma selgitamiseks korraldatud ankeedi andmed, mille järgi evis võlga suuremaist talundeist tunduvalt suurem % kui väiksemaist talundeist, nagu näitavad 1. tabeli andmed¹⁵⁾. Kuigi viimased andmed lähtuvad talundite formaalsest suurusest

1. tabel: talundite koguarvust võlga evivate talundite osatähtsus (%-des).

Talundite suurusrühmad:	Ostutalundite koguarvust evib võlga %-des (a)	Asundustalun- dite koguarvust evib võlga %-des (b)	Talundite kogu- arvust evib võlga %-des (c)
kuni 10 ha	20	40	20
10—20 „	24	57	34
20—30 „	28	66	38
30—50 „	31	82	34
üle 50 „	56	—	53
Keskmiselt . . .	29	55	32

(talundite pindala suurusest), siiski nad koos eespool toodud andmetega näitavad selgesti suuremate käitiste suuremat laenamise aktiivsust ja seega suuremat soodsust pankade tekkimiseks ja arenemiseks kui väiksemad käitised. Sellest järelduvad otseselt suuremate käitistega paikkondade ja alade suuremad eeldused pankade asukohana kui valdavamalt väiksemate käitistega alad. Selle põhjuseks tuleb pidada turumajanduse suuremat sissetungi suuremaisse käitisesse kui väiksemaisse, mis tuleb eriti nähtavale põllumajanduses.

Suuremate käitiste soodustav mõju pankade arenemisele ei sõltu ainult nende hulgas esinevast laenajate suuremast sagedusest, vaid ka nende lae-

14) Ibid., lk. 325.

15) J. Kurkus, Talundite võlakoormis ja maksuvõime, Põllumajandusetur, nr. 46 — 15. XI 1932. a., Tallinn, lk. 518.

namise koguste suuruselt, mis on nii absoluutselt kui ka relatiivselt (sama bilansisuurusega 1 suurkäitis vajab harilikult rohkem laenu kui 5 väikekäitist $\frac{1}{5}$ suurusega) suuremad suuremais käitisis kui väiksemis käitisis. See on harilikuks nähtuseks kaubanduses ja tööstuses, kuid seda tõestavad ka 2. tabeli andmed 1932. a. ankeedi alusel meie agrarikäitiste kohta ¹⁶⁾. Kuid absoluutne laenu suurus ei sõltu ainult käitissuuruselt,

2. tabel: keskmine võla suurus talundi kohta suurusrühmade järgi (kroonides).

Talundite suurusrühmad	Keskmine talundi võla suurus, mis saadud			Talundi kõigi võlgade keskmine suurus (d)
	Eesti Maapangast (a)	lühikrediidiühisuist (b)	teistest pankadest (c)	
0—10 ha	817	172	139	729
10—20 „	1170	294	225	1238
20—30 „	1548	394	360	1738
30—50 „	1566	648	551	2038
üle 50 „	2124	1226	1228	3554
Keskmine	1312	467	470	1570

vaid ka majandusharust. Sellest seisukohast lähtudes evivad kaubandus- ja tööstuskäitised kaugelt suuremate laenude tarvidust kui agrarikäitised jne. Seda tõestavad ka üldiselt siiski väiksemaid käitisi krediidistavate VKÜ-te andmed avatud krediitide suuruse kohta 1914. a., mis olid keskmiselt põllumeestele 990 rbl., majaomanikele — 4.000 rbl., käsitöölisile — 1.100 rbl., kaupmehile ja tööstureile — 3.500 rbl. jne. Kui aga arvestada kaasa ka kaubanduslikud ja tööstuslikud suurkäitised, siis muutuvad need arvud küll mitu korda suuremaks kaubanduses ja tööstuses, millised võimaldavad hiiglakäitiste tekkimist.

Laenamise püsivus, või seda asendav laenamise sagedus, on kahtlemata suurem kaubanduses ja tööstuses, mis on harjunud võõrkapitali kasutamise ja mis peavad seda normaalseks nähtuseks. Seevastu põllumajanduses, eriti väiksemis käitisis, on tähelepanevastupidine mentaliteet, mis nõuab võla tegemisel suurt konservatiivsust ja võla siiski tegemisel selle võimalikult kiiresti mahamaksmist („võlg on võõra oma“!). Seepärast ei ole eriti põllumajanduslikkude väikekäitiste rajoonid laenamise vähese püsivuse tõttu kuigi soodsad pankade asukohana. Kuid ka muude majandusharude väikekäitised on samuti väiksema laenamise püsivusega kui suuremad käitised.

Kokkuvõttes, panga asukoha määramisel väga oluline tingimus — panga kasutamise tarviduse olemasolu — evib õieti panga asutamise eelduse tähtsust. See sõltub, nagu nägime, majandusharust, käitiste üldisest kuhjumisest ja eriti käitissuuruselt, kusjuures olulise tegurina avaldab oma mõju turumajanduse majandusharudesse kui ka üksikkäitisesse sissetungimise

¹⁶⁾ J. Kurkus, Talundite võlausaldajad, Põllumajanduseturg, nr. 48 — 29. XI 1932. a., Tallinn, lk. 554.

intensiivsus. Selle tagajärjel eelistavad pangad asukoha valikul kaubandus-tööstusrajoone (esimesed pangad tekivad linnadesse kaubanduse ja töös-tuse krediidistamiseks), kuid ka teiste majandusharude laenamistarviduse küllaldasel kasvamisel eelistavad pangad eriti neid asukohti, kus kauban-dus ja tööstus vähemalt kõrvalaladena soodustavad pankade arenemist. Ja alles järgmisena paiknevad pangad neisse paikkondadesse, kus kaubandus ja tööstus ei evi tähtsust laenajana. Seejuures on pealegi tähelepanav, et väljaspool kaubandust ja tööstust ning seda mittearvestavad majandus-harud, eriti põllumajandus on sunnitud oma kasvava laenamistarviduse rahuldamiseks ise pankasid asutama (krediidiühistud) või jätma seda riigi teha. Eriti teravalt tungib see esile peamiselt põllumajandust krediidista-vais lühikrediidipankades, mis ei saa valida oma asukohaks linnu ja mille tagajärjel maal osutub paratamatuks krediidiühistute asutamine. Maale või-vad tungida ja suuremaise maalise iseloomuga keskusesse paikneda küll veel aktsiapankade osakonnad, kuid sellisedki juhtumid esinevad harva.

Kui panga kasutamise tarviduse olemasolu määrab üldiselt panga asu-koha rajooni, siis lii kl us p õ h i m õ t e tavaliselt konkretiseerib panga asukoha mainitud rajoonis. Liikluspõhimõtte avaldab oma mõju panga asu-koha määramisel liiklussageduse, liikluskuhjumuse ja liiklustuleviku esile-tõstmisega, kusjuures vastavalt kliendiorientatsioonile probleemi keskusse tõstetakse klientuuri liiklussagedus, -kuhjumus ja -tulevik. Liiklus-s a g e d u s määrab panga asukoha klientuuri poolt sagedamini külastata-vaiste paikadesse (piimakojad, vallamajad, maakauplused, linnade juurde-pääsu- ja peatänavad, turuplatsi ümbrus jm.), lii kl us k u h j u m u s aga klientuuri kuhjumuspaikadesse (piimakoda, seltsimaja, teederistid, kiriku ümbrus, alevikud, ametnike ja tööliste töö- ja teenistuspaigad, linnade city'd ehk ärilad jm.), kusjuures sageli liikluskuhjumus langeb kokku liik-lussagedusega (näit. äri-la, piimakoda, alevik jm.). Liiklussageduse ja -kuh-jumuse hindamisel tuleb silmas pidada panga klientuuri koostist, sest ü l d i s e liiklussageduse ja -kuhjumuse järgi ei paikne need pangad, mille klientuur evib üldisest liikluskuhjumusest erinevat liikluskuhjumust (näit. säästu- ja laenuühistute, hoieusekassade, rahavahetuskassade, börsimaakle-rite jt. asukohad). Üldine liiklussagedus ja -kuhjumus pääsevad eriti mõjule kutselisele integralismile tugineva klientuuriga pankade asukoha paikne-misel. — Liiklustulevik asukoha määramise tegurina võib mõjutada uute pankade asukohavalikut eriti siis, kui senine pankade asukoht on jäänud kõrvale tegelikest liiklussageduse ja -kuhjumuse paikadest.

Liikluspõhimõtte mõju täiendab harilikult kuhjatud¹⁷⁾ finantskesku-sis, seega seal, kus ühte asulasse paikneb enam kui üks, eriti aga arvukalt pankasid, v õ i s t l u s p õ h i m õ t e oma külgetõmbava ja kuhjava toi-mega¹⁸⁾. Selle tagajärjel toimub mitme pangaga asulas pankade asukoha valik võistluskuhjumuse põhimõttel, kui pole just tegemist erilist liiklus-kuhjumust evivate pankadega, ja pangad valivad oma asukohad võimalikult üksteise lähedale, sageli kõrvuti või vastakuti.

Pankade asukohatingimustest evib tagasihoidlikku tähtsust r u u m i - p õ h i m õ t e. Viimase tähtsus on siiski suur- ja hiiglapankade juures kül-

17) Kuhjatud finantskeskuse kujundavad enam kui ühe panga kuhjumine samasse asulasse, kuna ühe pangaga asulaid nimetame hajutatud finantskeskuseks.

18) Vrd. R. Seyffert, op. cit., lk. 159.

laltki oluline. Ruumi tähtsus asukohatingimusena sõltub ruumi suuruse tähtsusest, mida see evib siseorganisatsiooni ratsionaalsel paigutamisel kui ka klientide mugavuste eest hoolitsemisel tehingute sooritamise ruumis, ja ruumide välise fassaadi imposantsusest ning soliidisusest, mida hinnatakse kui suurte pankade küllalt tähtsat värbamistegurit.

Käsiteldud panga asukohatingimused — panga kasutamise tarviduse esinemine vajalikus ulatuses, liiklus-, võistlus- ja osalt ka ruumipõhimõtted ühes traditsiooni ja inertsiga — on need, mis määravad panga paiknemise. Neist olulisimad on panga kasutamise vajadus ja liikluspõhimõte, mis osutuvad panga asukoha reeglipäraseiks tegureiks kõigil juhtumel, nii hajutatud kui ka kuhjatud finantskeskusi. Seevastu võistluspõhimõte ja ka ruumipõhimõte evivad tähtsust peamiselt kuhjatud finantskeskusi eelmisi täiendavate tingimustena. Erakordsete asukohatingimuseksina nii maal kui linnas tulevad arvesse traditsioon ja inerts. Arvestades erinevusi pankade asukohtade kujunemisel hajutatud ja kuhjatud finantskeskuste suhtes, me käsitleme kummagi asukohaprobleemi rakenduslikus osas eraldi.

22. Pankade asukoht maal.

Maal asuvate pankade levimis-alade iseloomustus. Maal asuvate pankade asukoha käsitletu osutub tegelikult meie krediidiühistute asukoha käsitletuks, sest väljaspool linnu asub meil vaid üks aktsiapanga osakond. Lisaks sellele ka uutes linnades kui oma miljöölt rohkem maaühiskonda kuuluvais leidub vaid üks aktsiapanga osakond. Oma iseloomult moodustavad maal ja uutes linnades asuvad pangad hajutatud finantskeskusi¹⁹⁾, millised ülekaalukais juhtumel evivad vaid üht panka; ainult 8 juhtumil on meil tegemist finantskeskustega, mis evivad kaht panka, kusjuures ainult üks selliseist finantskeskustist asub maal. Arvestades sellist olukorda, võime haarata maal asuvate pankade asukohaprobleemi käsitluse ka uutes linnades asuvate pankade asukohaprobleemi. Seda hõlbustab maal ja uutes linnades asuvate pankade kuulumine hajutatud finantskeskuste sarja.

Hajutatud finantskeskustes asuvate pankade asukohaprobleemi käsitletu juurde minnes on vajalik enne kindlaks määrata nende regionaalne leving. Lühikrediidiühistute levimisest 1939. a. keskel annavad ülevaate kaartlisandid nr. 1 ja 3. Nagu neist nähtub, asuvad meie maal ja uutes linnades asuvad krediidiühistud hajutatult üle kogu Eesti, moodustades siiski nendega tihedamini ja hõredamini asustatud alasid. Tihedamalt esineb krediidiühistuid Pandiveremaal²⁰⁾, Lavamaal, Vooremaal, Peipsi põhja- ja looderannikul (Vasknarva-Skarjatinast kuni Kolkja-Koosani), Ugandis (Ugalas), Petserimaal ja Sakalas, seega esijoonel Kõrg-Eestis ja kohati ka rannikualadel (peale Peipsi ranniku ja Lavamaa ka Saare- ja Hiiumaa rannikul, Lahemaal, Hädemeestes, Tõstamaal, Paatsalus ning Hanilas). Krediidiühistud ja seega pangad puuduvad Eesti anoikumeenis, eriti soode ja rabade piirkondades. Selle tagajärjel puuduvad krediidiühistud Alutaguses (välja arvatud Peipsi rannik), Kõrvemaal, Soomaal (välja arvatud lõunapoolne

19) Finantskeskuste mõiste juurde tuleme hiljem (vt. lk. 293 ja 17. osundit).

20) See ja enamik järgmisi nimetusi tähistavad J. G. Granö maastikulisi ühikuid, milliste skeem on toodud Eesti Entsüklopeedias (II köide, Tartu 1933) artiklis „Eesti“ (v. 526).

serv) ja Ridala loode- ning põhjarajoonis; samuti puuduvad krediidiühis- tud ka Sise-Saaremaal ja -Hiiumaal kui väga kehvades alades. Mujal leidub krediidiühistuid hõredalt, kusjuures leidub nende vahel suuremaid või väik- semaid tühje alasid. Kui täpsustada krediidiühistute levimise kirjeldamist, siis paistab silma nende esinemise sageduse tihe seos Eesti oikumeense- mate aladega. Kõigepealt paistab silma krediidiühistute levimise tihe seos põllumaa levimise intensiivsusega ²¹⁾ (erandiks on peamiselt rannikualad), aga samuti mullastiku viljakusega (krediidiühistud asuvad, välja arvatud vähesed erandid, eriti tihedalt enamviljakate muldade rajoonis) ²²⁾ ja maa- rahvastiku tihedusega ²³⁾. Juba need näitavad krediidiühistute levimise tihead seost Eesti oikumeensete, eriti aga põllumajanduse kasutatavate aladega. Seda tõestab ka krediidiühistute levimis-alade võrdlus *J. G. Granö* taimkonna põhi- ja rütmvormide valdkondadega, milliseid üldistades *E. Kant* eritleb Eestis kolm regiooni ²⁴⁾: 1. põldude ja niitude, 2. nurmede ja puisniitude ning 3. metsade, rabade ja soode regioonid. Krediidiühistute tiheadamad levimis-alad ühtivad täiesti põldude ja niitude regiooniga, hõre- damad levimis-alad aga nurmede ja puisniitude regiooniga, kuna metsade, rabade ja soode regioonides puuduvad krediidiühistud, välja arvatud üldis- tamisest tingitud erandid (Mustvee-Avinurme-Skarjatina, Räpina, Tori, Vändra, Lelle-Käru, Pärnu-Jakobi, Häädemeeste-Talli-Kilingi-Nõmme rajoonid). Samuti leidub nurmede ja puisniitude regioonis ülekaalukalt tühje alasid (Ristimaa, Sise-Saaremaa ja Sise-Hiiumaa).

Nagu eespool toodud krediidiühistute levimis-alade kirjeldusest nähtub, on need paiknenud eriti tihedasti majandatavaisse aladesse ja nimelt põllu- majanduse arenemisele soodsaisse regioonidesse (teatud erandi moodusta- vad vaid üksikud rannikualad). See on ka täiesti mõisteta, sest maal ja suurelt osalt ka uutes linnades asuvad pangad krediidistavad põllumajan- dust. Sellest tingituna avaldubki krediidiühistute levimise sõltuvus põllu- majandusest ja selle arenemise astmest üksikuis regioonies. Kui pidada põllu- majanduse arenemise näitajaks agraarkäitiste jõukust, nimelt talundi keskmist varanduse väärtust, siis on põllumajandust krediidistavate pankade arv ²⁵⁾ vastavas regioonis seda suurem, mida jõukamad ja suuremad on selle regiooni talundid. Pankade arvu sõltuvus talundite jõukusest on 3. tabeli järgi ilmne ²⁶⁾. See on ka mõisteta varem öeldu põhjal, sest jõuka- mad ja suuremad talundid võimaldavad hõlpsamini koondada panga asuta- miseks ja normaalselt tegutsemiseks vajaliku laenamismahu. Seda tõesta-

21) Vrd. *E. Kant*, *Bevölkerung und Lebensraum Estlands*, Tartu 1935, III kaartlisand.

22) Vrd. *A. Lillema*, Eesti mullastiku kaardi põhijoonte koostamise katse maa- boniteedi alusel, Tartu 1939, lk. 5.

23) Vrd. *E. Kant*, op. cit., IV kaartlisand.

24) Vrd. *ibid.*, lk. 47 ja *J. G. Granö*, Eesti maastikulised üksused, *Loodus*, I ak., 1922, Tartu, lk. 208 jj.

25) Põllumajandust krediidistavate pankade hulgast on jäetud välja kõik need pangad, mis andsid põllumajandusele laenu alla 5% laenude kogusummast ja kui lae- nude absoluutne summa põllumajandusele piirdus mõne tuhande krooniga. See puhas- tamine osutus vajalikuks, sest põllumajandust krediidistavate pankade hulka tuli arvata andmete võrreldavuse saavutamiseks ka kõik vanades linnades asuvad pan- gad, mis võtavad osa põllumajanduse krediidistamisest.

26) Seda tõestab ka korrelatsiooniarvutus, mis annab korrelatsioonikoefitsien- diks $r = +0,9396 \pm 0,0238$.

3. tabel: põllumajandust krediitdistavate pankade levimise tiheduse sõltuvus talundite jõukusest.

Maakonnad	Talundite arv 1929. a. andmeil (a)	Põllumajandust krediitdistavate pankade arv (b)	Iga 10 000 talundi kohta panku (c)	Talundi kesk- mine varanduse väärtus (kr.) 1929. a. andmeil (d)	Iga panga kohta talundeid (e)
Virumaa	18.113	25	13,80	7.260	724
Järvamaa	8.198	14	17,07	8.530	585
Harjumaa	14.862	20	13,46	7.039	743
Läänemaa	13.315	16	12,02	6.269	832
Saaremaa	10.163	7	6,89	4.517	1.452
Pärnumaa	11.318	19	16,79	8.970	595
Viljandimaa	10.488	20	19,07	10.037	524
Tartumaa	19.326	36	18,63	8.703	537
Valgamaa	4.146	7	16,88	9.989	592
Võrumaa	12.890	17	13,19	8.037	758
Petserimaa	10.538	12	11,39	6.076	878
Kokku	133.357	193	14,47	7.644	691

vadki lühikrediitipankade laenu põllumajandusele, mille suurus sõltub talundite jõukusest ja suuruselt, nagu näitab 4. tabel. Selles võrreldakse lühikrediitipankade poolt antud põllumajanduslike laenu keskmiist suurust talundi kohta²⁷⁾ talundite keskmise suurusega põllumaa alusel ja talundite keskmise varanduse väärtusega (1929. a. põllumajandusliku üleskirjutuse andmeil). 4. tabel näitab, et lühikrediitipankade laenuamise eeldused on seda soodsamad, mida jõukamate ja suuremate talundite rajoonis pank asub, sest mida jõukam ja suurem on talund, seda suurem on tema võõrkapitali tarvidus ja seega pankade kasutamise tarvidus²⁸⁾. Pankade kasutamise tarviduse suurenemisega muutuvad soodsamaks vastavas rajoonis pankade asutamise võimalused ja see rajoon evib erilist külgetõmbejõudu pankade asukohana põllumajanduse krediitdistamisel. Sellest tingituna osutuvadki suuremate ja jõukamate talunditega rajoonid tihedamini põllumajandust krediitdistavate pankadega asustatuks (vt. 3. tabelit). Kuid talundite suurus ja jõukus lisaks sellele moodustab ka põllumajandust krediitdistavate pankade arenemise ja kasvamise aluse. Nagu 5. tabelist nähtub, on kasvanud põllumajandust krediitdistavad pangad põllumajanduslae-

27) Võetud artiklist V. Feldman, Krediitide ositus majandusalade järele 1938. a., Konjunktuur, 1939. ak., Tallinn, lk. 453.

28) Sõltuvust talundile langeva laenu suuruse ja talundi jõukuse ning suuruse (mõõdetud ühelt poolt talundi varanduse väärtusega, sellele lisaks aga ka talundi suurusega põllumaa ha-des) vahel kinnitab ka korrelatsiooniarvutus, mis annab laenu suuruse võrdlemisel talundi varanduse väärtuse suurusega küllalt selget sõltuvust näitava koefitsiendi $r = +0,8680 \pm 0,0504$, talundi põllumaa suurusega aga samuti sõltuvust näitava korrelatsioonikoefitsiendi $r = +0,6904 \pm 0,1064$; nende koefitsientide võrdlus viitab tugevamale sõltuvusele talundi varanduse väärtusest kui pindalalisest suuruselt.

nude osas keskmiselt seda suuremaks, mida suuremate ja jõukamate talundite rajoonis nad asuvad ²⁹⁾).

Põllumajandust krediitistavate pankade levimise ja arenemise eelduste ning tegurite selgitamine näitab, et selleks on talundite jõukus ja suurus. Sellest seisukohast lähtudes peaksid osutama põllumajandust krediitistavate pankade peamiseks levimis-aladeks Järvamaa, Pärnumaa, Viljandimaa,

4. tabel: lühikrediitipankade laenutamise soodsuse sõltuvus põllumajanduse krediitistamisel talundite jõukusest ja suurusest.

Maakonnad	Põllumajanduslikku laenu keskmiselt talundile kr. 1938. a. (a)	Talundi keskmine varanduseväärtus kr. 1929. a. andmeil (b)	Talundi keskmine suurus ha-des põllumaa alusel 1929. a. andmeil (c)
Virumaa	208	7.260	6,9
Järvamaa	150	8.530	10,0
Harjumaa	167	7.039	6,3
Läänemaa	94	6.269	5,5
Saaremaa	34	4.517	3,9
Pärnumaa	174	8.970	8,8
Viljandimaa	333	10.037	9,1
Tartumaa	205	8.703	9,8
Valgamaa	350	9.989	11,6
Võrumaa	117	8.037	10,3
Petserimaa	80	6.076	5,2

5. tabel: põllumajandust krediitistavate pankade suuruse, mõõdetud põllumajanduslaenude kogusumma kaudu, sõltuvus talundite jõukusest ja suurusest.

Maakonnad	Põllumajandust krediitistava panga keskmine suurus (kr.) 1938. a. (a)	Talundi keskmine varanduseväärtus (kr.) 1929. a. (b)
Virumaa	150.700	7.260
Järvamaa	87.835	8.530
Harjumaa	124.000	7.039
Läänemaa	78.225	6.269
Saaremaa	49.363	4.517
Pärnumaa	103.649	8.970
Viljandimaa	174.625	10.037
Tartumaa	110.050	8.703
Valgamaa	207.300	9.989
Võrumaa	88.713	8.037
Petserimaa	70.253	6.076

29) Sõltuvust panga keskmise suuruse ja talundite jõukuse ja suuruse vahel näitab ka korrelatsiooniarvutus, mis annab siin korrelatsioonikoeffitsiendiks $r = +0,7508 \pm 0,0888$.

Tartumaa, Valgamaa, Võrumaa ja osalt Virumaa, mida tõestabki juba teostatud maal asuvate pankade levimis-alade kirjeldus. Need alad asuvad Kõrg-Eestis või osalt Kõrg-, osalt Madal-Eestis (Pärnumaa, Järvamaa ja Virumaa), kusjuures pankade tihedam leving ka siirdealade (Pärnumaa, Virumaa, Järvamaa) suhtes piirdub esijoonel Kõrg-Eestisse kuuluvate aladega. Kõrg-Eesti kujunemine maal asuvate pankade eriti soodsaks asukoharajooniks on põhjustatud seal asuvate talundite suuremast jõukusest ja majanduslikust suurusest, selle ala üldse kõrgemast põllumajanduslikust arengustmest ning suuremast sukeldumisest turumajandusse ³⁰⁾.

Pankade kasutamise tarvidust aktiveerib ja tõstab tungivamalt esile põllumajanduse rajoonides lokaaltootmise, eriti kaubanduse sissetungimine neisse rajoonidesse; kaubanduse ja tööstuse kõrval aktiveerivad pankade kasutamise tarvidust ja seega soodustavad pankade asutamist veel eraisikud — ametnikud, vabakutselised ja töölised. Nii kaubandus, tööstus, majajomanikud kui ka eraisikud (mitte-põllumajanduslikud majused) evivad põllumajandust krediitistavate pankade asutamist aktiveerivate ja soodustavate täiendavate tegurite iseloomu. Sellest tingituna põllumajandust krediitistavate pankade arenemine saab lisatõuke mitte-põllumajanduslike laenu andmisega, mis soodustab suuremal või väiksemal määral nende kasvamist (vt. 6. tabelit). Kuna lokaaltootmine, eriti kaubandus tungib eelistavalt jõukamasse põllumajanduse rajoonidesse, siis sellega aina suu-

6. tabel: mitte-põllumajanduslaenudest tingitud maal ja uutes linnades asuvate pankade suurenemise ulatus (1938. a. andmeil).

Maakonnad	Pankade keskmine suurus kogulaenu alusel (100 kr-des) (a)		Pankade keskmine suurus põllumajanduslaenu alusel (100 kr-des) (b)		Mitte-põllumajanduslaenudest tingitud pankade juurdekasv (%-des) (c)	
	uutes linnades (1)	maal (2)	uutes linnades (1)	maal (2)	uutes linnades (1)	maal (2)
	Petserimaa	—	473	—	446	—
Saaremaa	—	615	—	414	—	49
Tartumaa	2.136	578	1.342	449	60	29
Võrumaa	3.442	686	2.500	554	34	24
Harjumaa	392	1.318	102	887	284	49
Pärnumaa	2.359	1.037	1.060	788	122	32
Virumaa	2.584	1.257	1.280	1.173	102	7
Läänemaa	666	1.753	453	991	47	77
Järvamaa	3.923	1.551	1.125	693	249	150
Viljandimaa ³¹⁾	4.112	826	2.512	633	64	31
Valgamaa	4.644	1.563	2.270	1.170	104	34

30) Põhjalikult on käsitletud Kõrg- ja Madal-Eesti ökoloogilist erinevust ja põllumajanduse erinevat arenemist Kõrg-Eestis E. Kant (vrd. op. cit.).

31) Viljandimaal maal asuvate pankade keskmisi suurusi on parandatud Võhma Ü-a kui erandlikult tugevasti lokaaltootmise krediitistamisele tugineva panga andmete võrra. Kui Võhma Ü kaasa arvata, siis kujunevad andmed maa pankade kohta Viljandimaal järgmiseks: 1) 1.230, 2) 770 ja 3) 61%.

rendatakse nende rajoonide panga-asukoha soodsust ja neisse rajoonidesse asutatavate põllumajandust krediitdistavate pankade arenemist ja kasvamist³²⁾. Seda tõestavadki 6. tabelis esitatud pankade keskmised suurused (kogulaenude alusel) uutes linnades ja maal, mis on seda suuremad, mida jõukamas rajoonis vastavad pangad asuvad. Lokaaltootmise krediitdistamise põllumajandust krediitdistavate pankade kasvamist soodustav mõju toob aga kaasa segatüüpi (põllumajanduse kõrval ka kaubanduse, tööstuse, majajomanike ja eraisikute krediitdistamisest osavõtt) krediidiühistute suurenemise seda enam, mida suuremaks pank kasvab³³⁾. Lokaaltootmise krediitdistamise sissetung põllumajandust krediitdistavasse pankadesse suureneb seda enam, mida enam pank asub maalises keskusest linnalisse keskusse. Sellest tingituna tuginevad uutes linnades asuvad pangad üldiselt palju rohkem lokaaltootmise krediitdistamisele kui maal asuvad pangad (vt. 6. tabelit); vanades linnades tungib see veel ulatuslikumalt esile.

Lokaaltootmise sissetungimine põllumajandust krediitdistavasse pankadesse ei evi aga ühtlast iseloomu ja ei sõltu ainult panga suurusest. Nimelt vähem-jõukais põllumajanduse rajoones evib lokaaltootmise krediitdistamine pankade tegutsemisalusena suuremat tähtsust kui jõukamais põllumajanduslikes rajoones (vt. 6. tabelit); eriti selgesti paistab see silma maal asuvate pankade suhtes (erandi moodustab vaid Järvamaa 150%-ga, mis on küll tingitud selle maakonna asumisest kaugel peakesusest Tallinnast ja seda pealegi üle eraldava Kõrvemaa, teiselt poolt aga ka Järvamaa maal asuvate pankade osalisest paiknemisest Kõrvemaa äärealale). Kuigi jõukais põllumajanduse rajoones lokaaltootmise krediitdistamine võtab absoluutseis summades küllalt silmapaistva ulatuse, evib see siiski tugeva põllumajanduse krediitdistamise tagajärjel tagasihoidlikku suhtelist tähtsust. Seevastu vähem-jõukais põllumajanduse rajoones võtab lokaaltootmise krediitdistamine põllumajanduse väikese krediitdistamise tõttu suhteliselt palju suurema ulatuse. Selle tagajärjel tuginevad Madal-Eesti maal ja uutes linnadeski asuvad pangad palju suuremal määral lokaaltootmise krediitdistamisele kui Kõrg-Eesti sama liiki pangad (vt. 6. tabelit). Seda tõestab ka maal ja uutes linnades asuvate pankade ja pangarühmade (finantskeskuste) rühmitamine selle järgi, kui võrd paljudel juhtumitel nad annavad põllumajandusele oma laenudest 75% ja rohkem. Nimelt kuulub selliste finantskeskuste hulka Viljandimaal — 67%, Valgamaal — 50%, Võrumaal — 77%, Petserimaal — 100%, Tartumaal — 59%, Virumaal — 65% (pangad asuvad suurelt osalt Pandiveremaal, kuna Alutaguses nad puuduvad peaaegu täiesti), Pärnumaal — 58%, Järvamaal — 40%, Harjumaal 45%, Läänemaal — 27% ja Saaremaal — 25% kõigist vastava maakonna maa ja uute linnade finantskeskusist.

Lokaaltootmise krediitdistamise tugevam sissetungimine vähem-jõukais põllumajanduslikes rajoones asuvate pankade krediitdistamisse võimaldab neis rajoones pankade hõlpsama suurenemise, mille tagajärjel neis rajoones esineb palju harvemalt kääbuspanku kui põllumajanduse krediitdistamisele tuginevais rajoones. Kuid see pankade kasvamise soodustamine lõpeb

32) Vrd. ka käesolevas teoses artiklis K. Inno, Lühikrediidiühistute struktuuri probleeme, leiduvat 11. tabelit.

33) Vrd. *ibid.*, 11. tabelit P-liiki krediidiühistute suurusrühmade vahel jagunemise suhtes.

7. tabel: pankade üldarvu (a -joonel) ja krediidiühistute arvu (b -joonel) kujunemine maal (ühes uute linnadega) ja selle indeksid (1913/15. a. = 100).

Maakonnad	a	Pankade arv (1)					Pankade arvu kujunemise indeksid (2)				
		1913/15	1920	1925	1930	1938/39	1913/15	1920	1925	1930	1938/39
Virumaa	a	11	11	15	20	18	100	100	136	182	164
	b	11	11	13	19	18	100	100	118	173	164
Järvamaa	a	5	5	9	14	12	100	100	180	280	240
	b	5	5	6	12	11	100	100	120	240	220
Harjumaa	a	9	9	11	12	12	100	100	122	133	133
	b	9	9	11	12	12	100	100	122	133	133
Läänemaa	a	8	8	10	13	12	100	100	125	162	150
	b	8	8	9	12	11	100	100	112	150	137
Saaremaa	a	6	2	2	4	4	100	33	33	67	67
	b	2	1	1	4	4	100	50	50	200	200
Pärnumaa	a	12	12	14	14	13	100	100	117	117	108
	b	12	12	12	13	13	100	100	100	108	108
Viljandimaa	a	9	9	12	17	15	100	100	133	189	167
	b	7	8	9	16	15	100	114	129	228	214
Tartumaa	a	19	18	22	30	29	100	95	116	158	153
	b	16	16	21	30	29	100	100	131	187	181
Valgamaa	a	3	3	4	5	5	100	100	133	167	167
	b	3	3	4	5	5	100	100	133	167	167
Võrumaa	a	5	4	5	13	13	100	80	100	260	260
	b	4	3	3	12	13	100	75	75	300	325
Petserimaa	a	3	3	10	11	8	100	100	333	367	267
	b	3	3	9	11	8	100	100	300	367	267
K o k k u	a	90	84	114	153	141	100	93	127	170	157
	b	80	79	98	146	139	100	99	122	182	174

õige pea rajooni kehvuse tõttu, mispärast jõukad põllumajanduslikud rajoonid annavad siiski tunduvalt rohkem suuremaid panku; eriti käib see suuremal määral turumajandusse sukeldunud rajoonide kohta, milliseis sageli kääbuspangad puuduvad üldse. Seda tõestavad ka andmed väikeste finantskeskuste (IX, VIII ja VII suurusrühma kuuluvate) esinemise sageduse kohta, millised ulatuvad Võrumaal — 46%-le, Petserimaal — 37%-le, Tartumaal — 41%-le, Harjumaal — 36%-le³⁴⁾, Pärnumaal — 33%-le³⁵⁾, Saaremaal — 25%-le, Läänemaal — 18%-le, Virumaal — 18%-le, Viljandimaal — 17%-le, Valgamaal — 0%-le ja Järvamaal — 0%-le kõigist vastava rajooni maa ja uute linnade finantskeskustist. Kirjeldatud olukorda kinnitab ka pilk kaartlisandile nr. 2, kus paistavad silma kääbuspankade rajoonidena Ugandi, Petserimaa lõunapoolne osa koos Võrumaa kagunurgaga ja osaliselt ka Põhja-Tartumaa. Mujal leidub kääbuspanku üksikult (rohkem siiski Soomaal ja Harjumaa loodeosas).

Maal asuvate pankade levingupilt on aja kestel kujunenud, kusjuures

³⁴⁾ Siin hulgas üks 1938. a. tegevust alustanud pank; ilma selleta langeb see määr 27%-le.

³⁵⁾ Siin hulgas üks 1937. a. tegevust alustanud pank; ilma selleta langeb see määr 25%-le.

eriti oluliselt on see toimunud III perioodis enne Maailmasõda ja VI perioodis iseseisvuse ajal, mil maale ja uutesse linnadesse asutatud krediidiühistute arv on võrdne³⁶⁾. Kui võrrelda krediidiühistute levingupilti III perioodi lõpus (1914/1915. a.)³⁷⁾ tänapäeva levingupildiga³⁸⁾, siis need ühtivad põhijoonis, kuigi üksikud alad on vahepeal tihedamini asustatud; hõrenemist on vaevalt märgata (vahest küll Tallinna-Pärnu vahelises rajoonis), sest 1914/1915. a. krediidiühistute levingupilt ei tõsta esile valdade kogukondlikke LHK-sid, milliseid levis eriti Saare- ja Muhemaal ja milliste asukohad nende tegevuse lõpetamisega on jäänud enamasti tühjaks. Krediidiühistute levingupildi tihenemist on märgata eriti Ugandis, Vooremaal, Petserimaal, Sakalas ja Pandiveremaal, seega Kõrg-Eesti aladel. Seda tõestab ka 7. tabel, milles on esitatud maal ja uutes linnades tegutsevad pangad maakonniti, pankade koguarvud eraldi ja krediidiühistute arvud eraldi. Pankade koguarv erineb krediidiühistute arvust enne Maailmasõda valdade kogukondlikkude LHK-de esinemise tõttu, iseseisvuse ajal aga peamiselt aktsiapankade tungimise tõttu maale ja eriti uutesse linnadesse. Nagu 7. tabelist nähtub, on pankade arv eriti kasvanud Kõrg-Eesti maakondades. Tartumaa indeks (1939 — 153) jääb madalamaks üldisest keskmisest indeksist võrdlemisi suure pankade arvu tõttu, mis ei lase absoluutselt võrdlemisi suurt juurdekasvu (10 panka) mõjule pääseda. Pankade arv on saavutanud maksimumi 1930. a. Krediidiühistute arvu kujunemine näitab üldiselt püsivamat suurenemist ja on jõudnud Kõrg-Eesti maakondades kõrgemale keskmisest indeksist (erand Saaremaa on tingitud väga väikesest krediidiühistute esinemise arvust seal).

Maal asuvate pankade asukohatüüpide iseloomustus. Pankade paiknemine maal ja ka uutes linnades pangaasukoha-soodsais rajoonides määratakse täiesti liikluspõhimõttest, kusjuures pank paikneb vastavas rajoonis liikluskuhjumuse või -sageduse paika. Enamvähem looduslike liikluskuhjumuse paikadena evivad pangaasukoha seisukohast suurt tähtsust teederistid ja teede harunemispaidad, seega paigad, mis evivad ümbruskonna, panga tagamaa suhtes kõige soodsamat liikluspositsiooni. Teederistide tähtsus liikluskuhjumuse paigana ei ole aga ühtlane, vaid sõltub selle struktuurist: mida suurema ja kesksema tähtsusega ning mida suurema arvu teede kui liiklusühenduste ristumisel või harunemisel tekib teederist, seda suuremat liikluskuhjumust ta võimaldab ning põhjustab. Mida arvukamaisse suundadesse kiirgab teederist, seda soodsamaks panga asukohapositsiooniks ehk -seisundiks ta on, sest sellega võimaldatakse seda suuremale arvule laenajaile hõlpsat panga asukohta pääsemist, millega luuakse ühelt poolt eeldused panga asutamiseks mainitud positsioonis üldse, teiselt poolt aga soodustatakse panga kasvamist. Sellest seisukohast lähtudes on mõistetav, miks teedetiheduse kaardipilt³⁹⁾ on hästi võrreldav krediidiühistute levingupildiga maal. Selles suhtes ühtivad ka krediidiühistute levimis-alad võrdlemisi hästi *J. G. Granö* asulate ja maisteede vastavate valdkondadega (krediidiühistute pealevõimis-aladeks on

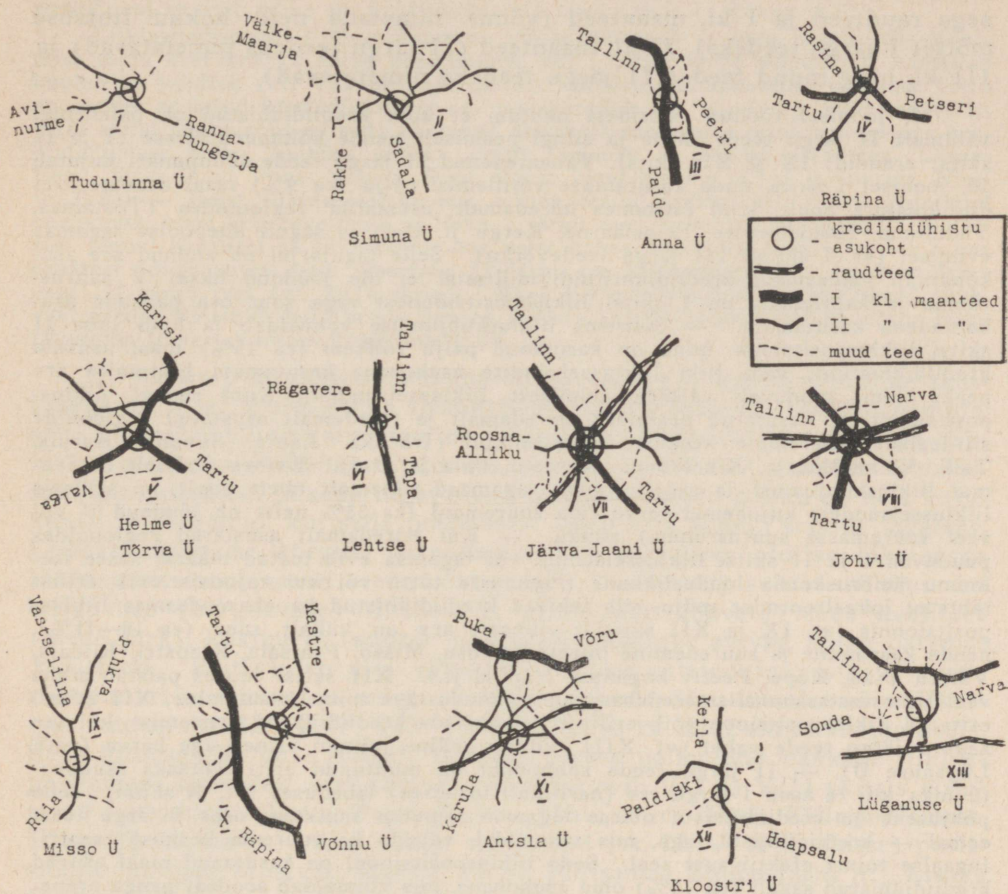
36) Vt. 2. tabelit käesolevas teoses artiklis K. Inno, Lühikrediidiühistute struktuuri probleeme.

37) Vrd. 5. joonist.

38) Vrd. kaartlisandeid nr. 1 ja 3.

39) Vrd. E. Kant, op. cit., V kaartlisand.

Lühikrediidiühistute asukoht tüüpe maal.

12. joonis.

Rakvere-Tapa suurvälade, mõisade ja tiheda teestiku, Türi-Põltsamaa sumbu- külade ja tiheda teestiku, Viljandi-Helme suurõuede ja tiheda teestiku, Otepää-Haanja väikeõuede, mõisade ja tiheda teestiku, Tartu rööpkülade ja mõisade ning Jõhvi-Narva hajaliste sumbu- ja tänavkülade valdkonnad (viimased kaks evivad samuti tihedat teestikku), milliste kõrval võib esile tõsta veel Tallinna-Rapla sumbu- ja tiheda teestiku, Haapsalu-Lihula väikeasulate ja aheklüade sega-, Vändra-Pärnu ridaasulate ning Petseri tänavkülade valdkondi kui ülejäänud aladest siiski tihedama krediidiühis- tute levinguga alasid) 40).

Ülevaate maal asuvate pankade — krediidiühistute asukohtade tüüpi- lisimaist looduslikest liikluspositsioonidest annab 12. joonis, millel on

40) Vrd. J. G. Granö, op. cit., lk. 260 jj.; J. G. Granö asulastiku ja teestiku valdkondade skeem on toodud ka Eesti Entsüklopeedias (II köide, Tartu 1933) artiklis „Eesti“ (v. 527).

esitatud terve rida skitsisid krediidiühistute asukohatüüpidest eelmainitud seisukohast lähtudes⁴¹⁾). Neis skitsides on tõstetud esile erineva tugevusega raudteed ja I kl. maanteed (võime nimetada neid kokku lihtsuse mõttes I järgu teedeks), II kl. maanteed (II järgu teedeks nimetatavad) ja III kl. ning muud teed (III järgu teedeks nimetatavad).

12. joonisel toodud skitsidest nähtub, et kõik krediidiühistud on paiknenud vähimalt II järgu teede äärde ja siingi peamiselt nende sõlmpunktidesse (I ja II skits; erandid: IX ja XII skits). Vähearenenud II järgu teede sõlmpunkti kujutab 12. joonisel I skits, mida kasutatakse võrdlemisi palju (ca 9%) maal asuvate krediidiühistute poolt, kuid esijoones hõredamalt asustatud regioonides (Tõstamaa, Tudulinna, Hädemeeste, Peipsiäärne, Kergu jt. Ü-d) ja sageli ühepoolse tagamaa evimisel (vt. I skitsil III järgu teedevõrku). Selle tagajärjel on andnud see asukohatüüp väiksemaid krediidiühistuid, milliseist ei ole jõudnud ükski V suurusrühma ja kahtlemata on I skitsi liikluspositsioonest väga suur osa pankade asukohtadena kasutatama. — Suurema liikluskuhjumuse võimaldab ja loob juba II skitsi liikluspositsioon, mida on kasutanud palju rohkem (ca 15%) maal asuvaid krediidiühistuid; seda liiki liiklusseisundite asukohana kasutamata juhtumite arv peaks olema tunduvalt väiksem eelmisest liiklusseisundist. Kuid sedagi liikluspositsiooni on kasutatud peamiselt hõredamalt ja tihedamalt asustatud regioonide siirdealadel suuremate keskuste välisvanikul (Irboska, Laura, Simuna, Karula, Talli, Väike-Maarja, Kihelkonna, Kavastu, Pala jt. Ü-d). Evides oluliselt tugevamat liikluskuhjumust ja sageli jõukat tagamaad vähemalt ühelt poolt, on selliseis liiklusseisundis kujunenud terve rida suuremaid (ca 33% neist on jõudnud V või veel suuremasse suurusrühma) panku. — Kui hõredamalt asustatud regioonides puuduvad I ja II skitsi liiklusseisundid või tagamaa evib teatud määral saare iseloomu ümbruskonna looduslikkude tingimuste tõttu või kui rajoonis evib erilist tähtsust lokaaltootmise mõju, siis tekivad krediidiühistud ka ebasoodsamas liikluspositsioonis (vt. IX ja XII skitsi); viimaste arv on küllalt suur (ca 10—11%), nende kasvamine ja suurenemine piiratud (Võsu, Misso, Paatsalu, Kloostri, Riidaja, Varstu Ü-ad, Kõpu, Peetri koguduse HLK-d jt.). XII skitsi juures paistab silma veel kahe vastassuunalise teedehargnemise soodustava toime kasutamine. XII skitsil esitatud liikluspositsioon võib eriliselt soodustada krediidiühistu arenemist, kui see asub I järgu teede vahel (vt. XIII skitsi); selline juhtum esineb aga harva (näit. Lügenuse Ü). — II järgu teede sõlmpunkt on muutunud eriti tähtsaks asukohatüübiks, kui ta asub I järgu tee (harilikult maantee) läheduses (vt. X skitsi); selle põhjuseks on krediidiühistu otsese tagamaa asumine suuremas osas I järgu teest eemal — krediidiühistu taga, mis võimaldab vältida ka suurema keskuse tsentrifugaalse toime efektiivsust seal. Seda liikluspositsiooni on kasutanud maal asuvad krediidiühistud sageli (ca 15%) oma asukohana, mis võimaldab soodsat panga arenemist (pool neist kuulub V ja IV suurusrühma). X skitsis kujutatud liiklusseisundiga krediidiühistud on levinud eriti põldude ja niitude regioonis, sageli nende äärealades (Võnnu, Pilistvere, Kose, Viru-Nigula, Koeru, Laekvere, Järva-Madise, Põlva jt. Ü-d).

Ligi pool (ca 45%) maal asuvaist krediidiühistuid asub I järgu teede ääres või nende sõlmpunktidest. Võrdlemisi suur arv (ca 15%) neist asub II järgu teede I järgu teedega lihtsasa lõikepunktis (vt. III ja VI skitsi). Selle liikluspositsiooni soodsus pankade asukohana suureneb asukoha paiknemisega kaugemale suuremate keskuste otsesest mõjupiirkonnast, mis ulatub I järgu teed mööda võrdlemisi kaugemale ja tõkestab krediidiühistute asutamist või vähemalt nende tugevaks kujunemist suuremate keskuste lähedal (Ulila HLK, Orissaare, Roela, Senno, Skarjatina, Kehra, Vilo, Mäe jt. Ü-d). I järgu tee ristlemine II järgu teede sõlmpunktiga (vt. IV skitsi) loob panga asukohaks eriti soodsa liiklusseisundi, mida on küll eelmisest arvalt vähem (ca 12%) krediidiühistu asukohana kasutatud (nende juhtumite üldarv ise on aga ka tunduvalt väiksem), kuid see-eest on see liikluspositsioon ülekaalukalt tugevamate krediidiühistude (ca 90% V ja IV suurusrühmas) asukohatüübiks väga mitmesuguseis regioonides (Kolga-Jaani, Vastseliina, Vändra, San-

41) Skitside koostamise alusena on kasutatud „Eesti Maanteede Kaarti“, Maanteede Valitsuse 1938. a. väljaanne.

gaste, Pärnu-Jakobi, Tori, Viru-Jaagupi jt. Ü-d). Selle liikluspositsiooni sood-
saimat juhtumit kujutab V skits, milliste juhtumite väga harva esinemise tõttu seda
positsiooni kasutab väike arv krediidiühistuid maal (Nuia ja Rõngu Ü-d).

Liikluspositsiooni liikluskuhjumuse võime suureneb ja seda sageli lokaaltoot-
mise mõju kasvamisega antud positsioonis, kui I järgu teede sõlmpunkti koostisse
kuulub ka raudtee (vt. VII ja VIII skitsi). Selliste sõlmpunktide vähesuse tõttu
on nendes asutatud krediidiühistute arv tagasihoidlik (ca 11—12%), kuid nad (eriti
VIII skitsi positsiooni evivad) kuuluvad enamasti suuremate maal tegutsevate krei-
diidiühistute hulka, kuivõrd selleks ainult tagamaa on soodus (Kadrina, Lääne-
Eesti, Järva-Jaani, Puka, Võhma, Risti, Rapla, Vana-Kuuste, Kärü, Avinurme, Nissi
jt. Ü-d). — Neist liikluspositsioonest erineb teatud määralt XI skitsil kujutatud
positsioon, kuna siin tegelikult ei löiku I järgu teed, vaid nad mööduvad teinetei-
sest teatud kaugusel ja liikluskuhjumus neist kahest juurdepääsukanalist tekib kas
raudteel või maanteel neid ühendava II järgu tee lõikepunktis või isegi mõlema
vahel II järgu teel (vt. XIII skitsi). Need liikluspositsioonid võimaldavad tuge-
vaid krediidiühistuid, kuid nende arv on selliste positsioonide vähesuse tõttu väike
(Raasiku, Rakke, Vaivara, Lügänu Ü-d).

12. joonisel kujutatud asukohatüübid näitavad, kuivõrd olulise täht-
susega on maal asuva panga seisukohast liikluspõhimõtte tähelepanemine,
eriti liikluskuhjumuse arvestamine. Sest mida kõrgemalt astendatava liik-
luskuhjumusega asukohapositsioonid, seda enam on nad pankade asutami-
seks ära kasutatud ja seda tugevamaid ning suuremaid panku on neis kaju-
nenud ja arenenud, kui seda positsiooni ümbritseb vähegi soodus tagamaa.
Liikluskuhjumuse kõrguse astendamisel on seejuures olulise tähtsusega
liikluspositsiooni asend teede sõlmpunkti (teederisti) suhtes, sõlmpunkti
kiirgavuse (hargnevuse) tihedus ja sõlmpunkti loovate teede kvaliteet
(teede järk), kusjuures raudtee ja I klassi maantee evivad kõige paremat
kvaliteeti. Eriti tuleb siin rõhutada liikluspositsioonina esineva teede
sõlmpunkti kiirgavust ja seega soodsaima juurdepääsu loomist võimalikult
igas suunas (vt. II, IV, V, VII, VIII, X, XI ja ka XIII skitsi 12. joonisel).
Seda kinnitab ka uute linnade ja seega neisse paiknenud pankade liiklus-
positsiooni uurimine, sest suurem osa neist evib VII ja VIII skitsis kaju-
tatud positsiooni (Keila, Tapa, Jõgeva, Jõhvi, Türi, Sindi, Kilingi-Nõmme,
Elva, Mõisaküla jt.) või nendega sarnlevaid (vt. II, V, X jt. skitse) posit-
sioone (Otepää, Mustvee, Mustla, Tõrva, Põltsamaa, Suure-Jaani jt.). Lisaks
sellele evivad uued linnad ka hästi arenenud suuremaid ning suuri panku.
Kuid ka pankade tegevuse lõpetamine, ilma et vastavasse paika oleks enam
järeletulijat järgnenud (arvult 14), on toimunud peamiselt väikese kiir-
gavusega paikadest, eriti III ja VI skitsi (7 panka) ning IX skitsi (4 panka)
positsioonist. Kiirgavuse kõrval evib silmanähtavalt olulist tähtsust teede
sõlmpunkti liikluskuhjumuse tegurina raudtee kuulumine liiklusposit-
siooni koostisse. Selle soodustav mõju avaldub juba maal, eriti aga uutes
linnades.

Enamvähem looduslike liikluskuhjumuse paikade kõrval, mida moo-
dustavad teederistid ja teede sõlmpunktid, evivad põllumajandust kredi-
distavate pankade asukohatingimusena maal suurt tähtsust kunstlikult
kujutatud liikluskuhjumuse ja -sageduse tegurid, nagu on seda agraar-
kätiste varustus- ja müügikohad (kauplused, käsitöölised, põllumajandus-
likud tööstuskäitised jt.), administratiivsed (vallamajad, metsaülemad,
postiasutised, politseikonstaablid jt.), kultuurilised (rahvamajad, kirikud,
koolimajad jt.), liiklus- (postiasutised, raudteejaamad, postijaamad jt.) jt.
asutised. Küsimus, kuivõrd varem kirjeldatud liikluspositsioon on põh-

justanud nende käitiste ja asutiste kuhjumist kirjeldatud positsioonidesse ja kuivõrd omakorda need käitised ja asutised on süvendanud kirjeldatud liikluspositsiooni täienemist ja väljakujunemist, ei kuulu siin käsitlemisele. Pankade asukoha seisukohast vaatleme vaid juba kujunenud faktilist olukorda selles suhtes. Faktilise olukorra käsitlemisel paistab silma, et maal tegutsevaist pankadest on asunud või asub lähemat või pikemat aega vallamaja ruumes ca 55%, rahva- ja seltsimaja ruumes — ca 21%, piima-, kartuli- ja ostuühistu ruumes — ca 18%, kusjuures siin on arvestatud ainult kindlad juhtumid; tegelikult võivad need arvud olla veel suuremad ⁴²⁾. Ka 1939. a., arvestamata valdada reformi, töötas maal asuvaist krediidiühistuid vähemalt 22% vallamaja ruumes, 19% — rahva- ja seltsimajades ning 10% — piima- ja ostuühistute ruumes. Lisaks sellele mitmed krediidiühistud töötavad postiasutiste, kiriklate jt. ruumes. Kui arvestada seda, et need arvud näitavad ainult neid juhtumeid, kus pank töötab otse vastava asutise või käitise ruumes, siis peab küll väga suur osa maal töötavaist krediidiühistuid evima asukohta, mis on otseses seoses vallamaja, rahvamaja, piima-, kartuli- ja ostuühistuga või on nende vahetus naabruses. Seetõttu tuleb pidada maal töötava krediidiühistu esimeseks ja olulisimaks asukohatingimuseks administratiivset keskust vallamaja näol panga asukohana või selle vahetus naabruses. Sellele lisandub asukohatingimusena piima- ja ostuühistu vahetu naabus, sest väga harva leiame maal krediidiühistut, mille asukohas ei tööta piimaühistu või ostuühistu (majandus- ja tarbijasühistu); nendele lisandub silmapaistvalt veel rahva- ja seltsimaja eriti panga ruumide asukohana. Nende suuremate ja silmapaistvamate asutiste ja käitiste kõrval asub küll peaaegu iga panga asukohas, kui puudub ostuühistu, vähemalt maakauplus. Mitmesuguste käitiste ja asutiste kuhjumisega ühte paika võtab see ikka enam lokaaltootmise keskuse iseloomu, kuna kasvab mitte-põllumajandusliku rahvastiku osatähtsus. Tähtsamad ja suuremad lokaaltootmise keskused, mis ei ole veel muudetud uuteks linnadeks, kujutavad endist alevikke. Need alevikud kujundavad põllumajanduse varustus-, minemi- ja põllumajandusliku tööstuse keskustena eriti silmapaistvaid liikluskuhjumuse paikasid, mis on sobivaiks maal töötavate pankade asukohtadeks. Tegelikult asubki 55—60% maa-krediidiühistuid alevikes, kusjuures väljaspool alevikke töötavate krediidiühistute (tavaliselt väikesed pangad) osatähtsus kõigist maal asuvaist krediidiühistuid on umbes poole suurem (kõigub 50—60%-ni) Kõrg-Eesti maakondades (välja arvatud Järvamaa) kui Madal-Eesti maakondades (kõigub 20—25%-ni) (välja arvatud Läänemaa). See asjaolu tõestab veel kord jõukamate põllumajanduslikkude rajoonide suuremat soodsust pankade asukohana. — Väljaspool alevikke tegutsevate krediidiühistute asukoha määramisel domineerib rohkem liiklussageduse ki-kuhjumuse mõju, sest nende asukohaks on üle poole juhtumeil vallamaja või oma maja vallamaja vahetus naabruses; ligi 20% juhtumeil on asukohaks rahvamaja ja ülejäänud juhtumeil — ostuühistu, piimaühistu, postiasutis, koolimaja ja kirikla. — Üks osa krediidiühistuid, mis asub maal, peamiselt alevikkudes, evib eriti tugevat liikluskuhjumisvõimelist positsiooni seetõttu, et need krediidiühistud asuvad raudteejaamade juures või nendega

42) Käesoleva teose III osa andmeil.

otseses seoses olevais asulais. Selliste krediidiühistute arv ei ole eriti suur (ca 20%), kuid nende hulka kuuluvad suurimad maal asuvad krediidiühistud; ka kuulub suuremaist (alates V suurusrühmast) krediidiühistuist siia rühma umbes kolmandik. Uutes linnades tegutsevaist krediidiühistuist kuulub aga sellesse rühma 60%.

Mainimata ei saa jätta maal asuvate pankade paiknemist määrava liikluskujumuse (alevik, piimaühistu, teederist, rahvamaja) ja -sageduse (vallamaja, piimaühistu, kaubanduskäitis) kõrval ka inertsit kui asukohatingimust, mille tagajärjel üksikud pangad olevald edasi kord võetud ja sissetöötatud asukohas, kuigi liikluspositsioon on muutunud ebasoodsaks või uued majanduskeskused on kasvanud kardetavasse lähedusse (näit. Lehtse, Laiuse, Vana-Kuuste jt. Ü-d). Ka äsjane valdade reform, ühendades mõningaid omaette tegutsenud valdu, võib muuta mõne väikepanga asukoha uue keskuse suhtes ebasoodsaks.

23. Pankade asukoht linnades.

Pankade arenemistingimustest linnades. Nagu nägime, sõltub maal asuvate pankade asukoharajoonide soodsus põhimõtteliselt vastavate rajoonide põllumajanduse arenemisastmest, eriti aga nende rajoonide talundite jõukusest ja suurusest. Põllumajandusest tingitud pankade kasutamise tarviduse kõrval mõjub aga kaasa täiendava tegurina maal, alevikkudes rohkem, väljaspool alevikke vähem, lokaaltootmise ja mitte-põllumajanduslike majuste pankade kasutamise tarvidus, mis ühelt poolt aktiveerib vastava rajooni panga asutamise algatust, teiselt poolt aga soodustab asutatud pankade arenemist ja kasvamist (tekivad segatüübid). Üldiselt ei teki aga maal paiku, kus panga kasutamise tarviduse looksid vajalikus ulatuses lokaaltootmine ja mitte-põllumajanduslikud majused, välja arvatud üksikud erandid (eriti alevikkudes), mida tingivad maal asutatud tööstuskäitised, suvituskohad jt. Lokaaltootmise sissetung maale arendab alevikud välja juba olulisemalt lokaaltootmisele tuginevaiks asulaiks, milliseid nimetame uuteks linnadeks. Neis asulais ei evi lokaaltootmine ja kuhjatud majused enam ainult pankade kasutamise tarvidust mõjutava täiendava teguri iseloomu, vaid loovad küllalt tugeva pankade kasutamise tarviduse ja mõjutavad panga asutamisel selle asukoha paiknemist lokaliseerivalt. Sellest hoolimata ei teki uutes linnades ainult lokaaltootmisele tuginevaid panku, välja arvatud mõned üksikud erandid (suurte tööstuskäitiste asukohast tingitud), vaid põllumajanduse ja lokaaltootmise ning majuste krediidistamist kombineerivad pangad, mis aina soodustab nende kasvamise ja arenemise tingimusi. Alles lokaaltootmise tugev ja püsiv sissetung asulaisse loob ülekaalukalt lokaaltootmisele tuginevad keskused (neid nimetame siin vanadeks linnadeks), milliste pankade kasutamise tarvidus ei sõltu enam oluliselt põllumajandusest; selle tagajärjel muutub põllumajanduse krediidistamine osal pankadel täiendavaks panga arenemist ja kasvamist soodustavaks teguriks, osa pankade juures ei evi see aga üldse enam mingit tähtsust. Tüüpiliste vanade linnade ja alevikkude vahelise siirdeastme moodustavadki panga kasutamise tarviduse koostise ja esinemise tugevuse seisukohalt uued linnad ja ka osaliselt mõned vanad linnad (maakonnalinnade mõttes). Vanad linnad on üldiselt linna-

lised asulad, milliste tekkimisel on olnud mõõduandvad suuremal või vähe-
mal määral varustus- ja liikluspõhimõtete toime kõrval ka kaitse- ja haldus-
põhimõtted⁴³⁾. Nad asuvad raudteede, raudteede ja maanteede sõlmpunk-
tides ja osalt sadamais. Nende arenemine ja kasvamine keskusiks on erinev,
sõltudes tagamaa suurusest ja jõukusest, lokaaltootmise osatähtsusest ja
suurusest, administratiivsete, kultuuriliste jt. asutiste koondamisest kes-
kusse jms.

Linnade soodsus pankade asukohana ja linnades esinev pankade kasu-
tamise tarvidus erineb maal asuvate pankade kasutamise tarvidusest liigis,
mitte iseloomus, sest selle aluseks on põllumajanduse jõukuse asemel lokaal-
tootmiskäitiste jõukus ja suurus ühelt poolt, nende kuhjatavus ja kuhju-
mine asulasse teiselt poolt. Kuigi puuduvad andmed kaubandus-, tööstus-
jt. käitiste, üürimajade jne. suuruse kohta, mis võimaldaksid seda otse arvu-
dega tõestada, tuleb pidada siiski k ä i t i s s u u r u s t olulisimaks kapitali

8. tabel: lühikrediidipankade laenusummad suuremais keskusis majandus-
harude kaupa 1938. a.^{43-a)}

Laenuid kaubandus-tööstusele (1000 kr.) (a)		Laenuid majaomanikele (1000 kr.) (b)		Laenuid eraisikeile (1000 kr.) (c)		Laenuid põllumajandusele (1000 kr.) (d)	
1. Tallinn . . .	64.479	1. Tallinn . . .	11.937	1. Tallinn . . .	4.300	1. Tartu . . .	2.169
2. Tartu . . .	12.723	2. Tartu . . .	4 139	2. Tartu . . .	2.066	2. Tallinn . . .	1.585
3. Pärnu . . .	2.622	3. Pärnu . . .	1.182	3. Pärnu . . .	710	3. Viljandi . .	1.470
4. Viljandi . .	2.180	4. Rakvere . .	977	4. Rakvere . .	428	4. Rakvere . .	1.403
5. Narva . . .	898	5. Narva . . .	886	5. Narva . . .	313	5. Põltsamaa .	970
6. Rakvere . .	802	6. Viljandi . .	717	6. Valga . . .	278	6. Pärnu . . .	941
7. Valga . . .	622	7. Valga . . .	400	7. Viljandi . .	261	7. Valga . . .	646
8. Võru	583	8. Tapa	173	8. Võru	184	8. Märjamaa .	604
9. Petseri . . .	455	9. Kuressaare .	168	9. Põltsamaa .	152	9. Võru	593
10. Kuressaare .	361	10. Põltsamaa .	164	10. Petseri . . .	96	10. Petseri . . .	486
11. Põltsamaa .	275	11. Võru	163	11. Tapa	95	11. Jõgeva . . .	457
12. Tõrva . . .	251	12. Türi	129	12. Märjamaa .	86	12. Tõrva . . .	454
13. Paide . . .	214	13. Petseri . . .	126	13. Tõrva . . .	78	13. Narva . . .	349
14. Märjamaa .	209	14. Märjamaa .	123	14. Kuressaare .	66	14. Paide . . .	284
15. Kil.-Nõmme	203	15. Tõrva . . .	110	15. Paide . . .	61	15. Kose	271
16. Haapsalu . .	162	16. Võhma . . .	78	16. Haapsalu . .	44	16. V.-Maarja	270
17. Võhma . . .	156	17. Jõhvi	51			17. Rapla . . .	265
18. Jõgeva . . .	154	18. Haapsalu . .	49			18. Jõhvi . . .	256
19. Jõhvi	152					19. Antsla . . .	250
20. Türi	139					20. Kadrina . .	245
21. Tapa	131					21. K.-Nõmme .	230
22. Rapla	102					22. Türi	230
23. Lihula . . .	96					23. Ambla . . .	228
24. Ambla . . .	84					24. Tapa	220
25. Kose	81					25. Väandra . .	201

43) Vrd. E. Kant, op. cit., lk. 188.

43-a) Riigi Statistika Keskbüroo andmeil.

9. tabel: lühikrediidipankade üldarvu (a - joonel) ja krediidiühistute arvu (b - joonel) kujunemine tähtsamais linnades (vanades linnades) ja selle indeksid (1913/15. a. = 100).

Linnad	Pankade arv (1)						Pankade arvu kujunemise indeksid (2)					
	1900	1913/15	1920	1925	1930	1938/39	1913/15	1920	1925	1930	1938/39	
Tallinn	a	8	16	20	32	48	42	100	125	200	300	262
	b	3	8	6	18	38	35	100	75	225	475	437
Tartu	a	6	15	12	15	21	14	100	80	100	140	93
	b	3	11	5	8	13	9	100	45	73	118	82
Rakvere	a	2	5	4	6	9	8	100	80	120	180	100
	b	2	4	2	2	5	5	100	50	50	125	125
Narva	a	2	6	5	8	9	10	100	83	133	150	167
	b	1	4	2	5	7	7	100	50	125	175	175
Paide	a	1	3	3	3	4	3	100	100	100	133	100
	b	1	3	3	1	3	2	100	100	33	100	67
Haapsalu	a	1	3	2	4	5	5	100	67	133	167	167
	b	1	3	2	1	2	3	100	67	33	67	100
Kuressaare	a	3	5	4	2	3	3	100	80	40	60	60
	b	2	4	3	1	2	2	100	75	25	50	50
Pärnu	a	1	5	5	7	12	10	100	100	140	240	200
	b	—	3	2	2	7	7	100	67	67	233	233
Viljandi	a	1	4	5	7	10	7	100	125	175	250	175
	b	1	3	2	2	5	5	100	67	67	167	167
Valga	a	2	5	5	5	6	6	100	100	100	120	120
	b	2	5	5	2	3	4	100	100	40	60	80
Võru	a	1	2	2	5	7	5	100	100	250	350	250
	b	1	2	2	1	3	2	100	100	50	150	100
Petseri	a	1	2	3	5	9	6	100	150	250	450	300
	b	1	2	3	2	7	4	100	150	100	350	200
K o k k u	a	28	71	70	99	143	119	100	99	133	201	168
	b	18	52	37	45	95	85	100	71	86	86	163

nõudmise ja seega pankade kasutamise tarviduse põhjuseks, mis tingib pankade tiheduse ja suuruse linnades. Teiseks oluliseks pankade kasutamise tarviduse suuruse ja pankade linnades levimise tiheduse teguriks on kahtlemata lokaaltootmiskäitiste ja majuste kuhjumine neisse, s. t. nende arv. Kumb tegur evib olulisemat tähtsust, see sõltub majandusharu keskmisest käitissuurusest. Selle tagajärjel on kaubanduse ja tööstuse kapitali nõudmise seisukohast oluline nende käitissuurus ja arv, majuste juures aga nende arv. Kaubandus ja tööstus osutuvad käitissuuruse mõju esikohale tõusmise tõttu eriti soodsaiks pankade arenemist ja kasvamist soodustavaiks majandusharudeks, mis võivad koondada ühte asulasse määratu suurt pankade kasutamise tarvidust. Teiste majandusharude pankade arenemist soodustav kapitali nõudmise koondamisvõime osutub tunduvalt madalamaks. Seda tõestab ka 8. tabel. Nagu sellest nähtub, evib kaubandus-tööstus eriti tugevat koondumisvõimet, millele järgneb majaomanike krediidistamine, kuna alles majustele järgneb põllumajanduse kapitali nõudmise koondamisvõime. Seevastu võimaldab põllumajandus pankade kasuta-

mise tarviduse koondamist palju püsivamalt kui kaubandus-tööstus ja teised alad. Seepärast on arusaadav, miks põllumajandus on veel uuteski linnades pankade tegutsemise põhialuseks ja täiendava teguri iseloomu võtab alles suuremais vanades linnades.

Lokaaltootmiskäitiste, eriti kaubandus- ja tööstuskäitiste suurus ei loo ainult soodsamaid pankade arenemise eeldusi, vaid suuremad käitised võimaldavad ka tihedamat pankade võrku vastavas asulas ja nende arenemist ning kasvamist suurpankadeks. Eriti käib see kaubandust ja tööstust krediidistavate pankade kohta, kuid ka majaomanikke krediidistavate pankade kohta. Seevastu majuste krediidistamine ei võimalda suurte pankade kujunemist, eriti nende hulgas, mis piirduvad vaid majuste krediidistamisega (puhastüübid) ⁴⁴).

Pankade ja krediidiühistute arvu kujunemisest meie tähtsamais linnades (vanades linnades) annab ülevaate 9. tabel. Nagu sellest nähtub, on meie suuremate linnade pankade arv suurenenud 1,5—2,5-kordseks maailmasõja-eelse pankade arvuga võrreldes. Eriti tugev on olnud pankade arvu suurenemine siiski Petseris, kus iseseisvuse ajal on kahtlemata tugevasti kasvanud kaubanduse ja tööstuse osatähtsus ⁴⁵). Pankade arvu tagasiminekut näitab aga Tartu (indeks 93). Pankade arvu kujunemises ei tule enam selgesti nähtavale Kõrg- ja Madal-Eesti erinevus. Seevastu pankade arvu suurus on kujunenud enamvähem vastavaks linna tähtsusele keskusena.

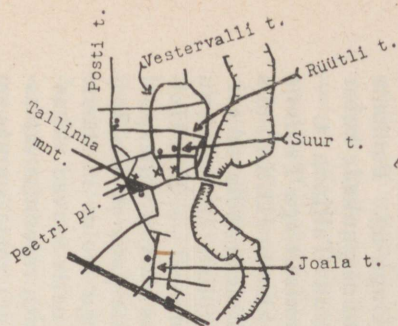
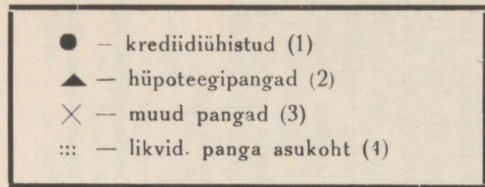
Pankade asukohtade tegelik paiknemine linnades. Linnas asuvate pankade asukohaprobleem erineb maal asuvate pankade asukohaprobleemist eriti seetõttu, et nad kuuluvad kuhjatud finantskeskuse. Nimelt tekib linna ühe panga asemel mitu, mis arvukamalt esinemise korral tõstavad nende omavahelise paiknemise probleemi lisaks üldisele paiknemisprobleemile. Kuid selle probleemi kõrval tekib ka üldiste paiknemispõhimõtete täpsustamise vajadus erialaliste pankade tekkimise võimaluse tõttu, milliste klientuur on piiratud kitsale ringkonnale. Seega muutub linnades asuvate pankade asukohaprobleem teatud määral keerulisemaks.

Linnades kehtib pankade asukohta valikul samuti liikluspõhimõtte, mõjutades liikluskuhjumuse, -sageduse ja -tuleviku kaudu pankade paiknemist. Eripankade olelu tõttu tuleb linnades arvestada kaheksa liiki liikluskuhjumuse ja liiklussageduse paiku — üldisi ja erilisi. Esimesed määravad tavaliselt integralismile tugineva klientuuri koostisega universaalpankade, kuid ka üldist liikluskuhjumust evivate kutsete (majaomanike, põllumeeste, kaupmeeste) pankade asukohtadeks linnades kujunevaid liikluskuhjumuse ja -sageduse paiku. Selliseiks paikadeks on äriala — tihedaim kaupluste ja mitmesuguste kontorite ning büroode rajoon. Erilisi liikluskuhjumuse ja liiklussageduse paiku evivad peamiselt ametnike ja tööliste pangad (eriti säästu- ja laenuühistud), mis paiknevad ametnike ja tööliste töö- ja teenistuskohadesse, ametnike ja tööliste hoiseid arvestavad universaalpankade hoisekassad, harilikud säästukassad jt., mis paiknevad elamute kvartaalidesse, kitsaste eriringkondade (näit. vähemusrahvuste) pangad, mis paiknevad nende ringkondade tähtsamate organisatsioonide või elamute rajooni, jne. — Mitme panga asumisel ühte asulasse tekkiv omavaheline

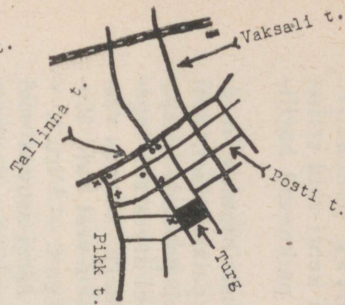
44) Vt. 11. tabelit artiklis K. Inno, Lühikrediidiühistute struktuuri probleeme.

45) Vrd. ka E. Kant, op. cit., lk. 267.

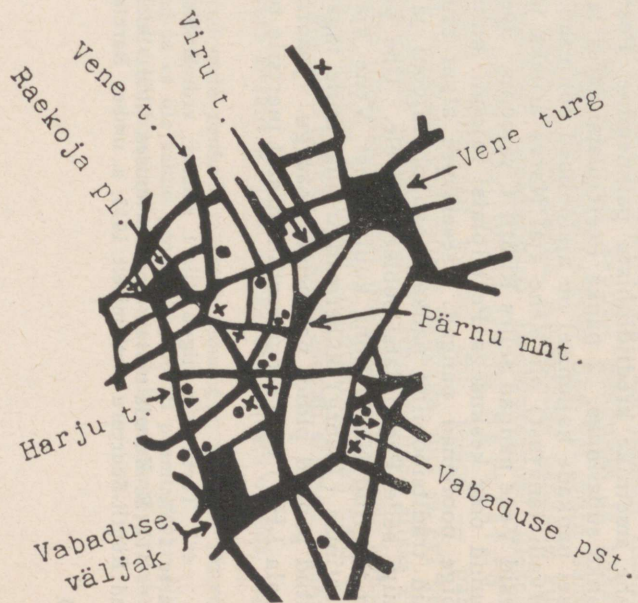
Pankade paiknemine suuremais linnades.

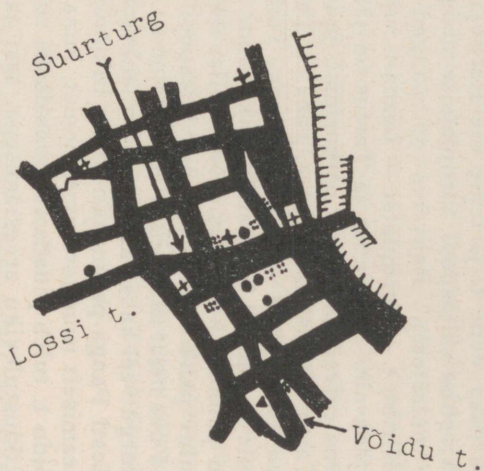
Narva keskne linnaosa

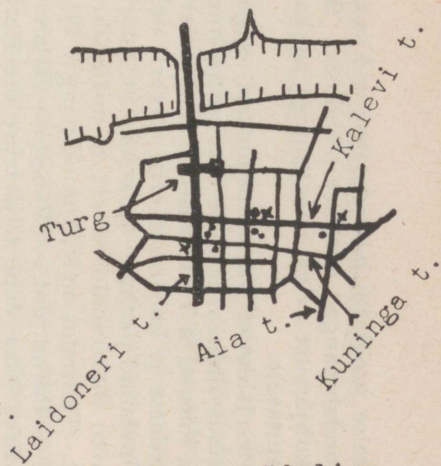
Rakvere südalinn

Tallinna südalinn

Tartu südalinn

Pärnu südalinn

paiknemise probleem lahendatakse võistluskuhjamise põhimõttel, mis koondab pangad üksteise lähedusse. See põhimõte ei kehti vaid erilist liikluskuhjumust eviva klientuuriga pankade kohta, mis paiknevad harilikult hajutatult.

Eelkirjeldatud liikluskuhjumuse, -sageduse ja võistluskuhjumuse määrav tähtsus ilmneb ka meie suuremais linnades pankade paiknemisel, eriti Tartus, Pärnus ja Tallinnas (vt. 13. joonist). Tartus tuleb pankade kuhjumine ärilasse ja kobarasse eriti selgesti nähtavale, kui veel arvestada tegevuse lõpetanud pankade asukohti (vt. Suurturgu 13. joonisel). Pärnus vastab Tartu Suurturule Kalevi t., mille kõrval leidub panku veel vaid Kuninga t. Tallinnas on kuhjunud pangad Harju t. — Kuninga t. — Viru t. — Valli t. — Pärnu mnt. — Vabaduse väljaku rajooni, mille äärel asuvad veel kaks panku (üks Vene t. ja teine üle Raekoja platsi Kinga t.). Pankade kuhjumisrajoonist väljaspool, turuplatsist mööda, asub teine pankade kobar (Vabaduse puisteel). Rakveres on pangad koondunud Tallinna t. — Pikk t. — Kiriku t. — turuplatsi — Laada t. rajooni, peamiselt aga Tallinna ja Pikale tänavale. Tallinnas ja Tartus on jäetud märkimata HLK-d, mis eripankadena evivad hajutatud paiknemist, ja üksikud Ü-dena töötavad eripangad (Tartu Töölisühispank — Tähe t., Tallinna Tööliste Ü — Pärnu mnt., Teine Tallinna Ü — Balti jaamas, Tolliametkonna Ü — Uus-Hollandi t.), mis on samuti hajutatult paiknenud. Tallinnas asuvad väljaspool kirjeldatud pankade kuhjumisrajooni ärilas üks muulaste pank ja üks õpetajaile kuuluv pank. Tartus asub väljaspool Suurturgu kolm muulaste panku, kuid üks neist asub siiski ärilas (Poe t.). Lisaks neile asuvad väljaspool Suurturgu veel kaks panku, mis on lahkunud Suurturu rajoonist vastassuunas. Eesti Panga paiknemine äriala liikumissuunale⁴⁶⁾ vastassuunas on tingitud peamiselt ruumiorientatsioonist, kuna Eesti Hüpoteegipanga siirdumist Võidu t. tuleb pidada ratsionaalseks ruumiorientatsiooni kombinatsiooniks liiklustuleviku arvestamisega, sest ta on paiknenud vaevalt ette Riia t. suunas nihkuvast äriala keskusest⁴⁷⁾. — Eelkirjeldatud linnadest erinevat pilti pakub Narva linna pankade paiknemine. Kui jätta arvestamata kahe ametnike krediidiühistu paiknemine Posti tänavasse, siis asub 4 panku südalinnas, 2 panku Peetriplatsi ääres ja 1 pank — Joaorus. Sellisel pankade hajumisel on ajaloolised põhjused. Südalinn (piiratud Vestervalli tänavast) oli Vene ajal Narva ärilaks ja enne Maailmasõda paiknesid Vene pangad selles Rüütli t. rajoonis. Iseseisvuse ajal on äriala nihkunud oma keskusega Peetriplatsi rajooni, kuhu on paiknenud ka Narva kõige nooremad pangad. Iseseisvuse algul asutatud pangad on eelistanud traditsioonilist pankade asukoharajooni ja on paiknenud südalinna, kuigi selle Peetriplatsi-poolsele äärel. Ühe panga paiknemine Joaorgu on tingitud Narva linna kuulumisest Vene ajal Peterburi (südalinn) ja Estimaa (Joaorg) kubermangu alla, mille tagajärjel eestlaste poolt asutatud pangad pidid paiknema Joaorgu. Joaorus asuv Narva Ü (endine Joala LHÜ) evib seega teatud määral inertsile tuginevat asukohta.

46) Tartu äriala liigub Riia t. suunas; vrd. E. Kareda, Tartu ärilast ja äridest, Tartu 1937.

47) E. Kareda näitab oma uurimuses (ibid., lk. 14), et äriala keskus on nihkunud Rüütli-Suurturu ristlemiselt 1913. a. umbes Barclay platsile 1935. a.

3. Finantshaldusorganisatsiooni probleeme.

31. Eelmärkmeid.

Pankade tööjaotuslikuks ülesandeks rahvamajanduses on kutseline teiste käitiste finantshaldusfunktsiooni teostamine⁴²⁾. Arvestades seda pangamajanduse ülesannet, võime nimetada pankade võrku rahvamajanduse piires selle finantshaldusorganisatsiooniks. Selle väliselt tajutavaks esinemisvormiks on pankade võrk, mille sõlmpunkte moodustavad üksikud pangad või pangarühmad ja mille silmadeks on võrgu sõlmpunkte moodustavate pankade tagamaad (vt. kaartlisandit nr. 2). See võrdlus võrguga annab parima ettekujutuse finantshaldusorganisatsiooni välisest, ruumilisest ilmest. Oma sisemises sõltumises ja ülesannete täitmises evib aga finantshaldusorganisatsioon rahvamajanduse struktuuris teise järgu iseloomu⁴⁹⁾. Rahvamajanduse põhiorganisatsiooni moodustavad põllumajandus, tööstus, kaubandus ja majused. Finantshaldusorganisatsioon osutub alles selle põhiorganisatsiooni nii-öelda pealeehitiseks, teiseks järguks, mis haldab ja hooldab seda finantsilisel alal. Sellise majandusharuna sõltub pankade ja üldse finantshaldusorganisatsiooni arenemine rahvamajanduse põhiorganisatsiooni — põllumajanduse, tööstuse, kaubanduse ja majuste — arenemisest ja aktiivsusest. Samuti sõltub finantshaldusorganisatsiooni ruumiline ülesehitus (pankade paiknemine) rahvamajanduses juba kujunenud ja väljaarenenud põhiorganisatsiooni ruumilisest ülesehitusest. Kuigi üldjoonis finantshaldusorganisatsioon seirab rahvamajanduse põhiorganisatsiooni, evib ta siiski omapärasusi ja iseloomustavaid jooni, milliste käsitelu ei osutu ülearuseks.

32. Finantskeskused.

Finantskeskuste liike. Pankade võrgu sõlmpunkte kui finantshaldusorganisatsiooni rakkusid nimetame nende tööjaotusliku ülesande pärast rahvamajanduses finantshalduskeskuseks või lihtsalt finantskeskuseks, kui käsitleme probleemi vaid kapitali nõudmise ja pakumise seisukohast⁵⁰⁾. Finantskeskuse moodustavad üks või mitu samas asulas (küla, alevik, alev, linn) asuvat panka. Arvestades pankade kuhjumisest ühte asulasse tekkivaid omapärasusi finantskeskuse ülesehituses ja tagamaa jaotamisel nende vahel, võime eritella hajutatud ja kuhjatud finantskeskused. Esimesed evivad ühe, teised — palju panku. Nende vahel asub siirdeastmeid mitme pangaga, mis ei evi veel tüüpilisi kuhjatud finantskeskuse iseloomujooni, kuid millised siiski erinevad seda rohkem hajutatud finantskeskusest, mida rohkem neisse kuhjub panku. Meie oludes võiks nimetada kuhjatud finantskeskuseks neid, millesse on koondunud enam kui 3—5 panka. Pealegi asuvad sellised finants-

48) Vrd. käesolevas teoses artiklit K. Inno, Pangandamisühistu olemus, liigid ja tüübid, lk. 7 jj.

49) Sellega ei ole tahetud anda pankade tähtsuse hinnangut, vaid on tõstetud esile nende asendid rahvamajanduses.

50) Meie krediidiühistud ja ka ülejäänud pangad tuginevad peamiselt krediidi- ja finantseerimistehinguile, mis eriti õigustab meil finantskeskuse nimetuse rakedamist.

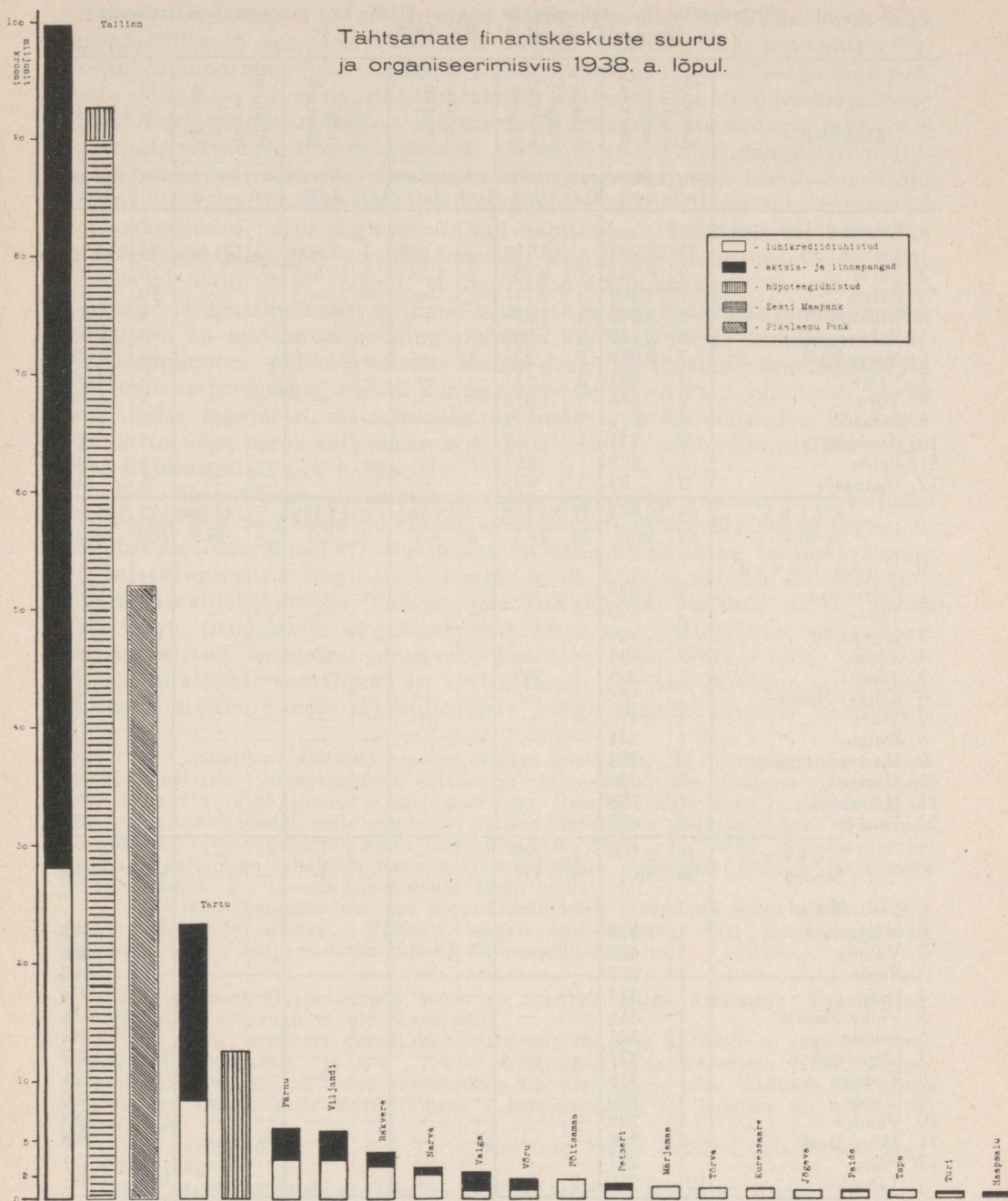
keskused juba meie vanades linnades (nende hulka arvame maakonnalinnad ja Narva), kuna hajutatud finantskeskused osutuvad tüüpiliseks maaliseks finantskeskusiks, mis asuvad veel ka uutes linnades (ülejäanud linnad).

Finantskeskusi võime liigitada veel lokaalseiks ja interlokaalseiks seejärgi, kas finantskeskuse tagamaa asub finantskeskuse ümber ja selle mõjupiirkonnas, piiratud naaberfinantskeskuste tagamaadega, või ta ületab need piirid. Interlokaalseid finantskeskusi iseloomustab eriti nende tagamaa ulatumine naaberfinantskeskuste tagamaale ja üle sellegi, kusjuures oluline on see, et naaber- ja kaugemad finantskeskused seejuures oleksid astendatud küllalt kõrgelt ja ei osutuks interlokaalse finantskeskuse kui majanduskeskuse abikeskusiks selle tagamaal. Interlokaalse finantskeskuse mõjupiirkond ja tema tagamaa ulatub seda kaugemale üle teiste finantskeskuste, mida kõrgemalt on astendatud interlokaalne finantskeskus kui majanduskeskus. Kuid sellega ei ole tehtud võimatuks interlokaalse finantskeskuse kujunemine majanduskeskuses, mis ei ole astendatud kõigist naaber- ja kaugemaist finantskeskustest kõrgemalt ja mille tagamaa ulatub seetõttu ka kõrgemalt astendatud finantskeskuste tagamaale (näit. Tartu — majaomanike krediitdistamisel). Tavaliseks nähtuseks on, et interlokaalsed finantskeskused kujunevad suurimais lokaalseis finantskeskustes kas neist isoleerituina või isoleerimata. Esimesel juhtumil kujundavad interlokaalse finantskeskuse eripangad, mille tegevus on eraldatud lokaalset finantskeskust moodustavate pankade tegevusest. Teisel juhtumil kujundatakse interlokaalne finantskeskus kas täielikult või osaliselt lokaalset finantskeskust moodustavate pankade poolt. Interlokaalse finantskeskuse tähtsaimaiks organeiks on tavaliselt pikk-krediitpangad, eriti hüpoteegipangad, mis võimaldavad ka selle keskuse isoleerimist ja selgesti piiritlemist lokaalse finantskeskuse suhtes. Interlokaalse finantskeskuse isoleerimine lokaalsest ei võimaldu harilikult siis, kui tema organeiks on lühikrediitpangad, mis ainult osaliselt täidavad interlokaalse finantskeskuse ülesandeid.

Finantskeskusi võib liigitada veel rahvuslikeks ja rahvusvaheliseks seejärgi, kas finantskeskuse tagamaa on piiratud ühe riigiga või see ulatub ka teistesse riikidesse. Rahvusvahelised finantskeskused evivad väga harva rahvuslikust finantskeskusest isoleeritud organeid, mis pärast nad evivad sageli rahvuslikkude finantskeskustega ühiseid organeid. Suurimais rahvusvaheliseks finantskeskusiks on New York, London, Pariis, Berliin, Amsterdam jt.

Finantskeskuste suurus ja kontsentratsiooninähtusi. Finantshaldusorganisatsiooni sõlmpunktide — finantskeskuste arenemine ja kasvamine sõltub nende tagamaast, seega nende poolt krediitdistatavaist käitisist. Viimaste kuulumine sellesse või teise majandusharusse avaldab suuremat või väiksemat mõju finantskeskuste struktuurile ja kasvutingimustele. Sellest seisukohast lähtudes tuleb eriti hinnata kaubanduse ja tööstuse krediitdistamise tähtsust, mis määratu tugeva kontsentreeritavuse tõttu võimaldab suur- ja hiigelfinantskeskuste kujunemist (vt. 8. tabelit). Juba meie piiratud oludes ja põllumajanduslikus riigis võimaldavad kaubandus ja tööstus küllalt suure finantskeskuse kujunemist Tallinna näol. Kaubanduse ja tööstuse krediitdistamine mõjutab ülekaalukalt suurte finantskeskuste kasvutingimusi, kuid selle mõju väheneb kiiresti finants-

Tähtsamate finantskeskuste suurus ja organiseerimisviis 1938. a. lõpul.

14. joonis.

10. tabel: tähtsamate finantskeskuste suurus (1000 kr.) ja organiseerimisviis (laenude alusel 31. XII 1938. a.⁵³⁾)

Keskused	Kredidi-ühistud osakon-dadega		Aksia-pangad osakon-dadega		Linna-pangad		Hüpo-teegi-ühistud		Riiklikud hüpo-teegi-pangad		K o k k u	
	arv	summa	arv	summa	arv	summa	arv	summa	arv	summa	arv	summa
	(a1)	(a2)	(b1)	(b2)	(c1)	(c2)	(d1)	(d2)	(e1)	(e2)	(f1)	(f2)
I. Vanad linnad:												
1. Tallinn ⁵⁴⁾	35	27.993	6	63.132	1	8.528	1	2.800	2	141.890	45	244.343
2. Tartu	9	8.343	4	9.782	1	5.233	1	12.633	—	—	15	35.991
3. Pärnu	7	3.309	3	2.741	—	—	—	—	—	—	10	6.050
4. Viljandi	5	3.270	2	2.569	—	—	—	—	—	—	7	5.839
5. Rakvere ⁵⁵⁾	5	2.700	3	1.302	—	—	—	—	—	—	8	4.002
6. Narva ⁵⁶⁾	7	2.053	2	636	1	—	—	—	—	—	10	2.689
7. Valga ⁵⁷⁾	4	645	2	1.657	—	—	—	—	—	—	6	2.302
8. Võru	2	678	3	1.053	—	—	—	—	—	—	5	1.731
9. Petseri	4	673	2	622	—	—	—	—	—	—	6	1.395
10. Kuressaare	2	774	1	62	—	—	—	—	—	—	3	836
11. Paide	2	473	1	207	—	—	—	—	—	—	3	680
12. Haapsalu	3	83	2	425	—	—	—	—	—	—	5	508
K o k k u	85	50.994	31	84.188	3	13.761	2	15.433	2	141.890	123	306.266
%-des	69	16,6	25	27,5	2	4,5	2	5,0	2	46,3	100	100,0
II. Uued linnad:												
1. Põltsamaa	2	1.658	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1.658
2. Tõrva	2	928	—	—	—	—	—	—	—	—	2	928
3. Jõgeva ⁵⁸⁾	2	706	—	—	—	—	—	—	—	—	2	706
4. Tapa	2	645	—	—	—	—	—	—	—	—	2	645
5. Türi	1	283	1	249	—	—	—	—	—	—	2	532
6. Kilingi-Nõmme	1	505	—	—	—	—	—	—	—	—	1	505
7. Jõhvi	1	490	—	—	—	—	—	—	—	—	1	490
8. Antsla	1	344	—	—	—	—	—	—	—	—	1	344
9. Mustvee	2	293	—	—	—	—	—	—	—	—	2	293
10. Mustla	2	240	—	—	—	—	—	—	—	—	2	240
11. Mõisaküla	1	188	—	—	—	—	—	—	—	—	1	188
Teised	9	629	—	—	—	—	—	—	—	—	9	629
K o k k u	26	6.909	1	249	—	—	—	—	—	—	27	7.158
%-des	96	96,4	4	3,6	—	—	—	—	—	—	100	100,0
III. Maal:												
1. Märjamaa	1	1.023	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1.023
2. Võhma	1	486	—	—	—	—	—	—	—	—	1	486
3. Rapla	1	467	—	—	—	—	—	—	—	—	1	467
4. Kose	1	374	—	—	—	—	—	—	—	—	1	374
5. Väike-Maarja	1	356	—	—	—	—	—	—	—	—	1	356
6. Ambla	1	341	—	—	—	—	—	—	—	—	1	341
7. Lüganuse	1	327	—	—	—	—	—	—	—	—	1	327
8. Kadrina	1	316	—	—	—	—	—	—	—	—	1	316
9. Lihula	1	300	—	—	—	—	—	—	—	—	1	300
10. Väandra	1	289	—	—	—	—	—	—	—	—	1	289
11. Järva-Jaani	1	288	—	—	—	—	—	—	—	—	1	288
12. Põlva	1	221	—	—	—	—	—	—	—	—	1	221
Teised	101	6.917	1	24	—	—	—	—	—	—	102	6.941
K o k k u	113	11.705	1	24	—	—	—	—	—	—	114	11.729
%-des	99	99,8	1	0,2	—	—	—	—	—	—	100	100,0
K ö i k k o k k u	224	69.608	33	84.461	3	13.761	2	15.433	2	141.890	264	325.153
%-des	85	21,4	12	26,0	1	4,2	1	4,8	1	43,6	100	100,0

keskuste vähenemisel ja annab maad põllumajanduse krediitistamise küll tagasihoidlikule, aga seda püsivamale mõjule finantskeskuse kasvamisel⁵¹⁾. See mõju algab meil juba suuruselt 5. finantskeskuse juures, seega õige pea. Selle põhjuseks on meie finantskeskuste väiksus. Kuigi põllumajanduse krediitistamise ulatus hakkab mõjutama finantskeskuste suurust juba meie suuruselt viiendast finantskeskusest alates, ei tõuse meil nähtavasti põllumajanduse krediitistamise kontsentreeritavuse maksimum üle 2—3 miljoni krooni. Seevastu vähenevad põllumajanduse krediitistamisele tuginevad finantskeskused palju aeglasemalt kui kaubanduse, tööstuse, majaomanike ja eraisikute (majuste) krediitistamisele tuginevad finantskeskused. Selle tagajärjel tekib palju väikesi ja hajutatud finantskeskusi ja vähe suuri kuhjatud finantskeskusi, milliste suurust ja pankade kuhjumist neisse soodustab ka majaomanike ning majuste krediitistamise kontsentreeritavuse sarnlemine põhimõtteliselt kaubanduse ja tööstuse krediitistamise kontsentreeritavusega; nende kontsentreeritavus on vaid tunduvalt madalam. Selle tagajärjel majaomanike ja majuste krediitistamise kontsentreeritavus väga harva evib tähtsust finantskeskuste üldise suurusliku astenduse kujundamisel (vt. 8. tabelit).

Meie finantskeskuste astendust nende absoluutse suuruse järgi kujutab 14. joonis, mis on koostatud finantskeskuse aktiivsust väljendava teguri — laenude suuruse alusel⁵²⁾, kusjuures on esile tõstetud ka finantskeskuste organiseerimisviis. Nagu 14. joonisest ja 10. tabelist nähtub, on meie suurimaks finantskeskuseks Tallinn, mis riiklike pankade tõttu annab 75% kogu pangaliselt organiseeritud laenudest. Ülejäänud pangaliselt organiseeritud laenudest annavad Tartu ca 10%, Pärnu 1,8%, Viljandi 1,7%, kuna teiste osatähtsus on veel väiksem. Sellest järeldub, et Tallinn valitseb täielikult meie krediititurgu; kõigi vanade linnade osatähtsus

51) 8. tabelis on esitatud rasvase trükiga kaubandus- ja tööstuslaenude suuruse alusel koostatud finantskeskuste järjestuse erinevus nende üldisest järjestusest (vt. 10. tabelit ja 14. joonist), kusjuures kogu finantskeskuse nime ja arvude rasvaselt esitamine tähendab selle esinemist üldises järjestuses põllumajandus- jt. laenude osatähtsuse tõttu kõrgemal, kuna finantskeskuse nime ees oleva järjestusnumbri rasvaselt esitamine tähendab vastava finantskeskuse esinemist üldises järjestuses põllumajandus- jt. laenude osatähtsuse tõttu madalamal.

52) Finantskeskuste suuruse mõõtmiseks võib rakendada sama edukalt hallatavate kapitalide suurust. Üldiselt langeb aga mõlema viisi juures suuruslik järjestus kokku, välja arvatud mõned tähtsusetud erandid.

53) Andmed aktsiapankade kohta on saadud Riigi Statistika Keskbüroolt. Pandimaju jt. eripanku ei ole arvestatud.

54) „Arvu“ andmeis (krediitühistute all) on sees ka 1939. a. tegevust alustanud A/S „Keskkassa“ ja A/S „Tekla“ Ametnikkude ja Teenijate HLK. Hüpooteegiihistuist on jäetud üldse arvestamata likvidatsioonis olev Tallinna Liikumata Varanduste Omanikkude Krediitühisus („Immobiilpank“). Nõmme on arvestatud Tallinna all.

55) Arvestatud on ka A/S Tartu Tööstuse Panga osakond, mis lõpetas tegevuse 1. I 1940.

56) „Arvu“ andmeis on sees ka 1939. a. tegevust alustanud Narva Linnapank. Narva linna alla kuulub ka Narva-Jõesuu.

57) „Arvu“ andmeis on sees ka 1939. a. tegevust alustanud Ü Põllumajanduse Panga osakond.

58) „Arvu“ andmeis on sees ka 1939. a. tegevust alustanud Jõgeva Põllumeeste Ü.

meie majandusorganisatsiooni krediidistamisel tõuseb 94%-le. Tallinna finantskeskus evib ainult ühistuliselt organiseeritud krediidistamise osas väiksemat tähtsust, kuna kõigi krediidiühistute laenudest annavad Tallinna krediidiühistud ca 36%. — Kui jätta arvestamata hüpotekaarkrediit, mis üldiselt valgub laiali üle kogu riigi, ka siis on koondatud majandusorganisatsiooni krediidistamisest 90% vanadesse linnadesse, Tallinnaga (59%) eesotsas. Kuna lühikrediit suunatakse peamiselt vastava keskuse rajooni, siis annavad lühikrediidisummad teatud pildi vastavate keskuste majanduslikust tähtsusest ja aktiivsusest. Kui võrrelda vanade linnade finantskeskuste suurust uute linnade ja maal asuvate finantskeskustega, siis suuremate finantskeskuste hulka kuulub ka üks maal asuv keskus ja terve rida uute linnade finantskeskusi (5) on ületanud oma suuruses kõige väiksema vana linna (Haapsalu) finantskeskuse ja isegi palju maal asuvaid finantskeskusi on suuremad tervest reast uute linnade finantskeskustist.

Finantskeskuse pankade arvu osatähtsus, sõltudes panga keskmisest suurusest, on õieti vastuproportsionaalne finantskeskuse suurusliku osatähtsusega. Selle tagajärjel on Tallinnas vaid 16%, Tartus 6%, vanades linnades kokku 47% ja maal isegi 43% kõigist pankadest. Selline suhe on tingitud aga ainult krediidiühistute arvu jagunemisest linnade ja maa vahel, kuna teised pangad on koondunud peaaegu täielikult vanadesse lin-

11. tabel: keskmine lühikrediidipankade suurus (1000 kr.) laenude alusel
31. XII 1938. a.

	Üldist iseloomu lühikrediidi- ühistud (a)	Ametnike ja töölise lühi- krediidiühistud (b)	Aktsiapangad ja nende osakonnad (c)	Keskmine (d)
I. Vanad linnad:				
1. Tallinn	2.248	51	10.522	2.336
2. Tartu	1.651	21	2.445	1.393
3. Pärnu	817	13	914	605
4. Viljandi	1.089	4	1.284	834
5. Rakvere	669	22	649	571
6. Narva	406	11	318	299
7. Valga	215	—	828	460
8. Võru	666	12	351	346
9. Petseri	168	—	311	232
10. Kuressaare	387	—	62	279
11. Paide	236	—	207	227
12. Haapsalu	40	3	212	101
Keskmine	1.037	35	2.806	1.207
II. Uued linnad:				
Keskmine	266	—	249	265
III. Maal:				
Keskmine	104	—	24	104

nadesse. Teiselt poolt tõendab keskuse pankade arvu osatähtsuse vastu-proportsionaalsus finantskeskuse suurusliku osatähtsusega üldist kapitalikontsentratsiooni vanades linnades asuvaisse pankadesse, seega nende arenemist ikka enam ja enam suurpankadeks. Seda tõestab ka keskmise panga suuruse arvutamine laenude alusel (vt. 11. tabelit). Selle järgi on Tallinna pankade suurus mitukümmend korda suurem maal asuvate pankade suuruselt. Omaette rühma moodustavad ametnike ja tööliste krediidiühistud, kuigi nendegi juures tuleb nähtavale üldiselt samuti kapitalikontsentratsiooni nähtus. Nagu 11. tabelist nähtub, on kapitalikontsentratsioon seda tugevam, mida suuremas finantskeskuses pank asub. Üksikud erandid reas näitavad selgesti pankade rohkusele vastavas keskuses, mis ei vasta keskuse suurusele. Kapitalikontsentratsioon on toimunud eriti silmapaistvalt aktsia- (vt. 11. tabelit) ja linnapankades (vt. 10. tabelit).

Tugevad finantskeskused soodustavad kapitalikontsentratsiooni kõrval ka lokaalset kontsentratsiooni — pankade arvukamat kuhjumist tugevamaise finantskeskusesse. Ka meil tuleb see võrdlemisi selgesti nähtavale (vt. 12. tabelit), kusjuures paistab silma selle kontsentratsiooni tähelepanndav süvenemine: 25 a. vältel suurim kuhjumine on tõusnud 18-lt 45-le ja pankade kuhjumisega paikade arv on suurenenud 6 võrra, kusjuures siiski nende rohkemine (43%) on tasakaalustatud 1 pangaga paikade arvu suurenemisega (samuti 46%). Keskmise ühe paiga pankade arv on kuhjumise intensiivsuse suurenemise tõttu vertikaalses suunas (kuhjumispaikade kuhjumise suurenemine) tõusnud 1,65 pangalt 1,82 pangale, seega 10,3%. Lokaalne kontsentratsioon on meil kujunenud tüüpiliseks vanade linnade nähtuseks (neis igas vähimalt 3 panka), mis 2 pangaga on tunginud ka väikesse arvu uutesse linnadesse ja ainult ühel juhtumil maale.

Silma paistab ka juhtimis- ehk administratiivse kontsentratsiooni (osakondade ja hoisekassade loomine ja koondamine peapanga ühikliku juh-

12. tabel: pankade lokaalne kontsentratsioon 1913/15. a. ja 1938/39. a.

Pankade koondumine 1913/15. a.		Pankade koondumine 1938/39. a.		
Pankade arv kuhjatud finants- keskuses	Keskuste arv	Pankade arv kuhjatud finants- keskuses	Keskuste arv	Keskuste nimed
18	1	45	1	Tallinn
17	1	15	1	Tartu
6	1	10	2	Pärnu, Narva
5	4	8	1	Rakvere
4	1	7	1	Viljandi
3	2	6	2	Valga, Petseri
2	4	5	2	Võru, Haapsalu
1	86	3	2	Kuressaare, Paide
—	—	2	8	Põltsamaa, Tõrva, Jõgeva, Tapa, Türi, Mustla, Mustvee, Keina
—	—	1	125	—
Kokku 165	100	264	145	

timise alla)⁵⁹⁾ arenemine seda tugevamini, mida suurem on finantskeskus. Juhtimiskontsentratsiooni ulatuse üle võimaldub otsustada vastavas keskkuses tegutsevate pankade juhtimisele alistatud osakonna- ja hoiusekassavõrgu suuruse järgi. Meil on toimunud juhtimiskontsentratsioon samuti Tallinna suunas, kus asub kõige rohkem osakonnavõrguga panku ja kõige tihedama osakonnavõrguga panku, nagu näitavad järgmised andmed. Nimelt asub osakonnavõrguga panku

Tallinnas	— 5, kokku 22 osakonnaga,
Tartus	— 2, „ 2 „
Viljandis	— 1, „ 1 „
Rakveres	— 1, „ 1 „
Kokku	— 9, kokku 26 osakonnaga,
neist krediidiühistuid	— 5, „ 5 „

Nagu neist andmeist nähtub, võib kõnelda tõelisest juhtimiskontsentratsioonist õieti ainult Tallinna finantskeskuse suhtes. Ka on toimunud see peamiselt aktsiapankade alal, kuna krediidiühistuist ükski ei evi veel üle ühe osakonna.

Ettevõttekontsentratsioon (mitme panga liitumine üheks) on toimunud eriti aktsiapankade alal ja on tõstnud Tallinna finantskeskuse mõju proportsiivsete pankade alistamisega Tallinna pankade juhtimisele⁶⁰⁾.

Kontsentratsioonivormid, nagu nägime, pääsevad seda enam mõjule, mida suuremaks on kasvanud finantskeskus, kusjuures Tallinna finantskeskus paistab eriti teiste hulgast välja. Kontsentratsiooni kõrval soodustab finantskeskuse kasvamine ka kontsentratsiooni vastasnähtuse — dekontsentratsiooni arenemist. Viimase vormidest pääsevad finantskeskuse kasvamisega mõjule tehingute dekontsentratsioon pankade spetsialiseerumisega tehingute alal (meil väga vähe arenenud — hüpoteegipangad, säästu- ja laenuühistud) ja kapitalidekontsentratsioon (eripangad majandusharude jm. alusel — töölis- ja ametnikepangad, majaomanike pangad, majapangad jt.). Eriti on tähelepanuväärne kapitalidekontsentratsiooni süvenemine seda enam, mida tugevamaks ja suuremaks kasvavad finantskeskused. Seda tõestab ka 13. tabel, milles selgesti paistab silma tüüpide rohkus Tallinnas, mis väheneb teistes finantskeskuses. Kui veel silmas pidada, et juba uutes linnades ei leidu üle kahe panga ja seega ei saa neis leiduda ka üle 2 eripanga tüüpi, siis on ilmne finantskeskuse suurenemise soodustav mõju kapitalidekontsentratsioonile. Mida väiksemaks osutub finantskeskus, seda vähem

59) Juhtimiskontsentratsioon käitisedentralisatsiooni (osakonnavõrgu loomise) teel lõikub ekspansiooniga (tegevuse laiendamisega) ja käitisedekontsentratsiooniga (käitistegevuse koondamise kaotamine selle viimise keskusest välja kliendi juurde); viimane sarnleb teatud määral ettevõttedekontsentratsiooniga (ettevõtte jaotamine mitmeks iseseisvaks ettevõtteks), mis on tuntud regionaalpankade propageerimise liikumise nime all.

60) Näit, A/S Tartu Pank võttis üle Põltsamaa LHK ja Paide LHK; A/S Eesti-maa Tööstuse ja Kaubanduse Pank võttis üle Haapsalu LHK ja Valga II VKÜ; A/S Põhja Pank võttis üle A/S Jõhvi Panga, Türi LHÜ ja Tartu II LHÜ; A/S Krediit Pank võttis üle Haapsalu VKÜ, A/S Pärnu Panga, A/S Põhja Panga jt.; A/S Harju Pank võttis üle Joala VKÜ ja *Hoepener ja Co.* pangakontori ühes Rakvere osakonnaga.

13. tabel: kapitalidekontsentratsiooninähtusi suuremais finantskeskuses (1938/39. a.).

	Aktsiapanku, nende osa- kondi	Linnapanku	Hüpoteegi- panku	Üldisi krediidiühistuid				Säästu- ja laenuühistuid
				P-tüüpi	KT-tüüpi	M-tüüpi	E-tüüpi	
Tallinn	6	1	3	1	6	2	11	14
Tartu	4	1	1	2	1	1	2	3
Pärnu	3	—	—	1	1	2	2	1
Viljandi	2	—	—	1	2	—	—	2
Rakvere	3	—	—	1	—	1	1	1

päaleb mõjule kapitalidekontsentratsioon ja seega pankade spetsialiseerumine. Selle tagajärjeks on väiksemis finantskeskuses integralismile tuginevate pankade arenemine, kuna keskuse suurus ei võimalda erinevate ringkondade kui ka erinevate kapitalitarviduste rahuldamise omaette organiseerimist.

Kontsentratsiooninähtused tungivad eriti silmapaistvalt esile riigi- ja aktsiapankades, kuna krediidiühistuis nad esinevad tunduvalt nõrgemini (vt. 11.—13. tabelit). Lisaks sellele vähenevad erinevused aktsiapankade ja krediidiühistute vahel teistes vanades linnades peale Tallinna ja Tartu. Eriti silmapaistev on see kapitalikontsentratsiooni osas. Ainult lokaalse kontsentratsiooni suhtes evivad krediidiühistud suuremat intensiivsust, mille tagajärjel leidub vanades linnades (peale Võru) krediidiühistuid rohkem kui aktsia- ja linnapanku. Krediidiühistute osatähtsus krediidistamisel üldse on nende väiksuse tõttu ainult üksikuis vanades linnades võistlusvõimeline aktsiapankadega (vt. 10. tabelit ja 14. joonist), kusjuures krediidiühistute väike osatähtsus Haapsalus on tingitud iseseisvuse algul toimunud krediidiühistu aktsiapanga osakonnaks muutmisest. Krediidiühistute madal krediidistamise osatähtsus Valgas ja osaliselt ka Võrus on tingitud iseseisvuse algul toimunud krediidiühistute atksioneerimisest. Seevastu puuduvad aktsiapangad uutes linnades ja maal, peale kahe erandi.

Finantskeskuste struktuur. Finantskeskuste parima iseloomustamise võimaldab nende struktuuri analüüsimine nende poolt krediidistatavate majandusharude alusel (vt. 15. joonist ja 14. tabelit). 14. tabelis toodud andmed tõestavad küllalt selgesti finantshaldusorganisatsiooni sõltumist rahvamajanduse põhiorganisatsioonist. Finantskeskuste struktuuris kajastuvad selle tagajärjel vastava keskuse aktiivsuse põhialused, mida segab vaid interlokaalsete finantskeskuste kujunemine sellega, et need tsentraliseerivad ja seega eemaldavad lokaalse finantskeskuse tegevusväljast osa krediidistamisvõimalusi. Neil juhtumeil lokaalse finantskeskuse struktuur ei kajasta enam vastava keskuse majandusliku aktiivsuse põhialuseid täies ulatuses. Kuna interlokaalsed ja samuti rahvusvahelised finantskeskused kontsentreerivad suur- ja hüpoteekaarkrediite põllumajandusest, kaubandusest, eriti aga tööstusest, osalt ka majamajandusest, siis on arusaadav terve rea finantskeskuste struktuuri erinevus keskuse enda aktiivsuse põhialuseist just neis osades. Selle tagajärjel evib Tallinna

14. tabel: tähtsamate finantskeskuste iseloomustus majandusharude krediidistamise alusel 31. XII 1938. a. ⁶¹⁾

Keskused	L a e n u d % - d e s								
	põllumajandusele (a)	tööstusele (b)	kaubandusele (c)	majaomnikele (d)	eraiisikuile (e)	pankadele (f)	riigile ja omavalitsusele (g)	muile (g)	k o k k u (h)
A. Vanad linnad:									
1. Tallinn — kõik ⁶²⁾	38,9	23,9	12,4	6,3	2,0	10,4	4,3	1,8	100
„ — I . . .	1,7	34,6	28,1	12,0	4,3	16,0	2,1	1,2	100
„ — II . . .	3,5	16,3	28,3	32,2	10,4	4,1	5,0	0,2	100
„ — III . . .	1,1	41,7	28,0	4,1	1,9	20,6	0,9	1,7	100
2. Tartu — kõik	6,0	17,6	17,8	46,5	5,7	5,5	0,7	0,2	100
„ — I . . .	9,3	27,1	27,4	17,7	8,9	8,4	1,0	0,2	100
„ — II . . .	21,1	13,7	18,7	31,3	14,7	0,1	0,3	0,1	100
„ — III . . .	2,8	34,4	32,3	10,2	5,6	13,0	1,4	0,2	100
3. Pärnu — I . . .	16,3	22,6	20,8	19,5	11,7	7,0	1,1	1,0	100
„ — II . . .	28,2	18,1	11,8	23,6	15,8	0,2	2,0	0,3	100
„ — III . . .	1,8	27,9	31,6	14,7	6,9	15,2	—	1,9	100
4. Viljandi — I . . .	25,2	20,5	16,8	12,3	4,5	17,7	2,8	0,2	100
„ — II . . .	40,7	18,9	16,8	18,8	2,9	0,3	1,2	0,4	100
„ — III . . .	5,4	22,5	16,8	4,0	6,5	40,0	4,8	—	100
5. Rakvere — I . . .	35,1	8,5	11,6	24,4	10,7	7,8	1,9	—	100
„ — II . . .	46,3	9,2	10,8	21,4	11,8	0,2	0,3	—	100
„ — III . . .	11,7	6,9	13,2	30,7	8,5	23,5	5,5	—	100
6. Narva — I . . .	13,5	17,9	15,5	33,0	11,6	5,9	2,0	0,6	100
„ — II . . .	16,4	14,6	14,9	36,5	13,6	0,5	2,7	0,8	100
„ — III . . .	11,7	6,9	13,2	21,5	5,2	22,9	—	—	100
7. Valga — I . . .	28,0	7,8	19,2	17,4	12,1	12,2	1,3	2,0	100
„ — II . . .	27,3	10,4	15,3	31,2	15,8	—	—	—	100
„ — III . . .	28,4	6,9	20,6	12,0	10,6	17,0	1,7	2,8	100
8. Võru — I . . .	34,3	10,3	23,4	9,4	10,6	10,7	1,3	—	100
„ — II . . .	59,3	7,1	11,8	10,2	8,4	—	3,2	—	100
„ — III . . .	18,1	12,4	30,8	8,9	12,1	17,6	0,1	—	100
9. Petseri — I . . .	37,8	4,5	30,4	9,7	7,4	7,7	2,5	—	100
„ — II . . .	72,2	2,2	4,1	10,0	11,4	0,1	—	—	100
„ — III . . .	0,2	7,1	59,2	9,3	3,0	15,9	5,3	—	100
10. Kuressaare — I . . .	21,5	16,2	27,0	20,1	7,9	—	3,8	3,5	100
„ — II . . .	22,1	15,2	25,3	21,3	8,2	—	4,1	3,8	100
„ — III . . .	14,5	27,4	48,4	4,9	4,8	—	—	—	100
11. Paide — I . . .	41,8	7,2	24,3	4,8	9,0	12,5	0,3	0,1	100
„ — II . . .	59,2	5,5	15,6	6,8	12,3	—	0,4	0,2	100
„ — III . . .	1,9	11,1	44,0	0,5	1,4	41,1	—	—	100
12. Haapsalu — I . . .	26,4	6,3	25,6	9,6	8,7	21,8	—	1,6	100
„ — II . . .	53,0	1,2	13,2	14,5	18,1	—	—	—	100
„ — III . . .	21,2	7,3	28,0	8,7	6,8	26,1	—	1,9	100
K o k k u — I . . .	7,0	30,1	26,4	13,9	5,9	13,8	1,9	1,0	100
„ — II . . .	16,0	15,2	22,6	29,3	11,2	2,3	3,2	0,2	100
„ — III . . .	2,3	37,8	28,4	6,0	3,1	19,8	1,2	1,4	100

61) Riigi Statistika Keskbüroo andmeil.

62) Märksised: „kõik“ — kõigi pangaliikide kokkuvõte, I — lühikrediidipankade kokkuvõte, II — krediidühistud, III — aktsia- ja linnapangad.

Keskused	L a e n u d % - d e s								muile	k o k k u
	põllumajandusele	tööstusele	kaubandusele	majaomanikele	eraiisikuile	pankadele	riigile ja omavalitsusele			
B. Uued linnad:										
1. Põltsamaa — II . . .	58,5	9,2	7,4	9,9	9,2	—	2,6	3,2	100	
2. Tõrva — II . . .	48,9	9,8	17,3	11,9	8,4	—	1,9	1,8	100	
3. Jõgeva — II . . .	64,7	5,4	16,4	5,8	6,1	—	1,6	—	100	
4. Tapa — II . . .	34,1	8,2	12,1	26,8	14,8	—	0,9	3,1	100	
5. Türi — I . . .	42,2	13,5	12,6	24,3	2,8	—	2,8	0,8	100	
” — II . . .	60,4	8,1	15,6	7,4	2,5	—	4,6	1,4	100	
” — III . . .	23,7	19,7	9,2	43,4	3,2	—	0,8	—	100	
6. Kil.-Nõmme — II . . .	45,5	30,7	9,5	8,3	3,4	—	2,2	0,4	100	
7. Jõhvi — II . . .	52,4	14,1	17,0	10,4	5,5	—	—	0,6	100	
8. Antsla — II . . .	72,7	2,6	9,9	8,7	6,1	—	—	—	100	
9. Mustvee — II . . .	56,2	6,0	18,4	15,1	4,3	—	—	—	100	
10. Mustla — II . . .	71,6	4,2	13,3	6,2	3,6	—	—	1,0	100	
11. Mõisaküla — II . . .	44,9	2,0	5,7	29,6	16,3	—	1,5	—	100	
Teised — II . . .	60,4	5,9	6,9	11,8	13,9	—	0,2	0,9	100	
K o k k u — II . . .	55,2	9,5	12,1	11,9	8,3	—	1,5	1,5	100	
C. Maal:										
1. Märjamaa — II . . .	59,1	11,7	8,7	12,0	8,4	—	—	0,1	100	
2. Võhma — II . . .	40,3	9,7	22,4	16,1	7,6	3,5	—	0,4	100	
3. Rapla — II . . .	56,7	9,4	12,4	8,4	8,6	—	3,2	1,3	100	
4. Kose — II . . .	72,5	9,1	12,6	2,9	2,0	—	—	0,8	100	
5. Väike-Maarja — II . . .	75,9	4,2	6,2	9,8	3,9	—	—	—	100	
6. Ambla — II . . .	66,9	11,4	13,2	3,8	4,7	—	—	—	100	
7. Lüganuse — II . . .	61,2	8,9	11,6	7,3	10,4	—	—	0,6	100	
8. Kadrina — II . . .	77,3	3,8	6,2	4,6	8,1	—	—	—	100	
Teised — II . . .	74,3	4,4	8,4	4,6	7,0	—	0,5	0,8	100	
K o k k u — II . . .	70,4	6,0	9,5	6,0	7,1	0,2	0,5	0,3	100	
Üldkokkuvõte	35,5	21,6	13,4	11,8	3,3	9,3	3,5	1,6	100	
Kokkuvõte — I . . .	13,5	27,5	24,6	13,3	6,1	12,3	1,7	1,0	100	
” — II . . .	29,3	13,1	19,3	23,6	10,2	1,7	2,6	0,5	100	
” — III . . .	2,4	37,8	28,3	6,1	3,1	19,7	1,2	1,4	100	

(lokaalse ja interlokaalse) finantskeskuse struktuuris liiga suurt tähtsust põllumajanduse krediitistamine (vt. 14. tabelis rida „kõik“), kuna seevastu tööstuse, majaomanike jt. krediitistamist tuleb pidada madalaks. Tartu finantskeskuse struktuuris on jälle liiga suur tähtsus majaomanike krediitistamisel (vt. rida „kõik“), kuna tööstuskrediitid Narvast, Sindist, Kärblast, Kundast jm. on suures osas Tallinna või rahvusvahelisesse finantskeskustesse koondatud. Selle tagajärjel tungib vastavate finantskeskuste struktuuris esile selle või nende majandusharude krediitistamine, mis on eriti tingitud näit. tööstusest, kui tööstuskrediitid on ära

koondatud, nagu majaomanike (Narvas, Rakveres, Ulilas, Pärnus jt.) või ametnike ja tööliste (Kundas, Sindis, Kehras, Narvas, Pärnus jt.) krediidistamine.

Finantskeskuste struktuuris domineerimise alusel võime eritleda lokaaltootmise (peamiselt vanad linnad, mõned uued linnad Sindi, Paldiski, Tapa ja Türiaga eesotsas ja mõned maal asuvad keskused Kehra ja Võhmaga eesotsas) ja areaaltootmise (suur osa uusi linna ja enamik maal asuvaid keskusi) krediidistamisele tuginevaiks finantskeskusiks terve rea siirdeastmetega. Seejuures on tähelepanav, et finantskeskuse suurenemisega väheneb areaaltootmise krediidistamise osatähtsus; selle põhjuseks on juba käsitletud piiratud põllumajanduse krediidistamise kontsentreeritavus (vt. 15. ja 8. tabelit). Põllumajanduse krediidistamise kontsentreeritavuse tõttu on piiratud ka areaaltootmise krediidistamisele tuginevate finantskeskuste suurenemine ja kasvamine. Seevastu kaubanduse ja tööstuse krediidistamise tugev kontsentreeritavus põhjustab suurte finantskeskuste kujunemise. Viimaste tüüpiliseks jooneks ongi väga madal põllumajanduse krediidistamise osatähtsus (Tallinnas lühikrediidipankade osas vaid 1,7%) ja kaubanduse ning tööstuse krediidistamise domineerimine. See on seda suurem, mida enam ületab keskuse laenude suhe selle tagamaal esinevate keskuste laenudega sama suhet põllumajanduse krediidistamise osas (vrd. 15. tabelis c-lahtrit ja 15. joonist).

Lühikrediidipankade krediidistamisel paistab eriti silma, et finantskeskuse ühistuliselt organiseeritud osa on spetsialiseerunud rohkem põllumajanduse (erandiks on Valga, osalt ka Narva finantskeskused), selle kõrval aga ka majaomanike (erandiks on Rakvere, osalt ka Võru ja Petseri finantskeskused) ja majuste (eraisikute) (erandiks on Viljandi ja Võru finantskeskused) krediidistamisele, aktsia- ja linnapangad aga eriti tööstuse (erandiks on Rakvere, Narva ja Valga finantskeskused) ning kaubanduse (erandiks on Tallinna, Viljandi ja Narva finantskeskused) krediidistamisele. Seejuures on erinevused krediidiühistute ja aktsia- ning linna- pankade krediidistamise struktuuris kõige väiksemad kaubanduse krediidistamisel, mis on ühtlaselt nii aktsia- ja linnapankade kui ka krediidiühistute tegevuse aluseks. Aktsiapankade krediidistamise struktuuris pälviv tähelepanu ka pankade krediidistamine, mis on põhimõtteliselt Eesti Panga ülesandeks.

33. Tagamaa.

Krediiditehingute omadused tagamaa suuruse tegurina. Pankade olulisimaks elamistingimuseks on neile koordineeritud tagamaa iseloom. Tagamaade koordineerimine pankadele evib erinevat iseloomu hajutatud finantskeskusis kui kuhjatud finantskeskusis, sest viimaseis pankade asukohtade kokkulangemise tagajärjel ühte asulasse tekivad tagamaa jaotamise probleemid samas ruumis ja seega mitte ainult ruumi piiramise probleem. Viimane on olulisim hajutatud finantskeskuste juures, mis koosnevad ühest pangast.

Pankade tagamaa suurus sõltub pangatehingute liigist ja nende omadusist, panga kasutamise tarviduse suurusest, liiklus- jm. tingimusest tagamaal ning võistlusest finantskeskuste kui ka üksikute pankade vahel taga-

maa pärast. Neist evivad olulisemat tähtsust pangatehingute liik ja nende sooritamise tingimused, milliseist me puudutame siin vaid krediiditehinguis tingitud tegureid, sest meie pangad tuginevad peamiselt oma tegevuse aluseis krediiditehingule.

Krediiditehingute mõju käsitlemisel tagamaa suurusele puudutame kõigepealt aktiivkrediidi- ehk laenuustehinguid. Need mõjutavad tagamaa suuruse kujunemist kõige olulisemalt laenude kindluse (tagamistingimuste) ja laenude suuruse kaudu. Laenude kindlus võimaldab seda pikemat tagamaa raadiust, mida püsivama ja hõlpsamini hinnatava väärtusega on tagamid. Sellest tingituna võimaldavad pikemat tagamaa raadiust reaalpandid ja neist eriti hüpoteegid (näit. Prantsusmaal töötab vaid üks tsentraliseeritud hüpoteegipank — *Crédit Foncier de France*). Mida kõikuvama ja raskemini hinnatava väärtusega on asipandid (kaup, aktsiad jt.), seda ligemal peab asuma laenaja pangale. Samuti lühendab oluliselt tagamaa raadiust personaalkrediit, mille juures on tähtis tihe kontakt nii laenaja kui ka käendajate krediidiväärsuse selgitamise ja püsivama jälgimise pärast. Kõige lühemat tagamaa raadiust nõuab küll ainult laenaja krediidiväärsusele tuginev lihtpersonaal- ehk blankokrediit. Selle tagajärjel personaalkrediitidele tuginevad pangad põhimõtteliselt piiravad oma tagamaa võrdlemisi väikesele ringkonnale (lokaliseerimis- ja naabrusliidupõhimõtted), nagu *Raiffeiseni* külapangad, tema põhimõtteid austavad *Credit Union*'id, säästu- ja laenuühistud ning teised. *Raiffeisen* nõudis oma lühikrediidiühistute tegevuse piiramist külakogukonnale, kuid kihelkonnast mitte suuremale ringkonnale, kusjuures külapanga tegevusrajoon ei pidanud hõlmama üle 1500 elaniku⁶³). Ja saksa maa-krediidiühistud on austanudki neid põhimõtteid, sest nad evivad tänapäeval keskmiselt 110 liiget (1932. a.)⁶⁴). Samasugust tegevusrajooni piiramist nõuavad ka *Credit Union*'id ja säästu- ja laenuühistud, milliste normaalseks tegevusrajooniks loetakse ühe ettevõtte või asutise ametnikkonda, teenijaskonda ja tööliskonda. Kui eraisikute (majuste) krediidistamisel domineerivad hästi piiratud tagamaaga pangad, siis põllumajanduse krediidistamisel võivad areneda ka avarama tagamaaga pangad, kui seda nõuavad *Raiffeiseni* põhimõtted, sõltudes tagamisviisi muutmisest (hüpotekaarkrediitide andmine) kui ka krediidiväärsuse kohta andmete kogumise efektiivsusest, laenajate aususest jm. tingimused. Seda tõestavad ka meie põllumajandust krediidistavate pankade tagamaade suurused. Tagamaa raadius isegi personaalkrediitide andmisel on meil mõnigi kord tõusnud 20—30 km-le, võib-olla veel pikemalegi. Igatahes sellist tagamaa raadiust personaalkrediitide andmisel ei saa pidada kuidagi normaalseks nähtuseks. Kuivõrd suured selliseist juhtumeist on riisikokahjud, seda ei ole kahjuks uuritud. Kui suur peaks olema meil põllumajandust krediidistavate pankade keskmine tagamaa, keskmise jõukusega rajoonis, seda ei ole seni üksikasjaliselt analüüsitud, kuid arvatavasti jõukama rajoonides (eriti Kõrg-Eestis) ja eemal iseisivate pea- ja abikeskuste otsest mõjupiirkonnast peaks langema see kokku meie reformitud valdade suurusega, millised evivad keskmiselt 2000—3000 elanikku, 350—500 talundit ja rajooni raadiuse pikkuseks

63) Vrd. M. I. Tugan-Baranovski, op. cit., lk. 237.

64) Vrd. Untersuchung des Bankwesens 1933, II osa, Statistiken, Berlin 1934, lk. 409 ja 418.

7—8 km⁶⁵). Tegelikult tegutsebki terve rida krediidiühistuid sellise rajooni suurusega jõukamais rajoones. Kehvemais rajoones aga vaevalt piisab juba kirjeldatud reformitud valla suurusest krediidiühistu edukaks tegutsemiseks. Sellele viitavad ka 3. tabeli viimase lahtri andmed. Need peaksid olema siiski kõrgemad pankade rajooni tegelikult kuuluvate talundite arvudest, sest nende andmete arvutamisel on hulka võetud ka linnades asuvate suurte pankade tagamaad ja on jäetud välja eraldamata talundid neist rajoonest, mis ei asu veel ühegi panga tagamaal.

Kaubanduses ja tööstuses evivad tagamistingimused seda suuremat tähtsust, mida väiksemad on krediidistatavad kaitised. Selle tagajärjel väikekäitiste varustamine personaallaenudega piirdub tavaliselt asulaga, milles pank asub. Mida suurem ettevõtte ja mida püsivama väärtusega tagameid ta saab esitada, seda kaugemale võidakse anda panga asukoha asulast laenu. Majaomanike krediidistamisel on sama tähelepanev: väljapoole panga asukoha asulat antakse laenu peamiselt hüpoteekide tagamisega. Seega hüpoteeklaenu võimaldavad põllumajanduse, tööstuse, majaomanike jt. krediidistamist võrdlemisi pika raadiusega tagamaal ja moodustavad olulisima interlokaalsete finantskeskuste tegevusaluse, kuna personaalkrediidid piiravad tagamaa ulatust ja on lokaalsete finantskeskuste põhialuseks.

Laenu tagamise kõrval mõjutab oluliselt tagamaa suuruse kujunemist laenu suurus. Ühelt poolt suurendab tagamaa raadiuse pikene mine laenu saavutamise kulusid, mida suudavad suhteliselt rohkem kanda ka suuremad laenud. Teiselt poolt võivad suuremate laenude nõudmist rahuldada panga kindlust ohustamata vaid suuremad pangad, milliste kujunemise eelduseks on aga paratamata suurem tagamaa. Laenude väiksus on ju ka üheks oluliseks kõrvalpõhjuseks *Raiffeiseni* külapankade kui ka *Credit Union*'ide, säästu- ja laenuühistute jt. tegevusrajooni piiramisel. Teiselt poolt moodustavad suurbankid interlokaalsete ja samuti rahvusvaheliste finantskeskuste tekkimise ja arenemise põhialuse. Kuna suurbankide tarvidus on erinev majandusharude järgi, siis interlokaalsete finantskeskuste tekkimise eeldused ei ole ühtlased majandusharude järgi. Majuste krediiditarvidus on kõige piiratum, mispärast ka selle ala pangad on väikesed⁶⁶) ja nende tagamaa piiratud: nad on tüüpilised lokaliseeritud väikekrediidipangad.

Põllumajanduse krediiditarvidus, kuigi erinev käitissuuruste järgi, on majuste krediiditarvidusest suurem, kuid siiski suures osas piiratud (vt. 2. tabelit). Selle tagajärjel tekivad põllumajanduse krediidistamisel ühelt poolt tüüpilised väikekrediidipangad *Raiffeiseni* lühikrediidiühistute näol, teiselt poolt aga suurbankid hüpoteegipankade näol. Kuna aga põllumajanduse krediiditarvidus väike- ja suurbankide osas ei ole alati omaette isoleeritult teostatav juba käitissuuruste segu esinemise tõttu, siis arenevad paratamatult suurema tagamaa raadiusega pangad tüüpiliste väikekrediidipankade kõrval suuremais majanduskeskuses, millised kasvavad ka suuremaiks pankadeks sageli teiste majandusharude kaasakrediidistamise abil.

Põllumajandusega sarnleb majaomanike krediidistamine laenude suu-

65) Vrd. E. Krepp, Valdade majanduslik olukord ja territoriaalne ümberkorraldus Eestis, Tallinn 1938, lk. 42—50, kus on toodud andmed uute valdade suuruse kohta.

66) Vt. 11. tabelit artiklis K. Inno, Lühikrediidiühistute struktuuri probleeme.

ruse küsimuses, kus tekivad samuti väikekrediidipangad ja hüpoteegi-pangad. Kuna aga majaomanike väikekrediidid on keskmiselt suuremad põllumajanduse väikekrediitidest ja laenajad on siin oluliselt kuhjatud väikesele asula ruumalale, siis ei tungi siin esile lokalisatsioonipõhimõtte tähtsus, mis rõhutab pankade jäämist ka tegelikult väikepankadeks; selle tagajärjel arenevad majaomanikepangad harilikult suurpankadeks.

Kaubanduse ja tööstuse krediitistamine erineb eelmiste majandus-harude krediitistamisest eriti selles, et siin esinevad väga suured erinevu-sed väike- ja suurkätiste kapitalisuuruse küsimuses. Seetõttu tekivad siin *Schulze-Delitzsch*'i ja *M. F. Haeck*'i väikekrediidipangad, mis tavaliselt kasvavad põllumajandust, eriti aga majuseid krediitstavaist pankadest suu-remaks ja annavad neist keskmiselt suuremaid krediite, kaubandust ja töös-tust krediitistavate suur- ja hiigelpankade kõrval suurte ja väga suurte lae-nudega, milliste juures tagamaa raadius ei evi enam mingit tähtsust. See-pärast ongi kaubanduslikud ja tööstuslikud suur- ja hiigellaenu inter-lokaalsete ja rahvusvaheliste finantskeskuste tekkimise ja arenemise alu-seks, millistega võistlevad veel vaid kommunaal-, riigi- ja pangalaenu.

Tagamaa suuruse kujunemist mõjutavad, nagu eeltoodust järgneb, olu-liselt laenu kindlus (tagamistingimused) ja suurus. Nende mõlema teguri kokkulangemisel võimalduvad suurima raadiusega tagamaad nii üksiku panga kui ka finantskeskuse seisukohast. Seejuures on mõõduandva täht-susega ka majandusharu iseloom, sest suurte laenude kandjaiks (laenajaiks) saavad olla vaid suur- ja hiigelpäritised, milliste esinemine on piiratud hari-likult kaubanduse, tööstuse, riigi ja pankade endiga.

Krediititehinguist teise liigi — hoiu- et e h i n g u t e mõju taga-maa suurusele sõltub laenu- et e h i n g u t e juures käsitletud tegureist — hoiu- et e h i n g u t e sooritava panga k i n d l u s e s t, üldisest usaldusest ja hoiu- et e s u u r u s e s t, milliste kõrval teatud tähtsust evib ka hoiu- et e ise-loom. Mida suurem on hoiu- et e, seda pikemat hoiustaja teekonda ta võimal-dab. Seejuures tuleb siiski arvestada hoiu- et e iseloomu. Säästuhoiused võimaldavad harilikult pikemaid teekondi, mis võivad ulatuda paariküm-nele ja enamalegi km-le. Seevastu kassavaruhoiused, tšekihoiused jm. nõuavad võrdlemisi suurt kontakti ja seega keskmiselt lühikest tagamaa raadiust. Mida väiksemad on aga säästuhoiused, seda tundlikumad on nad kauguse suhtes ja seda hõlpsamini pagevad nad „sukasäärde“. See-pärast nõuab väikeste säästuhoiu- et e koondamine panga viimist otse hoiu- et e taja ukse alla (säästukassad, suurpankade hoiusekassad linnade elamurajoo-nes, postisäästukassad jt.) või hoiustaja tööpaika (vabrikusäästukassad, säästu- ja laenuühistud, *Credit Union*'id jt.) või hoiustaja koju (säästu-karbid, -kellad jms.). Eriti tihedat kontakti hoiustajaga nõuavad sund-hoiustamise korraldised (säästu- ja laenuühistud). — Teatud tähtsust evib ka panga kindlus ja usaldatavus, mis võimaldab kaugemalgi hoiu- et e koon-damist. Usalduse puudumine lähemas ümbruses eriti vaikumisoskuse ja saladusepidamise suhtes võib hõlpsasti põhjustada hoiu- et e eemalepage-mise, kas või tunduvalt kaugemale panka.

Panga kasutamise tarvidus tagamaa suuruse tegurina. Panga taga-maa suurus sõltub võrdlemisi oluliselt panga kasutamise tarviduse suu-rusest panga asukoha ümbruses. Mida suurem on kapitali nõudmine tagamaal, seda väiksem võib olla tagamaa, sest seda hõlpsamini saavu-

tatakse panga normaalseks tegutsemiseks vajalik tegevusmaht. Mida ligemal asub aga panga kasutajale pank, seda odavam tuleb panga kasutamine. Seega klientide (laenajate ja hoiustajate) poolt panga kasutamisel kantavate kulude probleem nõuab panga paiknemist võimalikult klientide lähedusse, seega võimalikult väikest tagamaad, millise nõude rahuldamise võimalused sõltuvad eelkõige panga tegutsemiseks vajaliku tegevusmahu saavutamiseks vajalikuks osutuva tagamaa suurusest, seega otseselt panga kasutamise tarviduse suurusest vastaval tagamaal. Nagu me varem nägime, sõltub see tagamaal leiduvast käitiste arvust ja käitissuurusest, eriti aga viimasest. Sellest tingituna on põllumajandust krediitdistavate pankade tagamaa seda väiksem, mida jõukam on vastav rajoon. Teiste sõnadega, jõukamas rajoonis tuleb talundeid iga põllumajandust krediitdistava panga kohta vähem kui kehvemas ja väiksemate talunditega rajoonis (vt. 3. tabelit). Põllumajanduse krediitdistamisel ilmnev tagamaa jõukuse mõju panga tagamaa suuruse kujunemisel on tingitud kahtlemata eelmainitud liikluskulude tähtsusest krediitdistavate talundite hajumise tõttu panga rajoonis. Seepärast ei peaks tagamaa jõukuse mõju sellisel määral ilmema lokaaltootmiskäitisi ja majuseid krediitdistavate pankade juures, milliste tagamaa langeb kokku geograafiliselt piiratud asula alaga ja ei lase seetõttu esile tungida liikluskulude tagamaad piiravat mõju. Vajalikkude arvuliste andmete puudumisel ei ole võimalik analüüsida siin käitissuurse mõju. Põhimõtteliselt põhjustab kaubandus- ja tööstuskäitiste arvu ja käitissuurse suurenemine uute pankade asutamise, aga vajalikuks võib see osutada alles eriti tugeva kaubanduse ja tööstuse krediitdistamise kontsentratsiooni puhul. Seevastu põhjustab aga kapitalidekontsentratsioon õige pea mitmesuguseil põhjusil (kutse, krediidisuurus, tagamisviis, rahvus jms.) kaubandus-tööstuspankade arvu suurenemise finantskeskuse kasvamisel.

Majaomanikkude arv ja nende erineva suurusega kapitalitarvidus arvatavasti nõuavad eriti suurt kuhjumist, enne kui nad põhjustavad pankade arvu suurenemist. — Teisiti tuleb käsitleda majuste krediitdistamise probleemi, mille juures pankade kasutamise tarvidus sõltub otseselt majuste arvust. Arvestades majuste krediitdistamisel personaalkrediitide tähtsust, domineerivad siin väikepangad, mille tagajärjel seda liiki pankade arv on seda suurem, mida enam on kuhjunud asulasse majuseid (eraisikuid).

Liiklustingimused tagamaa suurust mõjutava tegurina. Pankade tagamaa suurust mõjutavad liiklustingimused tagamaal. Mida soodsamaks ja odavamaks muutuvad liiklustingimused, seda kaugemalt võimaldub klientidel pangaga hõlpsasti ühendust luua, mis soodustab pankadel tagamaa avardamist. Tänapäeval evib aga liiklustingimuste ratsionaliseerimine võrdlemisi väikest tähtsust pankade tagamaa avardamisel. — Liiklustingimustega teatud ühenduses seisavad liiklemist oluliselt raskendavad tingimused, mille tagajärjel võivad kujuneda oikumeensed saared anoikumeenis, millised siis moodustavad iseseisvaid tagamaid pangaga keskuses. Sellised looduslikult piiratud tagamaad esinevad eriti soode ja rabade regioonides või nende äärealadel.

Võistlus tagamaa suurust mõjutava tegurina. Panga tagamaa suuruse kujunemisel üksiku panga olelemisel omaette on mõõduandev eelkirjeldatud tegurite — pangatehingute, eriti krediitidehingute sooritamise

kindluse ja krediitide suuruse, tagamaa kasutamise tarviduse suuruse ja liiklustingimuste — mõju. Seevastu lisandub panga tagamaa suuruse kujunemist mõjutava tegurina panga võrgu, eriti aga kuhjatud finantskeskuse juhtumil pankade võistlus oleva tagamaa pärast, mis viib tagamaa piiramisele selle jaotamisega kahe või mitme panga vahel. Võistlus pankade vahel tagamaa pärast tekib harilikult nende paiknemisel ühte asulasse, kuid võib tekkida ka erinevas asulas asuvate pankade vahel, kui nende tagamaad puutuvad kokku (näit. hüpoteegipanga ja lokaalse krediidiühistu vahel, kõrgemalt astendatud keskuse ja madalamalt astendatud keskuse pankade vahel). Tagamaajaotus geograafiliselt sama tagamaad kasutavate pankade vahel võib toimuda horisontaalses ja vertikaalses suunas. Horisontaalne tagamaajaotus põhjustab pankade spetsialiseerumise erinevate omadustega pankade kasutamise tarvidustele ja õieti lülitab välja edaspidise võistluse tagamaa pärast spetsialiseerunud pankade vahel. Selle tagajärjeks on tagamaa suhtes võistlevate pankade poolt geograafiliselt kokkulangeva tagamaa kasutamine üheaegselt, kuigi erinevate omaduste suhtes. Spetsialiseerumine võib toimuda majandusharude (põllumajandust, kaubandust, tööstust, majuseid, majaomanikke jt. krediidistavad pangad), laenude ja hoiuste suuruse (suurkrediidi-, väikekrediidi-, väikesäästu- jt. pangad), krediitide tagamisviisi (hüpoteegi-, personaalkrediidipangad, pandimajad, ehitussäästepangad jt.), käitissuuruse (käsitöölise ja väiketöösturite, suur- töösturite, talupoegade, mõisnikkude, väikekaupmeeste, suurkaupmeeste jt. pangad), rahvuse (juutide, sakslaste, venelaste ja eestlaste pangad), pangatehingute liikide (krediidi-, siirde-, arveldus-, säilitus-, makseliiklus-, efektitehinguid sooritavad jt. pangad) jm. alusel. Mida enam piirduvad sellisel juhtumil pangad oma erialaga, seda täielikumalt lülitatakse välja võistlus geograafiliselt sama tagamaad kasutavate pankade vahel ja seda piiratumaks kujuneb panga tagamaa.

Eripankade tekkimise eelduseks on eriomadustega tagamaa küllaldane panga kasutamise tarvidus, mis võimaldab pangale tegutsemiseks vajaliku tegevusmahu saavutamist. Kui see eeldus puudub, siis tekivad segatüüpi universaalpangad, millised vallutavad eriti maa ja suuremate linnade siirdes- asulad. Seevastu suuremais linnades (meie vanades linnades) tekib ikka rohkem eripanku, mida enam kuhjub neis eriomadustega panga kasutamise tarvidusi. Hoolimata pankade arvu suurenemisest ei suurene aga vastavalt otsene võistlus nende vahel, mida lisaks spetsialiseerumisele piirab pankade kasutamise tarviduse tugev kasvamine ja piiratud tagamaaga pankade (näit. säästu- ja laenuühistud) levimine.

Tagamaade spetsialiseerumise mõju ei tule nähtavale ainult lokaalses ulatuses, vaid ta on eriti interlokaalsete finantskeskuste kujunemise aluseks, millised tuginevad pikema raadiusega tagamaa saavutamiseks eriti suurkrediitidele ühelt poolt ja hüpoteekaarkrediitidele teiselt poolt. Kuna suurkrediidid võtavad eriti suuri mõõteid tööstuses⁶⁷⁾ ja kaubanduses, siis võimaldab ka nende alade finantseerimine suuri kaugusi, kuid ka põllu-

67) Näit. oli Pikalaenu Panga poolt 1937. a. lõpuks väljaantud laenude keskmiseks suuruseks ca kr. 10.000.—, kusjuures hüpoteeklaenu keskmiseks suuruseks oli ca kr. 37.500.—; vrd. Pikalaenu Panga 1937. a. aruanne ja ülevaade Panga 10-a. tegevusest 1928—1937, Tallinn, lk. 14.

majanduse⁶⁸⁾ ja majaomanike finantseerimine võimaldab suuremaid kau-
gusi, kui nende tunduvalt väiksema suurusega krediidid kombineeritakse
vajalikult kindla tagamisega, s. t. vastav interlokaalne finantskeskus spet-
sialiseerub suuremaile hüpotekaarkrediitidele.

Vertikaalse tagamaajaotuse tingib võistluse tekkimine samade
omadustega pankade kasutamise tarviduses ja ta seisneb tagamaa geograa-
filises jagamises võistlevate pankade vahel, kusjuures ei ole oluline, kas
tekivad selgesti eriteldavad rajoonid või mitte; viimasel juhtumil võistle-
vate pankade kliendid on täiesti segi, üksteise kõrval. Klientide jagune-
mine võistlevate pankade vahel omaette rajooni kujundamata ei mõjuta
tagamaa välise geograafilise suuruse kujunemist, ainult võistlevad pangad
peavad leppima väiksema arvu klientidega. Selline võistlus tagamaa pärast
võib hõlpsasti muutuda võistluseks olelu pärast ja lõppeda ühe võistleja
väljalangemisega.

Võistluse tekkimisel on seda aga võimalik suunata omavaheliselt
klientide ülevõtmiselt ka geograafilise tagamaa suurendamisele, mis on
eriti hõlps teiste pankade poolt seni okupeerimata alade suhtes. Kuid
selle juures võidakse tekitada uus võistlus tagamaa pärast ja seekord juba
finantskeskuste vaheline — ühelt poolt kuhjuv finantskeskus, teiselt poolt
hajutatud või kuhjuv finantskeskus. Tavaliseks nähtuseks on siiski kuh-
juva finantskeskuse tagamaa avardamise püüe, mille edukus sõltub selle
aluseks oleva majanduskeskuse arenemise tingimustest ja soodsusest. Kuna
finantskeskuste paiknemine ja kasvamine sõltub rahvamajanduse põhi-
organisatsiooni keskuste tähtsusest, siis ka suuremate finantskeskuste
võistlus tagamaa pärast väiksematega on teatud ulatuses edukam. See käib
nii interlokaalsete ja lokaalsete finantskeskuste tagamaade kokkupuute-
alade (näit. põllumajanduses keskmise suurusega krediitide suhtes; vt.
selleks 2. tabelit) kohta kui ka lokaalsete finantskeskuste tagamaade kokku-
puutealade kohta. Kui lokaaltootmise ja majuste krediitistamisele tugi-
nevate lokaalsete finantskeskuste omavaheline võistlus on oluliselt rasken-
datud nende tagamaade piiramise tõttu esijoones linnalistele asulatele,
millede vahel asub mainitud finantskeskuste suhtes üldiselt kasutamatu
ala, siis suundub lokaalsete finantskeskuste võistlus tagamaa pärast esi-
joones arealtootmisele tuginevate finantskeskuste vastu, mida soodustab
eriti arealtootmist suuremal või väiksemal määral krediitistavate pankade
esinemine ka peamiselt lokaaltootmise krediitistamisele tuginevais finants-
keskuses. Võistlus areneb seda edukamalt kõrgemalt astendatud finants-
keskuse kasuks, mida soodsamad liiklustingimused esinevad võistlusalas ja
mida enam on selle aluseks olev majanduskeskus võistlusala klientuuri
liiklussageduse ja liikluskuhjumuse paigaks, sest sellega võimaldatakse
ainult panga kasutamise pärast tekkivaid liikluskulusid vältida. Seda
võistlust arealtootmisele tugineva tagamaa pärast võib oluliselt rasken-
dada vaid lokaaltootmisele tuginevas finantskeskuses pankade suurenemi-
siga toimuv bürokratiseerumine, mis raskendab personaalkrediitide and-

68) Näit. oli Eesti Maapanga poolt 1937. a. väljaantud laenude keskmiseks
suuruseks ca kr. 1.500.—, kusjuures ümberlaenustamiseks antava laenu keskmiseks
suuruseks oli ca kr. 2.300.—; vrd. Eesti Maapanga 1937. a. aruannet, Tallinn, lk. 6, ja
ka 16. tabelit).

mist ja väldib väikekrediite. See toob aga kaasa spetsialiseerumise ja soodustab väikekrediidipankade tekkimist suurte finantskeskuste läheduses.

Et finantskeskuste kujunemine suuruses sõltub vastava majanduskeskuse suurenemisest ja selle tähtsuse tõusust ka ümbruskonna põllumajanduse liiklussageduse ja liikluskujumuse paigana, siis esineb ka sõltuvus finantskeskuse suuruse ja põllumajanduse krediitdistamise sellesse keskusse koondamise vahel. Nagu 15. tabelist nähtub, toimub põllumajan-

15. tabel: Finantskeskuste põllumajanduse krediitdistamise neisse kontsentreeriva toime lühikrediidipankade tegevuse osas (1938. a.).

	Maakonnalinnade ja Narva pankade kogulaenu suhe maa ja uute linnade pankade kogulaenudega (a)	Samasugune suhe ainult põllumajanduse krediitdistamise osas (b)	Mitu korda on kogulaenu suhe suurem ainult põllumajanduse krediitdistamise suhtes (c)
Harjumaa	73,46	1,77	41,50
Tartumaa	9,15	1,21	7,56
Pärnumaa	3,69	0,91	4,05
Petserimaa	3,44	1,36	2,53
Saaremaa	3,40	1,08	3,15
Virumaa	2,86	0,87	3,29
Viljandimaa	1,78	0,73	2,44
Valgamaa	1,65	0,80	2,06
Võrumaa	1,48	0,65	2,28
Järvamaa	0,28	0,30	0,93
Läänemaa	0,25	0,10	2,50

duse krediitdistamise kontsentreerimine (maakonna- ja Virumaal ka Narva linna koondunud pankade põllumajanduslaenu suhe vastava maakonna maal ja uutes linnades asuvate pankade põllumajanduslaenudega) suuremaise finantskeskusesse seda tugevamalt, mida tugevamini on kontsentreerunud vastavasse keskusse laenutamistegevus üldse (maakonna- ja Virumaal ka Narva linna koondunud pankade kogulaenu suhe vastava maakonna maal ja uutes linnades asuvate pankade kogulaenudega)⁶⁹); viimane sõltub aga vastavasse asulasse lokaaltootmise ja ühes sellega ka lokaaltootmise finantseerimise koondumisest (vt. 8. tabelit). Seejuures ei ole sõltuvus proportsionaalne (lineaarne), kuna põllumajanduse krediitdistamise kontsentratsioon võimaldub kaugelt väiksemal määral ja kaugelt väiksemas ulatuses kui tööstuse ja kaubanduse ning teiste alade krediitdistamise kontsentratsioon (vt. 15. tabelis c-rida). Selles suhtes paistavad silma tunduvad erinevused erinevalt astendatud finantskeskuste suhtes: esikohal asub Tallinn kogu Eesti ja oma keskse süsteemi keskusena, teisel kohal asub Tartu oma keskse süsteemi keskusena; neile järgnevad nende kahe keskse süsteemi suuremad iseseisvad abikeskused ja viimasel kohal

69) tabelis a- ja b-ridade vahelist sõltuvust tõestab ka korrelatsiooniarvutus (Pearsoni „rank“ *methodi* rakendamisel), mis annab korrelatsioonikoefitsiendiks $r = +0,950 \pm 0,021$.

asuvad Tallinna välisvanikul asuvad iseseisvusest abikeskused Paide ja Haapsalu (vt. kaartlisandit nr. 2). Kuressaare ja Petseri suurem põllumajanduse krediitdistamise koondamise võime sõltub mõlema teatud määral omaette sopina esinevast tagamaast, mis suurendab keskuse tähtsust oluliselt.

Nagu eeltoodust järgneb, sõltub põllumajanduse krediitdistamise kontsentratsioon suuremisse finantskeskusesse nende suuruselt ja tugevusest, mille tagajärjel võistlus suuremate ja väiksemate finantskeskuste vahel toob kaasa eelmiste tagamaa avardamise viimaste arvel ja isegi viimaste hääbumise, kuivõrd neid ei päästa spetsialiseerumine väike- ja personaalkrediitidele ning tugev pankade kasutamise tarvidus vastavas rajoonis. Tavaliseks nähtuseks on aga see, et suurte finantskeskuste ümber tekib finantskeskusteta vööde, millele alles järgnevad tagamaa raadiuse suurendamisega seda suuremad lokaalsed finantskeskused, mida enam väheneb suure finantskeskuse kontsenteerimisvõime.

Käsiteldud tegurid määravad üksiku panga kui ka pankade rühma, seega üldse finantskeskuste tagamaa suuruse kujunemise ja seega pankade võrgu kui finantshaldusorganisatsiooni välise esinemisvormi silmad ja nende suuruse finantskeskuste vahel ja ümber.

34. Finantshaldusorganisatsiooni ruumiline struktuur.

Eelmärkmeld. Finantskeskused koos neile koordineeritud tagamaaga moodustavad finantshaldusorganisatsiooni, millele annavad ilme ja omapära just finantskeskused — nende paiknemine üksteise suhtes, nende suurus, nendele koordineeritud tagamaa suurus jms. Et finantskeskuste paiknemises ja tugevuses ilmneb teatud korrapärasus, siis on võimalik rääkida kõiki finantskeskusi ja neile koordineeritud tagamaid rahvamajanduse piires hõlmava finantshaldusorganisatsiooni ruumilisest struktuurist, sest uurimisobjektiks osutub antud juhtumil just finantshaldusorganisatsiooni ruumimajanduslik külg.

Finantshaldusorganisatsiooni ruumiline struktuur ei evi aga iseseisvust, vaid tema aluseks on rahvamajanduse põhiorganisatsiooni struktuur oma kesksete süsteemidega. Keskseid süsteeme kui rahvamajanduse põhiorganisatsiooni ruumilise paiknemise vorme on käsitlenud eriti *E. Kant*⁷⁰⁾, kes on koostanud ka Eesti kesksete asulate ja neile koordineeritud tagamaade süsteemi skeemi. Sõltudes majandustegevuse kontsentratsioonist varustuspõhimõttel (turuorientatsiooni põhimõttel), mida täiendab liikluspõhimõte, kujunevad rahvamajanduses ruumiliselt eraldatud tsentraalsed majandusorganisatsiooni süsteemid, mis evivad peatsentraali ja selle ümber kontsentriiliste sõõridena sise-, kesk- ja välisvanikuid vasall- ja abitsentraalidega. Abi- ja vasallkeskuste tähtsus ja suurus neis vanikuis on peakeskuse tsentripetaalse (eemaletõuke) toime tõttu vastuproportsionaalne nende lähedusega peakeskusele, mis pärast abikeskused on seda tugevamad ja iseseisvamad, mida kaugemal nad asuvad peakeskusest. Selle tagajärjel asuvad sisevanikuil pisikeskused, keskvanikuil väikekeskused ja välisvani-

70) Vrd. E. Kant, op. cit., lk. 195 jj. ja eriti kaartlisandit XI. Vrd. ka tagamaade süsteemi käesoleva teose kaartlisandil nr. 2. Järgnevas käsitluses tugine-takse eelmainitud teosele.

Exhib. univ. lat

kuil keskmise suurusega majanduslikud keskused. Väljaspool peakeskuse otsest mõjupiirkonda tekivad omakorda uued peakeskused sise-, kesk- ja välisvanikutega ning neil asuvate abi- ja vasallkeskustega. Selline rahvamajanduse põhiorganisatsiooni ruumiline paiknemine tugevneb ja tsentraalsüsteemid kujunevad rõhutatumalt välja majandusliku tegevuse kontsentratsioonile järgneva samasuunalise administratiivse, kultuurilise ja üldse sotsioloogilise kontsentratsiooni toimel, kuigi siin võib esineda ka vastupidiseid mõjutusi.

Kirjeldatud kesksete süsteemide ülesehitus (Eesti kohta vt. kaartlisandit nr. 2) näitab teatud sõltumust ja subordinatsiooni majanduskeskuste vahel. Ühtlasi kujuneb keskuste ümber suurem või väiksem tagamaa, kus puuduvad üldiselt mingi tähtsusega majanduskeskused. Selle põhjuseks on majanduskeskuste juba mainitud tsentripetaalne toime, mis on seda suurem, mida suurem on keskus ning mida suuremad on majanduslikud sidemed keskuse ja tema lähistagamaa vahel⁷¹). Sõltuvalt sellest esinevad keskuse otseses mõjupiirkonnas ainult väikesed käitised, kuna suuremate majanduskäitiste ja seega majanduslike keskuste tekkimine on võimaldatud alles kohtkonnas, kus keskuse tsentripetaalsed ja tsentrifugaalsed jõud tasakaalustuvad ja nii neutraalne vööde tekib⁷²). Sellise keskuste tsentripetaalsete ja tsentrifugaalsete jõudude võistluse tulemusena tekivadki majanduslike suurkeskuste ümber sise-, kesk- ja välisvanikud⁷³). Nende tekkimise korrapärasust varustuspõhimõttel segab harilikult liikluspõhimõte, mis võimaldab suuremate käitiste ja lõpuks ka keskuste tekkimise liikluse seisukohalt soodsamas asendis või suurendab olevate keskuste tsentripetaalset toimet ja nii venitab välja kontsentrilisi sõõre. Viimaste korrapärasust häirivad ka looduslikud tingimused (sood, rabad) jm.

Ülevaade finantshaldusorganisatsiooni ruumilisest struktuurist. Kuna finantshaldusorganisatsioon moodustab rahvamajanduse põhiorganisatsiooni (põllumajanduse, tööstuse, kaubanduse ja majuste) pealehitise, siis tema ruumiline struktuur orienteerub rahvamajanduse põhiorganisatsiooni ruumilise struktuuri järgi, kusjuures kehtivad täiel määral eespool käsitletud kesksete süsteemide kujunemise põhimõtted. Seda tõestab ka kaartlisand nr. 2, millel on kujutatud Eesti finantshaldusorganisatsiooni ühistuliselt organiseeritud osa (ainult lühikrediidiühistuid hõlmav) ruumiline struktuur, mis langeb kokku *E. Kanti* poolt proponentide kesksete asulate süsteemide skeemiga. Finantskeskuste suurus on esitatud sellel kaartlisandil hallatavate kapitalide alusel. Et nende koostisest on jäetud välja hüpoteegi-, aktsia- ja linnapangad, siis finantskeskuste üldise suuruse kohta ja üksteise suhtes annab vajaliku ülevaate kaartlisandit nr. 2 täiendav 14. joonis, millel on esitatud tähtsamate finantskeskuste suurus laenude⁷⁴) alusel. Kuna hüpoteegi-, aktsia- ja linnapangad leiduvad vaid maakonnalinna-

71) Vrd. E. Kareda, Märkmeid ostuühistute levikust, Ühistu II, Tartu 1939, lk. 136.

72) Loc. cit.

73) Väiksemate keskuste ümber tekib vaid kaks vanikut — sise- ja välisvanikud, mõnikord isegi ainult üks — sisevanik.

74) Joonise ja kaartlisandi koostamisaluste erinevus ei muuda üldist finantskeskuste suurusvahetorda ja suurusjärjestust.

des, Narvas, Türi ja Käinas, siis kaartlisand nr. 2 kujutab väljaspool neid keskusi finantskeskuste suurusvahekordi õieti.

Eesti finantshaldusorganisatsiooni ruumilisest struktuurist anname järgnevas lühikese ülevaate. Seda hõlbustab eespool üksikasjaliselt teostatud finantskeskuste analüüs, mis pärast järgnevas puudutame vaid olulisi-maid momente nende käsitlemisel ⁷⁵⁾.

E. Kant eritleb Eestis kaks peasüsteemi — Madal-Eesti peasüsteemi Tallinna keskuses ja Kõrg-Eesti peasüsteemi Tartu keskuses. Nendele kahele peasüsteemile tributeerivad perifeeriasõõrid Rakvere (Tallinna ja Tartu perifeeriasõõride lõikepunktis), Viljandi (Tallinna ja Tartu perifeeriasõõride lõunapoolses lõikepunktis), Pärnu (Tallinna perifeeriasõõril), Valga (Tartu perifeeriasõõril) ning Võru (Tartu perifeeriasõõril) süsteemid ja väljaspool perifeeriasõõre Narva (tributeerib Tallinnale), Kuresaare (tributeerib Tallinnale) ning Petseri (tributeerib Tartule) süsteemid. Seejuures osutub kogu Eesti Tallinna tagamaaks selle kõige laiemas mõttes.

Tallinna keskse süsteemi finantskeskused. Madal-Eesti keskse süsteemi ja kogu Eesti suurimaks finantskeskuseks on Tallinn, Eesti suurim kaubandus-, tööstus-, liiklus- ja halduskeskus, kuhu on koondunud meie suurimad kaubandus-, tööstus-, liiklus- jm. ettevõtted ja kus asub suur osa meie suurkäitistest. Viimaste arv on Tallinnas kõige suurem ja harilikult veel mitu korda suurem kui talle suuruselt järgnevas keskuses, näit. suurtööstuskäitiste alal 3—4 korda suurem Tartu arvudest ⁷⁶⁾, hulgikaubanduskäitiste alal samuti 3—4 korda suurem Tartu arvudest, kusjuures Tallinnas asub ca 30%, Tartus aga ainult 10% hulgikaubanduskäitiste koguarvust (hulgikaubanduskäitiste kogukäive Tallinnas on 8 korda suurem samadest arvudest Tartus ja ulatub ca 70%-le kõigi hulgikaubanduskäitiste kogukäibest) ⁷⁷⁾. Tallinna suurkäitiste arv ei ole ainult suurim, vaid Tallinn on koondunud ka nende suurtööstuskäitiste kontorite ja juhatuste asukohad, milliste tootmiskäitiste asukoht asub väljaspool Tallinna.

Finantskeskusena jaguneb Tallinn õieti kaheks erineva struktuuriga finantskeskuseks — lokaalseks ja interlokaalseks. Interlokaalse finantskeskusena on Tallinna tagamaaks kogu Eesti, millest tingituna see finantskeskus tugineb hüpotekaar- ja suurkrediitidele, kusjuures domineerivad pikk-krediidid. Pikk-krediidipankade osas evib interlokaalne finantskeskus järgmist struktuuri: põllumajandus — 64,5%, tööstus — 16,6%, kaubandus — 1,7%, majaomanikud — 2,3%, pangad — 6,6%, riik ja omavalitsused — 5,8%, muud — 2,6%. Interlokaalne finantskeskus ei ole lokaalsest finantskeskusest isoleeritud ja seetõttu nad lõikuvad lühikrediidipankades eriti tööstuslike ja kaubanduslike suurkrediitide osas, mis pärast ei ole võimalik selgitada kogu interlokaalse finantskeskuse struktuuri. Kahtlemata evivad selles tööstus ja kaubandus suuremat osatähtsust. Tallinna interlokaalses finantskeskuses on krediidiühistute osatähtsus väike. Kuna Tal-

⁷⁵⁾ Eesti keskseid süsteeme on käsitlenud üksikasjaliselt E. Kant, op. cit., lk. 201 jj., millele olgu siin üksikasjade selgitamise vajadusel viidatud; ka järgnevas ülevaates tuginetakse täiel määral sellele käsitlule.

⁷⁶⁾ Vrd. E. Kant, op. cit., lk. 202 ja 243.

⁷⁷⁾ Vrd. Kaubandus ja transport, 1937. a. majandusloenduse andmed, vihk III, Riigi Statistika Keskbüroo, Tallinn 1939, lk. 59—62.

linna interlokaalne ja lokaalne finantskeskus ei rahulda kõiki tagamaa finantshalduslikke tarvidusi, siis Tallinn ja tema tagamaa üle Eesti on ise maailma ja Euroopa suurte finantskeskuste (eriti Londoni, Berliini, Amsterdam ja Stokholmi) tagamaaks peamiselt tööstuslike ja kaubanduslike suurkrediitide osas⁷⁸⁾, kuid ka riigi välisvõlgade suhtes (siin tuleb juurde veel maailma suurim finantskeskus — New York). — Lokaalse finantskeskuse moodustavad Tallinnas lühikrediidipangad, mis osalt, nagu juba mainitud, on lülitatud ka Tallinna interlokaalsesse finantskeskusse. Lokaalne finantskeskus ei ole aga täiesti ühtlane, kuna selles moodustuvad osakeskused erineva tagamaa raadiusega ja iseloomuga. Kõige ulatuslikuma raadiusega tagamaa — põllumajanduse finantseerimisele spetsialiseerunud pangad puuduvad; ainult ühes pangas tungivad põllumajanduskrediidid märgatavamalt esile, kuna teistes on nende osatähtsus väga väike, suuremas osas aga puuduvad nad üldse. Seevastu on tugevasti esindatud Tallinna lokaalse finantskeskuse struktuuris väikese raadiusega tagamaale tuginevad tööstus-, kaubandus- ja majaomanike krediidid, kui jätta arvestamata Eesti Panga ülesandeks olev pankade finantseerimine. Neid ülesandeid täidetakse segatüüpi aktsia- ja linnapankade ning krediidiühistute poolt, kuigi majaomanike krediidistamise alal domineerivad erikrediidiühistud. Omaette ja harilikult isoleeritud ning hästi piiratud tagamaaga tegutseb see Tallinna lokaalse finantskeskuse osa, mis krediidistab ametnike ja töölisi. Eriti käib see säästu- ja laenuühistute kohta, millised moodustavad koos mõnede üldisema iseloomuga lühikrediidiühistutega ametnikke ja töölisi krediidistava finantskeskuse osa suure arvu väga väikeste pankade näol (keskmise suurus ca 51.000 kr.).

Tallinna sisevanikul asuvad väiksemad krediidiühistud, kusjuures siiski soodsamaid eeldusi pakuvad pankade arenguks Keila (liiklusseisundi tõttu) ja Raasiku (mullastiku boniteedi tõttu⁷⁹⁾), kus asuvad või asusid (Keila) suurimad sisevaniku pangad. Tallinna keskvanikul on aga sisevanikust veel soodsamad pankade tekkimise ja arenemise tingimused, millised ei pääse mõjule täiel määral arealootmiseks ebasoodsate mullastikuliste ja maastikuliste tingimuste tõttu. Kuna keskvaniku kaguosas on kõige soodsamad arealootmise tingimused, siis on tekkinud selles rajoonis kõige enam ja kõige suuremaid Tallinna keskvaniku panku (Rapla Ü, mille juures lisandub veel soodus liiklusseisund, ja Kose Ü; neile lisanduvad Kernu, Hageri, Nissi, Juuru Ü-d ja idas — Kehra ning Kuusalu Ü-d). — Tallinna välisvanikul asub rida suuremaid finantskeskusi alates Haapsaluga ja lõpetades Tapaga kui Rakvere-Tapa kaksiksüsteemi ühe osalisega, millest mitmed evivad juba oma allsüsteeme. Finantskeskusena osutub Tallinna välisvaniku abikeskust suurimaks Märjamaa (liiklusseisundi, varustuskeskuse positsiooni ja ka põllumajanduslike tingimuste tagajärjel), mida aga ületab vähe kaksikliin Paide-Türi kokku. Vanadest linnadest asub Tallinna välisvanikul Haapsalu oma allsüsteemiga, kuhu kuuluvad suuremate finantskeskustena Lihula, Kullamaa, Hanila ja Kärdla. Teised finantskeskused on väiksemad. Haapsalu ise on väiksemaid Tallinna välisvaniku abikeskusi ja evib võrdle-

78) Vrd. V. Feldman, Ettevõtete välisvõlgnevus, Konjunktuur, 1939 ak., Tallinn 1939.

79) Vrd. siin ja edaspidigi A. Lillema, op. cit., lk. 5.

misi väikesi panku. Väga tugevaks finantskeskuseks on kujunenud Märjamaa, mis ületab oma suurusega kõik uued linnad ja kolm vana linna, olles Läänemaa administratiivsest keskusest kaks korda tugevam. — Tallinna välisvaniku kaguosas asub Paide-Türi kaksikfinantskeskus oma allsüsteemiga, mille tugevamad abikeskused asuvad sisevaniku kirdeosas, Tapa allsüsteemi välisvanikuga lõikumise joonel (Järva-Jaani — suurim), kuna vaniku loodeosas maastikulisel ja asustamatuse põhjusel puuduvad finantskeskused. Kuigi Paide-Türi kaksikfinantskeskuse struktuuris põllumajandus on ühteviisi esindatud, siis lokaaltootmise osas Paide keskus tugineb rohkem kaubandusele, Türi aga majaomanikele (liikluskeskus, paberivabrikuriko asukoht).

Viimane suurem finantskeskus Tallinna välisvanikul on oma allsüsteemi eviv Tapa, mille välisvanik lõikub Rakvere välisvanikusse nii, et tekib Rakvere-Tapa kaksikfinantskeskus. Kuna Tapa asub soodsas liikluseisundis ja tema ning Rakvere tagamaa eriti selle kaksiksüsteemi lõunapoolses osas asub jõukas, tihedasti asustatud ning mullastikult võrdlemisi kõrge headusega suurtalude rajoonis („Suurkülamaa“), siis evib see kaksikfinantskeskus oma välis- ja isegi sisevanikuil võrdlemisi arvukalt ja võrdlemisi tugevaks kasvanud finantskeskusi, milliste struktuuris domineerib oluliselt põllumajanduse finantseerimine (Kadrina, Ambla, Järva-Jaani, Väike-Maarja, Simuna, Rakke, Vihula, Viru-Jaagupi, Viru-Nigula, Lehtse jt.), kusjuures Järvemaal asuvate finantskeskuste struktuuris tungib esile ka lokaaltootmise krediitdistamine suuremal määral kui Virumaal asuvate finantskeskuste struktuuris. Tapa ja Rakvere finantskeskused evivad aga võrdlemisi ühtlast struktuuri, milles põllumajanduse finantseerimise osatähtsus on tunduvalt suurem kui teistes suuremais finantskeskustes.

Tallinna tsentraalsüsteemile tributeerib Narva süsteem, mis Eesti iseisvumisega on lahutatud oma endisest peakeskusest — Peterburist. Narva finantskeskus asub suuruselt 6. kohal ja astme võrra madalamal meie 3. järgu finantskeskusest (Pärnu, Rakvere ja Viljandi). Ülekaalukas tööstuslinna iseloom on mõjutanud ka Narva finantskeskuse struktuuri, milles tööstuse finantseerimise asemel (suurkrediidid on koondatud Tallinna ja välismaale) domineerib majaomanike finantseerimine (korterite nõudluse tõttu). Narva ja Rakvere ühendusteel — raudtee ääres — asuvad tugevaks kujunenud finantskeskused Vaivara, Jõhvi (soodus liikluseisund, ümbruskonnast parema headusega mullastik) ja Lüganuse, kuna Kiviõli finantskeskus on alles alustanud arenemist. Väljaspool neid finantskeskusi puuduvad Narva tagamaal ja üldse Alutaguse anoikumeenses alas finantskeskused, välja arvatud Peipsi põhjarannikul, anoikumeense ümbruskonna tihedamalt asustatud saartel tekkinud väikesed finantskeskused (Skarjatina, Iisaku, Tudulinna ja Avinurme), kuna likvideerimisele on läinud liiga Peipsi äärde tekkinud finantskeskused (Vasknarva, Lohusuu).

Lõunas asuvad Tallinna perifeeriasõõril Pärnu ja Viljandi, viimane Tartu perifeeriasõõriga lõikumise punktis. Pärnu finantskeskus on kujunenud suuruselt kolmandaks ja tugineb struktuurilt lokaaltootmisele, kuna põllumajanduse finantseerimise osatähtsus on madal. See on tingitud subakvaatsest tagamaast. Pärnu külje all asub puhttööstuslik satelliit Sindi, mis finantskeskuseks on hiljuti alustanud arenemist. Pärnu sisevanikul asuvad vähesed väiksemad finantskeskused (Tori, Pärnu-Jakobi, Tõstamaa ja

Häädemeeste). Alles välisvanikul ja nimelt selle lõikumisel Viljandi või Haapsalu välis- või sisevanikuga on kujunenud tugevamad finantskeskused — Lihula, Vändra ja Kilingi-Nõmme, milliste kõrval esineb terve rida väikekeskusi. Neid suuremaid finantskeskusi iseloomustab tugev tuginemine lokaaltootmisele, nii et põllumajanduse finantseerimine ei tõuse üle 60%, vaid on kohati isegi tunduvalt sellest madalam.

Tallinna kesksel süsteemile tributeerib **K u r e s s a a r e**, mille finantskeskus oma isoleerituses ja põllumajandusliku tagamaa kehvuse tõttu on jäänud väikeseks. Oma struktuurilt ta tugineb suurel määral lokaaltootmisele ja evib mõned finantskeskused alles välisvanikul; suurimaks neist on kujunenud Orissaare soodsal liikluspositsioonil.

Tallinna ja Tartu kesksete süsteemide perifeeriasõõride lõunapoolses lõikepunktis asub **V i l j a n d i** finantskeskus, suuruselt neljas. Oma struktuurilt tugineb ta, kuigi ta asub hästi viljakate muldade ja põllumajanduslikult arenenud rajoonis, suurel määral lokaaltootmisele. Viljandi finantskeskuse suhtes paneb end suurel määral kehtima jõukate suurtalundite rajooni mõju, mis tihendab pankade võrku ja piirab tagamaa ulatust (vt. 3. tabelit). Sellest tingituna domineerib Viljandi finantskeskuse struktuuris lokaaltootmise krediitdistamine ja tekivad Viljandi lähedal, juba seespool sisevaniku sõõri finantskeskused (Sürgavere, Aidu, Holstre). Viljandi sisevanikul esineb juba tugevamaid finantskeskusi (Mustla, Suure-Jaani, Karksi-Nuia; Abja tugev keskus on kohaliku krediidiühistu likvideerimise tõttu muutunud ajutiselt nõrgemalt funktsioneerivaks finantskeskuseks). Viljandi välisvanikul asuvad aga tugevad ja suured finantskeskused — Mõisaküla (tööstuskeskus tugeva majaomanike finantseerimisega), Kilingi-Nõmme, Vändra, Türi, Põltsamaa (oma allsüsteemiga) ja Tõrva. Välis- ja sisevaniku vahel asub põhja pool tugev finantskeskus — Võhma (Eesti „Taani“ südames). Põltsamaa finantskeskus evib tugevat põllumajanduslikku iseloomu ja evib oma edelapoolisel sisevanikul kaks keskmise tugevusega finantskeskust (Pilistvere ja Kolga-Jaani).

Tartu keskse süsteemi finantskeskused. Teise keskse süsteemi keskuks on **T a r t u**, mis evib analoogiliselt Tallinnale lokaalset ja interlokaalset finantskeskust. Viimase tähtsus on aga siin oluliselt väiksem ega ületa lokaalset keskust. Ta on ka võrdlemisi kitsapiiriline ja funktsioneerib peamiselt majaomanike finantseerimise alal hüpoteekaarkrediidiga. Lokaalse finantskeskuse struktuuris domineerib täielikult lokaaltootmise krediitdistamine, kuigi põllumajanduse krediitdistamise kontsentratsioon saavutab Tartus suurimaid tulemusi. Tartu lähitagamaal puuduvad finantskeskused ida ja loode suunas, kus asustamise hõredus on tunduvalt suurem kui mujal. Arvatavasti need alad on eriti soodustanud põllumajanduse krediitdistamise kontsentratsiooni Tartu. Seevastu tagamaa kirde- ja põhjasektoris (Vooremaa ja Peipsi rannik) ning edela- ja lõuna- (Ugandi) sektoris, viljakate muldade ja jõukate suurtalude rajoones, leidub võrdlemisi tihedasti finantskeskusi. Tartu sisevanikus leidub juba terve rida väikesi finantskeskusi; need täidavad eriti tihedalt sise- ja välisvaniku sõõride vahe juba mainitud sektoreis, kusjuures mõned üksikud ulatuvad keskmise suuruseni (Pala, Rõngu, Maarja-Magdaleena, Otepää). Kui need keskused kirde- ja põhjasektoris teenivad oluliselt põllumajandust, siis vastassuunalises sektoris tungivad nende struktuuri tugevasti sisse lokaaltootmise

alad. Tartu välisvanikul asuvad juba tugevamad finantskeskused — Mustvee, Jõgeva (soodsa liiklusseisundiga varustuskeskus), Põltsamaa, Puka, Otepää, Põlva, Räpina (parem mullastik) ja Pala terve rea väikeste finantskeskustega.

Tartule tributeerib kitsaruumiline ja poolitatud allsüsteemiga Valga, mis kuulub, sarnlevalt Narvaga, suuruselt 4. järgu finantskeskuste hulka, kuid oma struktuuris on ta siiski põllumajandusest rohkem mõjutatud. Valga välisvanikul leiduvad tugevamad finantskeskused (Tõrva, Lauküla-Sangaste, Antsla), kuna nad sisevanikus peaaegu puuduvad.

Tartu lõunapoolsel perifeeriasõõril asuva allsüsteemi keskuseks on Võru, mille finantskeskuse struktuuris põllumajanduse finantseerimine tõuseb üle kolmandiku, millele järgneb küllalt kõrge osatähtsusega kaubanduse krediitdistamine. Kui Võru sisevanikul leidub vähe finantskeskusi, siis rohkem leidub neid välisvanikul, milliseist mõned on kasvanud suuremaks (Räpina, Põlva, Kanepi, Antsla), kui nad asuvad Tartu või Valga süsteemidega kokkupuutejoonel. Võru allsüsteemi välisvanikul asub Tartule tributeeriv Petseri allsüsteem, mille sisevanikul asub terve rida väiksemaid finantskeskusi; viimaseist asuvad mõned seespool sisevaniku sõõri tagamaa lõunasektoris (viljakam rajoon). Suurim sisevaniku keskusist on Laura ja vanim — Irboska. Petseri finantskeskuse struktuuris domineerib põllumajanduse krediitdistamise kõrval eriti tugevasti kaubanduse krediitdistamine. Esimese suurem kontsentreeritavus on tingitud vähem jõukast väiketalude rajoonist, kuna kaubanduse krediitdistamise tugevust põhjustab Petseri asend Lõuna-Eesti sopis, kaugel suurtest finantskeskusest ja tema intensiivne areng kaubanduskeskuseks (Petseri on tähtsaim lina ülesostu keskus).

Kokkuvõte. Kaartlisand nr. 2 ja 14. joonis koos varem teostatud finantskeskuste iseloomustamisega näitavad selget kooskõla finantshaldusorganisatsiooni ruumilise struktuuri ja *E. Kanti* poolt proponentide poolt Eesti kesksete asulate ja neile koordineeritud tagamaade süsteemi vahel. Selle järgi kujundab suurima Eesti finantskeskuse Tallinn, mis on astendatud isegi järgmisest finantskeskusest — teise keske süsteemi keskusest — mitu korda kõrgemalt. See on ka arusaadav, sest Tallinnaga kui lõpuks kogu Eesti keskusega ühel tasemel olevat keskust Eestis ei leidu. Teise järgu finantskeskuse moodustab Tartu, mis on astendatud Tallinnast nõrgemalt, kuid siiski teisist finantskeskusest silmapaistvalt kõrgemalt, sest Tartu on teise keske süsteemi keskus. Kolmanda rühma finantskeskusi moodustavad Tallinna süsteemi perifeerial asuvad Pärnu, Viljandi ja Rakvere finantskeskused kui suurimad Tallinna iseseisvad abikeskused oma allsüsteemidega. Poolitatud tagamaadega finantskeskused Narva ja Valga järgnevad suuruselt eelmisile. Teised finantskeskused evivad juba tunduvalt suuremal määral kohalikku iseloomu, kuigi mitmed evivad neist oma allsüsteemi (Võru, Põltsamaa, Petseri, Kuressaare jt.).

Neile pea- ja abikeskusile on koordineeritud suuremad või väiksemad alad tagamaadena, millel leiduvad vähem või rohkem korrapäraselt paigutatuna ja mitmesuguses suurusastenduses finantskeskused, kusjuures nad suurenevad seda enam, mida kaugemal nad asuvad tagamaad valitsevast keskusest⁸⁰). Finantskeskuste paiknemine iseseisvuseta abikeskustesse on seda korrapärasem, mida hõredam on finantskeskuste võrk, seega eriti

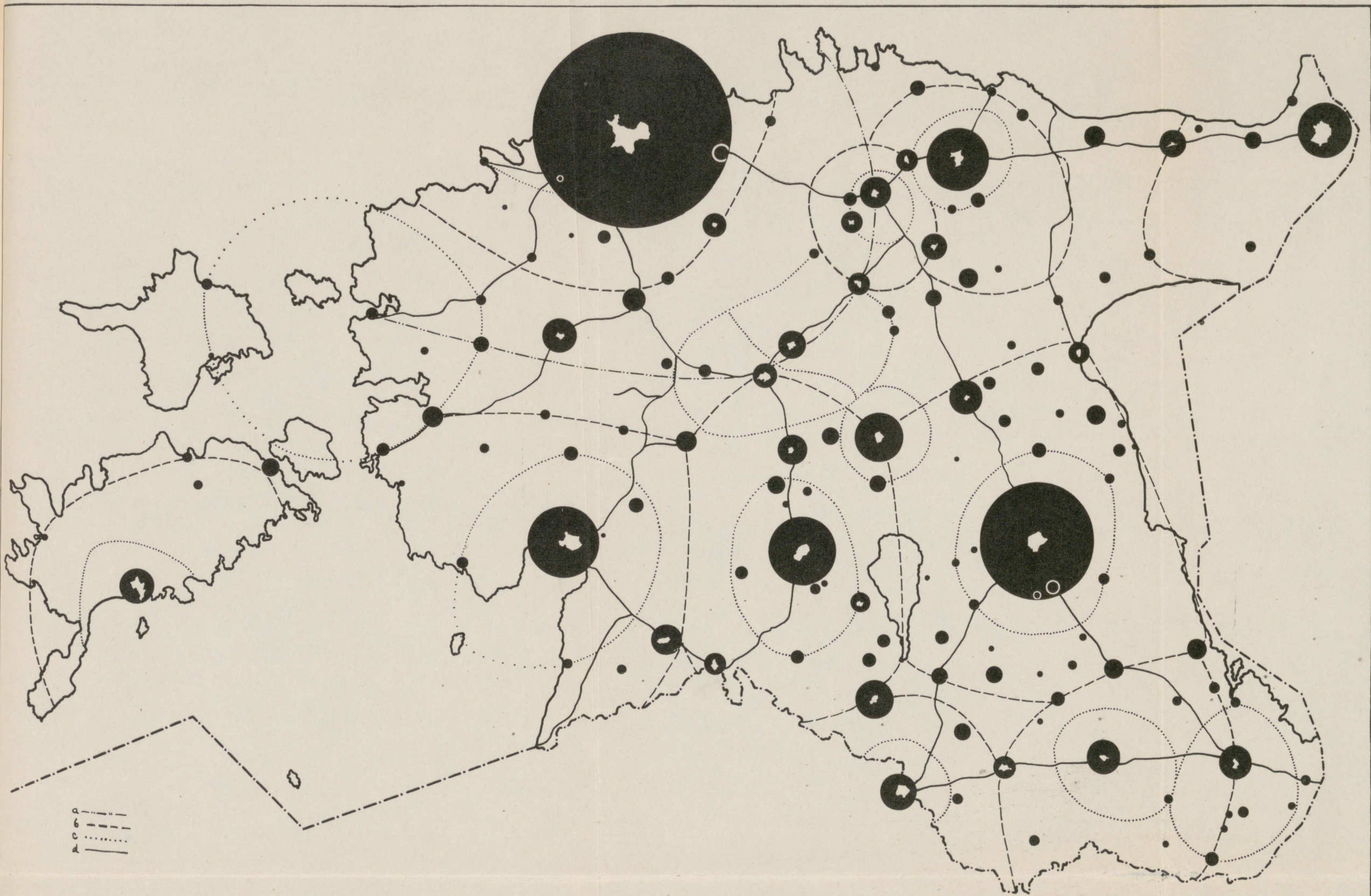
Madal-Eestis, mis on põllumajanduslikult vähem arenenud ja osutub Kõrg-Eestist kehvemaks ja vähemal määral turumajandusse sukeldunud rajooniks. Sellest tingituna on Madal-Eestis koordineeritud finantskeskustele suuremad tagamaad ja nende struktuuris evib suuremat tähtsust lokaaltootmise krediitdistamine, mis omakorda soodustab finantskeskuste tugevamaks kasvamist. Seega iseloomustab Madal-Eestit üldiselt hõredam, kuid ka tugevamate finantskeskuste võrk suuremate tühjade vöötmetega nende ümber. Seevastu näeme Kõrg-Eestis teatud määral erinevat pilti. Põllumajanduslikult arenenud ja jõukais suuremate talundite rajoonides (eriti Pandiveremaal, Põhja-Tartumaal, Ugandis ja Sakalas) leiame tiheda finantskeskuste võrgu, mis on paiknenud väliselt vaadatuna korrapäratult vanikute sөөõride vahelistesse aladesse ja sageli süsteemi keskuse lähedalt sisevanikus alates. Nende keskuste aluseks on põllumajanduse krediitdistamine, mis ulatub sageli 100%-ni. Lokaaltootmise krediitdistamise finantskeskuse kasvamist soodustav mõju tungib siin esile üksikute tugevamate finantskeskuste näol, mis paiknevad tavaliselt küllaldase korrapärasusega vanikute sөөõride suhtes. Nende vahel ja ümber asub eriti turumajandusse väiksemal määral sukeldunud Kõrg-Eesti alades (eriti Petserimaal, Võrumaal ja Tartumaal) tihe väikeste, mujal (eriti Pandiveremaal ja Sakalas) aga keskmiste ja suuremate finantskeskuste võrk. Tihedast finantskeskuste võrgust tingituna on Kõrg-Eestis koordineeritud finantskeskustele kohati tunduvalt väiksemaid tagamaid kui Madal-Eestis.

80) Pankade kasvamine ja arenemine sõltub kahtlemata käesolevas artiklis kirjeldatud tingimuste kõrval ka panga juhataja algatus- ja organiseerimisvõimest, nagu seda tõstab esile A. Kask (vt. tema artiklit „Lühikrediidiühistute tähtsus Eestis“, lk. 261), ja see koos soodsate objektiivsete arenemistingimustega võib anda imesteldavaid tulemusi. Kuid on võimatu uskuda, et suuremate finantskeskuste (mitte üksi Tartu) ümber kujunevad pankadest tühjad või nõrgalt arenenud pankadega sisevanikud oleksid põhjustatud neis reeglipäraselt puudevast või nõrgalt esinevast juhatajate algatusvõimest. Harju- ja Läänemaal tugevamate pankade esinemise põhjused on leidnud käesolevas artiklis küllaldase selgituse (vrd. ka artikli lõpplõiget).

Kaartlisand nr. 2.

EESTI FINANTSHALDUSORGANISATSIOONI RUUMILINE
STRUKTUUR
(LÜHIKREDIIDIÜHISTUTE OSAS 1937. A.).

1. Iga must sõõr tähistab ühistuliselt organiseeritud finantskeskust.
2. Musta sõõri suurus on proportsionaalne finantskeskuse hallatavate kapitalide kogusummaga.
3. Finantskeskust moodustavate lühikrediidiühistute nimed selguvad kaartlisandilt nr. 3.
4. Jooned: a — abikeskuste välisvanik,
b — abikeskuste keskvanik resp. välisvanik,
c — abikeskuste sisevanik,
d — raudtee.

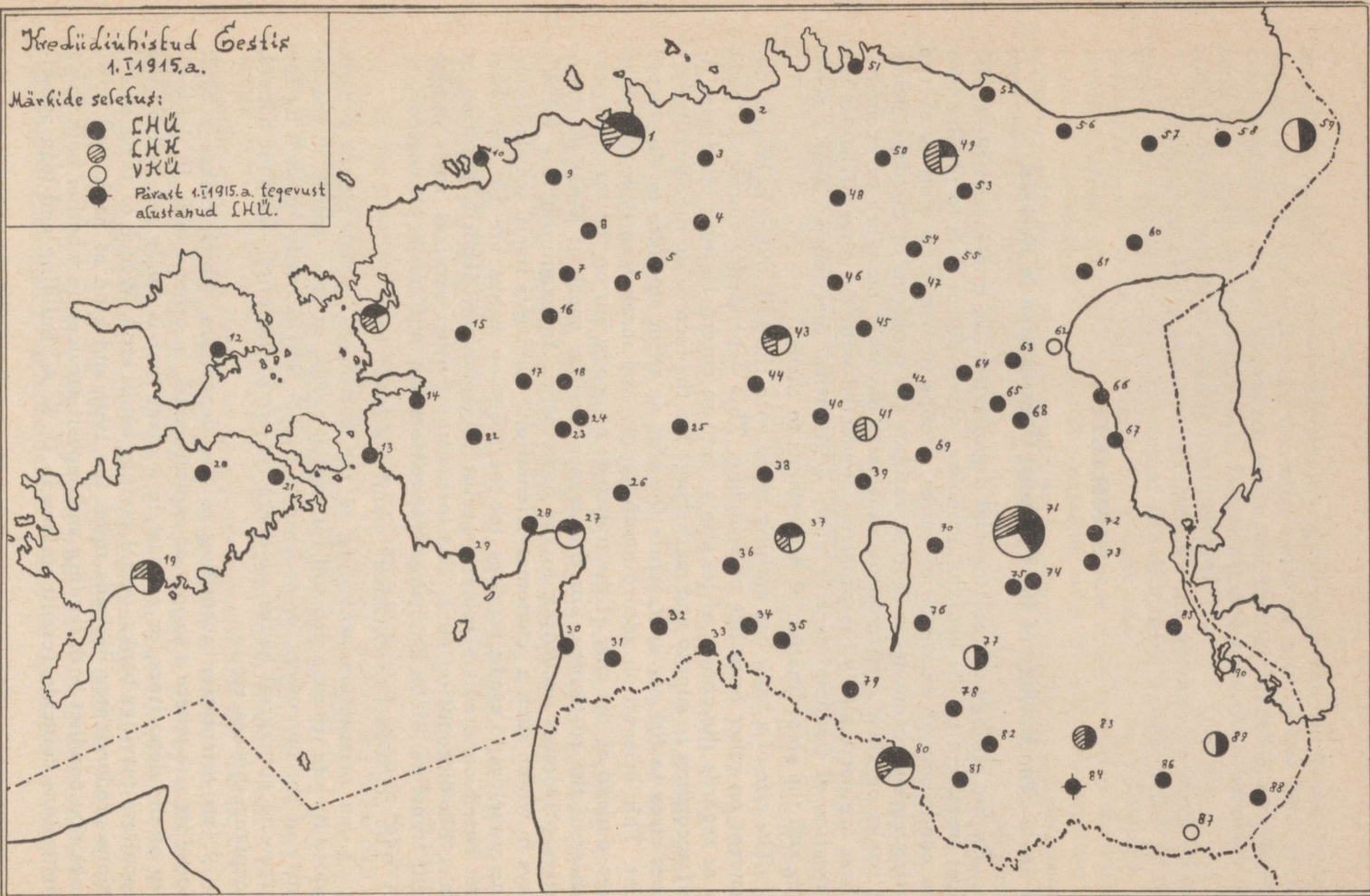

A ———
B - - - -
C ·····

Krediidühistud Eestis
1. I 1915. a.

Märkide seletus:

- LKÜ
- ◐ LKH
- ◑ VKÜ
- Pärast 1. I 1915. a. tegevust alustanud LKÜ.

5. joonis (F. Sauksi artiklist „Majandusajalooline taust ja lühikrediidühistute areng kuni Maailmasõjani“, koguteoses „Eesti Krediidühistud“).

SUMMARY:

The Ecology of the Financial Organization in Estonia.

By the ecology of the financial organization we understand the ecological treatment of the banking economy, whose object it is to inquire into the conditions of existence of banks, groups of banks, as well as of the entire banking economy, and to investigate the problems of the dependence of banks on their environment, especially on other branches of economy. These are particularly the problems connected with the sites of banks, the formation of financial centres, their systematical distribution over a given area and the co-ordination of hinterlands to them.

The site of a bank has nothing to do with the soil, but it is largely dependent on other branches of economy. This dependence converts a bank — as regards the choice of its site — into an enterprise that orientates itself according to supply and marketing; for the income on the banking services rises to 100 per cent, while the cost on them amounts to 40—75 per cent. This orientation according to supply and marketing does not, however, depend on the cost of the transport of goods, but on the travelling expenses of the customers. For this reason we may speak of banks as enterprises orientated according to the customers. In examining the various ways in which such a „customer-orientation“ manifests itself we shall confine ourselves to credit services, for the Estonian banks are for the most part based on credit services (receipt of money on deposit, granting of loans, bill-discounting etc.). The influence of other services, such as payment transfers, Stock Exchange transactions etc. will not be discussed.

The „customer-orientation“ manifests itself by:

1. an orientation according to the borrowers, which makes a bank choose its site where a demand for capital exists, in other words, in the vicinity of the borrowers, or at least in a place that is easily reached by the borrowers (universal banks, co-operative credit societies, discount houses, acceptance houses etc.);

2. an orientation according to the depositors, which makes a bank choose its site where a supply of capital exists, in other words, in the vicinity of the depositors, or at least in a place that is easily reached by the depositors (savings banks, postal savings banks etc.). Which of these orientations predominates depends upon the type and kind of bank, and as to banks that conduct both lending and deposit services on whether both these orientations coincide (credit unions in U. S. A., building and loan associ-

ations, co-operative credit societies for agriculture and for house-owners etc.) — or not (in which case the head-office of a universal bank is located according to the borrowers, while the savings branches are located according to the depositors). In the last mentioned case, the orientation according to the borrowers usually predominates.

If the „customer-orientation“ determines the general tendency in the choice of a suitable locality, the actual site of a bank is determined by the presence of a need for the services of a bank, and by the principles of communication, competition and space. To these must be added the influences of tradition and inertia. The presence of a need for the services of a bank is a necessary general condition for the existence of a bank, being determined — in the case of an „customer-orientation“ — by the scope of the borrowing activities (which is largest in commercial and industrial enterprises, that are most closely bound up with the market-economy), by the number of enterprises in the area in question, by the number of enterprises that appear as borrowers, by the volume of borrowing, and by the continuity of the borrowing activities (borrowing is a regular feature of commerce and industry, especially with large enterprises). The number of enterprises is greatest in towns, especially in the huge modern cities, which constitute the most preferred localities for the sites of banks. The greatest percentage of borrowing enterprises is to be found in those branches of economy that are more closely connected with the market, while within the limits of a given branch of economy the percentage of borrowing enterprises rises in direct proportion to the size of the enterprises.

As regards agriculture table 1 shows the percentage of indebted farms, grouped according to size on the basis of square hectare. (a) — farms acquired by purchase; (b) — settler's farms; (c) — all kinds together.

The volume of borrowing depends upon the branch of economy (being largest for the state, the banks, industry and commerce), and on the size of the enterprise, being noticeably greater for large enterprises than for small enterprises.

As regards agriculture cf. table 2, where the average debts (kroons) of farms are shown. The farms are grouped according to size. (a) — loan obtained from the Estonian Land Bank; (b) — loan obtained from co-operative short-term credit societies; (c) — loan obtained from other banks; (d) — total loan from all sources.

If the presence of a need for the services of a bank permits the foundation of a bank in a certain location, the actual site of the bank will be determined by the principles of communication. The bank will choose its site in a place where communication is most frequent, i. e. in a place that is most frequently visited by the prospective customers (dairies, the residence of the local administration, rural shops, roads leading into a town, the main streets of a town), or in a place upon which the traffic converges, i. e. in the place of the greatest accumulation of traffic (dairies, cross-roads, townlets, the business quarters of towns etc.); thereby a distinction must be made between places of traffic accumulation of a general character (i. e. with a mixed clientele and of a special character (i. e. with a special clientele: the clients belong to one special vocation, such as workers, officials etc.). — In choosing the site of a bank, the future developments of the traffic have also to be considered: it may be advisable to establish a

bank outside the present communication centre, if it seems probable that the communication centre will be shifted elsewhere in the future. — If more than one bank are established in one centre, the factor of competition is added to the principle of communication which manifests itself by what might be called an accumulation of competition, i. e. the competing banks choose their sites as near as possible to each other, frequently side by side or on opposite sides of a street. — In the case of large banks the factor of space has to be considered, i. e. the bank has to find space for suitable premises under the existing conditions. Tradition may cause a bank to be established in a place near already existing banks, even if this choice is not justified by the principle of communication, for inertia keeps the banks in a place that may no longer possess the normal conditions for the site of a bank.

Outside the old towns (provincial centres and Narva) — i. e. in the country — banks are to be found in Estonia only widely scattered and singly, except in 8 instances, where two banks exist in one centre. The banks in the country are all co-operative credit societies except two, which are branch-offices of joint-stock banks. The distribution of banks in the country is densest in the areas of Higher Estonia (cf. map supplement Nos. 1 and 3) viz. the Pandivere Heights, the Ugala Heights, the Sakala Heights, Petserimaa, and partly also along the coast in northern Virumaa, on the northern shore of Lake Peipsi, along the coasts of Saaremaa and Hiiumaa.

The map supplement No. 1. (at the beginning of this work) shows the distribution of co-operative short-term credit societies in the middle of 1939 on the physical map of Estonia. Explanations: „Ü“ — co-operative bank; „HLK“ — savings and loan bank, „Osakond“ — branch-office of a co-operative bank.

The map supplement No. 3. at the end of this work shows the distribution of the Estonian short-term credit societies in the middle of the year 1939 together with their names. For explanations see map supplement No. 1.

In this connection it may be stated that the distribution of banks in the country corresponds to the distribution of arable land (except the areas along the coast), to the degree of soil-fertility, and to the density of the population. For this reason the number of banks is largest in those areas that possess the most favourable conditions for agriculture (a great number of banks appears in the regions of fields and meadows, fewer banks are to be found in the regions of pasture and wooded meadows, while no banks exist in the regions of forests, bogs and moors). The development of the banks that provide loan for agricultural purposes naturally depends upon the development of agriculture. If we regard the wealth of the farms (as the index of which we regard the average value of the property of a farm) as an index of this development we find that in a given area the number of banks financing agriculture is the greater the wealthier and larger the farms are in that area.

Table 3 shows — according to the provinces — the number of banks financing agriculture (b); (a) — the number of farms in 1929; (c) — the number of banks for every 10,000 farms; (d) — average value (kroons) of the property of a farm; (e) — the number of farms for every bank; $r = +0.94 \pm 0.02$ = coefficient of correlation between columns (c) and (d).

Since wealthier and larger farms (cf. table 2) provide more favourable conditions for the development of the banks that finance agriculture, it is

a matter of course that the banks situated among the wealthier and larger farms should have grown most in importance as regards the granting of loan for agricultural purposes.

Table 5 shows according to the provinces: (a) — the average size (kroons) of banks financing agriculture on the basis of loans granted; (b) — the average value (kroons) of the property of the farms in 1929; $r = + 0.75 \pm 0.09$ = coefficient of correlation between columns (a) and (b).

The wealthiest and largest farms in Estonia are situated in the areas of Higher Estonia (Viljandimaa, Tartumaa, Valgamaa, Võrumaa and Järvamaa) and adjoining provinces (Pärnumaa, Virumaa), and it is just these areas that prove to be the most favourable for the development and distribution of banks financing agriculture.

The growth of banks that finance agriculture is further stimulated and facilitated by the fact that those banks can also grant loans — to a smaller or larger degree — to commerce, industry, house-owners and private persons (households of officials, servants, workers, and liberal profession). This additional impetus to the growth of banks financing agriculture is relatively weaker in Higher Estonia, for in Higher Estonia banks are more numerous, while in Lower Estonia a smaller number of banks benefits by this additional stimulus. The banks of Lower Estonia are therefore of a mixed character, which frequently facilitates their growth more than in Higher Estonia.

Table 6 shows — according to the provinces — the average sizes of banks in new towns (columns „1“) and in the country (columns „2“) in 100 kroons on the basis of the total loan granted (a), and the loan granted only for agricultural purposes (b); the average growth of a bank (in per cent) due to non-agricultural loans is shown in column (c).

The present distribution of banks in the country (together with the banks situated in the new towns) is the result of a long period of development (the first bank in the country dating back to 1870, viz. the „Põltsamaa Loan and Savings Bank“), and until 1902 the number of banks in the country did not exceed two. The network of the banks in the country was developed only about 1910.

Figure 5 on page 59 shows the distribution of co-operative credit societies for the 1st Jan. 1915.

The distribution of banks has become denser as compared to the distribution of banks in 1938 (cf. map supplement Nos. 1. and 3.), especially in the areas of the Heights of Ugala, Sakala and Pandivere, northern Tartumaa and Petserimaa — in other words, mainly in the areas of Higher Estonia. This is borne out also by the evidence presented in table 7.

Table 7 shows — according to the provinces — the absolute total of (b) the co-operative credit societies and (a) of all the banks situated in the country. Absolute total — 1. column; its indices — 2. column.

The location of banks in the country is exclusively dependent on communication conditions, whereby the determining factors are the accumulation of traffic and the frequency of traffic. Especially cross-roads and the convergence of roads are of paramount importance as regards the location of banks. The higher in the order of importance such a point of traffic

accumulation is, and the greater the number of roads that converge upon or radiate from it, and the greater the volume of traffic, the more suitable it is as a site for a bank.

Figure 12 on page 21 shows the different types of bank sites in the country. The site is indicated by a ring; line 1. — railways; line 2. — I class highways; line 3. — II class highways; line 4. — other roads.

The sketches presented in fig. 12 illustrate the various sites of banks at points of different traffic accumulation. As can be seen at the first glance all banks are situated at least near a second-class highway. The little developed cross-roads of the second-class highways (sketch I) have been chosen as a site by 9 per cent of the total number of banks, but only small banks have come into existence at such points; a great number of such cross-roads, moreover, have not been used as bank-sites. The position illustrated by sketch II has been chosen by ca 15 per cent of the total number of banks, a good many of which are larger banks. In exceptional circumstances even less favourable sites — as regards communication — have been chosen by about 10—11 per cent of the total number of banks situated in the country (cf. sketches IX and XII). The position illustrated by sketch X offers comparatively favourable conditions for the growth of banks, having been used by ca 15 per cent of the total number of banks. Almost one half of the total number of banks are situated near railways of first-class highways. A comparatively large number of banks (some 15 per cent) will be found in the positions illustrated by sketches III and VI, which offer favourable possibilities only if at a greater distance from larger towns. Sketch IV illustrates a comparatively favourable site for a bank, for the banks that have chosen such sites (some 12 per cent) belong for the most part to the largest banks situated in the country; sketch V illustrates the most favourable of these positions. The accumulation of traffic is greatly increased if a railway takes part in it (cf. sketches VII and VIII). The number of such positions is small, and a relatively large proportion of them has been used by banks, even though only 11—12 per cent of the total number of banks can be found in such positions. These positions, moreover, have permitted the growth of the largest banks in the country. The analysis of the site types illustrated in fig. 12 proves that the points with greatest traffic accumulation are most preferred as sites for banks, and that the banks at such points are correspondingly larger and more powerful. The existence of a railway at such points, is, of course, of great importance.

Besides these more or less natural factors of traffic accumulation (cross-roads and road-foci) great importance in the matter of bank sites must be attached to „artificial“ factors that influence the accumulation as well as the frequency of communication. As such „artificial“ factors the following must be named: administrative establishment, e. g. the residence of the local administration, the residence of a forester, a local police-station etc.; establishments for communication purposes, e. g. post-offices, railway stations etc.; establishments for cultural purposes, e. g. public halls, churches, schools etc.; establishments connected with the supply of farms and with the sale of agricultural products, e. g. rural shops, the residences

of handicraftsmen, agricultural industrial enterprises etc. In so far as these „artificial“ factors are to be found at cross-roads, they are but complementary factors. A concentration of a greater number of such establishments (as factors of the accumulation of traffic) into one place results in the formation of small local production centres, called townlets. 55—60 per cent of the banks in the country are actually situated in such townlets (especially in Lower Estonia). Of the banks outside the townlets more than half are quartered in the houses of the local administration, about 20 per cent in houses for public purposes, and about 20—25 per cent in co-operative stores, in co-operative dairies, in post-offices, in schools and in vicarages. In 1938 22 per cent of the total number of banks in the country had their offices on the premises of the local administration, 19 per cent were quartered in houses for public purposes and 10 per cent were quartered on the premises of co-operative dairies and co-operative stores. The rest of the banks were situated at least near one of the establishments mentioned, having their own premises or using other rooms.

The new towns constitute the connective link between the old towns and the townlets. The banks in the new towns are to some extent also financing local production. Nevertheless, these banks are mainly concerned with the granting of loan for agricultural purposes. The new towns as the supplying, marketing and manufacturing centres possess a much larger traffic accumulation than the townlets, and in all of them — 20 in number — a bank will be found, in 7 instances even two banks.

The suitability of the old towns as sites for banks is due to the fact that besides the possibility of financing agriculture, these banks are also in a position to provide loan for commerce, industry, house-owners and private persons. The greater number of commercial and industrial enterprises, and of house-owners in an old town, the greater size of the enterprises (especially as regards industry) and the greater average borrowing capacity, render a far greater concentration of the demand for capital possible — as far as the financing of commerce, industry and partly also of house-owners is concerned. As a result, the concentration of the demand for capital in a financial centre for financing agriculture and private persons is much less pronounced.

Table 8 shows the credits obtained (in 10,000 kr.) in the various centres: (a) — loans granted to commerce and industry; (b) — loans to house-owners; (c) — loans to private persons; (d) — loans to agriculture.

The necessity of granting large loans to the local production and the concentration of a strong demand for credit into one centre, renders the existence in the old towns of several large banks possible.

The first bank in the old towns dates back to 1765 (Tartu); but it was only in the second half of the XIX century that banks began to appear also in the other old towns. To-day the number of the banks in an old town corresponds roughly to its place in the order of importance as an economic centre.

Table 9 shows the absolute total of the co-operative credit societies (b) and of all kinds of banks (a) situated in the old towns. The absolute total is shown in column „1“, and its indices in column „2“.

In the old towns where more than one bank are situated both the question of traffic accumulation and the question of competition influence the choice of a bank-site. As regards the traffic, distinction must be made between places of a general traffic accumulation (business quarters, main-streets, streets approaching the town), where banks of a mixed clientele (farmers, business men, house-owners etc.) are established; and places of a special traffic accumulation, where special banks, such as the banks of clerks and officials, workers' banks, minorities' banks etc. are situated (in the vicinity of the respective working places). The accumulation of competition is present only where banks are concerned that depend upon a general clientele and a general accumulation of traffic.

Figure 13 on page 29 shows the location of banks dependent on a general accumulation of traffic in the heart of the more important Estonian towns, viz. Narva, Rakvere, Tallinn, Tartu and Pärnu. Of the banks dependent on a special accumulation of traffic only a few larger ones near the centres of the towns are shown in the fig. Explanations: (1) — sites of co-operative credit societies; (2) — sites of mortgage-banks; (3) — sites of the other banks; (4) — former sites of banks no longer in existence (only Tartu).

The influence of the accumulation of traffic and the accumulation of competition are particularly obvious in Tallinn and Tartu and to a lesser degree also in Pärnu and Rakvere. The influence of inertia can be seen especially in Narva, where the business quarter of the town has been shifted from „Suur“-street and „Rüütli“-street (before the Great War) to „Peetri pl.“ (Peter Square) where the new banks are now situated. The influence of inertia can be seen, too, in Tartu, where the business quarter is also shifted (cf. *Kareda, Kant*).

The network of banks in the national economy determines the financial organization. A bank (or banks) situated in one place forms (or form) a centre of that financial organization, called a financial centre. Dispersed financial centres are centres that have at most 3—5 banks, whereas cumulative financial centres have a greater number of banks. The hinterland of a local financial centre is its immediate surrounding area, while the hinterland of inter-local financial centres extends much farther, certainly farther than the financial centres in its neighbourhood. An inter-local national financial centre becomes an international financial centre as soon as its hinterland extends into other countries.

The size of a financial centre depends upon the branch of economy for which the centre has to provide loan; thus the financing of commerce and industry renders a vast concentration of the demand for capital possible, which gives rise to the growth of huge financial centres (cf. table 8). The financing of agriculture, on the other hand, offers much narrower possibilities, for which reason such financial centres are considerable smaller; but agriculture constitutes a more permanent basis for a financial centre. The size of financial centres is also influenced by their growth into inter-local centres, for the latter, besides providing favourable conditions for their own development, hamper the growth of other financial centres. In Estonia inter-local financial centres have come into existence mainly in Tallinn, and to a lesser degree also in Tartu.

Figure 14 on page 33 and the table 10 show the size of the more important financial centres in Estonia on the basis of loans granted (in 1000 kr.) and the type of their organization. Explanations: (1) — co-operative short-term credit societies (white); (2) — joint-stock banks and city banks; (3) — co-operative mortgage-banks; (4) — the Estonian Land Bank; (5) — the Longterm Credit Bank (diagonally shaded). The numbers *prim* and *secunda* beside the letters in the table indicate „the number“ and „the amount“ respectively, while the letters represent: (a) — co-operative short-term credit societies; (b) — joint-stock banks; (c) — city banks; (d) — co-operative mortgage-banks; (e) — state mortgage-banks; (f) — total. In the first column of the table the financial centres in the towns (I), in the new towns (II), and in the country (III) are shown in the order of their size.

Among the financial centres Tallinn comes first in the order of importance, providing alone 75 per cent of the entire loan granted by banks.

The size of the financial centre determines the possibilities of the development and concentration of banks: the larger the financial centre, the larger the banks will be, and the greater the number of banks, the narrower will be the specialization of banks according to the various kinds of banking activities and according to different vocational spheres, and the more complete will be the concentration of the direction of the banking activities by way of a central bank with a large number of branch-offices outside the financial centre, which in turn will increase the scope and influence of the financial centre. All this is most signally illustrated by Tallinn, which is the largest financial centre of Estonia.

The structure of the financial centres depends upon the distribution of the loan among the different branches of economy that require it. The structure of a local financial centre, therefore, corresponds to the basic economic activities of the economic centre in question — if that centre is not subject to the influence of some inter-local financial centre. The structure of an inter-local financial centre and especially of an international financial centre, however, differs widely from the fundamental economical structure of the centre in question. It is for this reason that in the financial structure of the financial centre of Tallinn the financing of agriculture will be found to dominate, even though within its limits as a local financial centre the financing of industry stands first. In the structure of the financial centre of Narva the financing of house-owners will be found to dominate and not — as might have been supposed — the financing of industry, which has been taken over by Tallinn and foreign financial centres.

Figure 15 on page 42 and table 14 illustrate the structure of the more important financial centres in Estonia on the basis of their relative importance in the financing of different branches of economy. The letters represent the different branches of economy as follows: (a) — agriculture; (b) — industry; (c) — commerce; (d) — house-owners; (e) — private persons; (f) — banks; (g) — other branches; (h) — total. In the first column of table 14 the financial centres are given separately for the old towns (A), for the new towns (B), in the country (C). The organization of each financial centre is indicated as follows: „*kõik*“ — sum total of all kinds of banks; (I) — short-term credit banks (also shown in the fig.); (II) — co-operative short-term credit societies (also shown in the fig.); (III) — joint-stock banks and city banks. As regards the various kinds of banks in the different financial centres cf. table 10.

The actual structure of the local financial centres closely corresponds to the structure of short-term credit banks, whether all the banks of the centre in question are short-term credit banks or merely co-operative short-

term credit societies. The co-operative short-term credit societies of the financial centre are mostly financing agriculture, to some extent also house-owners and private persons, whereas the speciality of the joint-stock banks and city banks is to finance industry and commerce.

The prime condition for the existence of a bank is its co-ordinated hinterland. The extent of the hinterland depends:

1. On the kind and qualities of the banking services. As regards banks whose task it is to grant loan, the extent of the hinterland depends upon the security given for the loans. The better a loan is guaranteed and the easier it is to assess the value of the security, and the more permanent its value — the wider the radius of the hinterland will be. For this reason it is that loans against mortgages are the basis of the development of the inter-local financial centres, whereas a bank granting personal loans can have but a very limited hinterland. (Raiffeisen co-operative credit societies, U. S. A. credit unions etc.). Similarly, the larger the loans, the wider the radius of the hinterland; for this reason small loans constitute an important restrictive influence on the scope of the activities of the Raiffeisen co-operative credit societies, the U. S. A. credit unions and others. Large loans, on the other hand, permit the formation of inter-local and international centres. Of the different branches of economy especially the large industrial and commercial enterprises, the large banks, the communities, and the state require large loans; the granting of loan to these enterprises, therefore, constitutes the main task of the inter-local and international financial centres. A part of the loans to agriculture and to house-owners (loans against mortgages) also permits the growth of the inter-local financial centres.

2. On the intensity of the need for the services of a bank. The greater the need for a bank in the hinterland, the smaller that hinterland may be, and the greater the number of banks that may be established in a given area. Owing to the concentration of a strong need for the services of banks the financing — especially of industry and commerce — is possible by banks with a very limited hinterland. As regards the financing of agriculture, the hinterland will be the smaller the wealthier the area in question, which is particularly the case in Higher Estonia (cf. table 3).

3. On the conditions of communication in the area of the hinterland; which — if rendered cheaper and more convenient — may further extend the hinterland of a bank.

4. On the competition among banks for one and the same hinterland. Competition may arise in cumulative financial centres, but also between the banks of two neighbouring financial centres. In the latter case, the bank that is situated in the more important economic centre is usually more successful. As a result, the more important economic centre is usually more successful. As a result, the more important economic centres also become the more powerful financial centres; this is accompanied by the creation about them of a belt empty of banks. This happens particularly at the cost of the financing of agriculture, whose concentration into financial centres is the stronger, the more powerful that centre is in relation to other financial centres within its hinterland.

Table 15 shows (according to the provinces) the ratio of the total loans given by the short-term credit banks of the provincial centres (together with Narva) to the total loans granted by the rest of the short-term credit banks of the province in question (column „a“); the ratio of the same kind for loans granted only for agricultural purposes (column „b“); the ratio of the values (a) to (b) is given in column (c). The relation of the degrees of concentration into financial centres of the total loans and of the agricultural loans is shown by the coefficient of correlation $r = +0.95 \pm 0.02$, calculated according to *Pearson's* „rank“ method.

The competition of the banks of a cumulative financial centre for the same hinterland results in a division between them of the hinterland. A horizontal division of the hinterland causes the banks to specialize according to the needs for different kinds of services, and thus prevents further competition. That specialization may be effected on the basis of different branches of economy, the amount of the loans, the method of guaranteeing the loans, the size of the borrowing enterprises, the kinds of banking services etc. A vertical division of the hinterland results in an increased competition, since the competing banks offer the same kind of services. It causes a geographical division of the hinterland between the competing banks, whereby the clients of the competing banks may live frequently side by side.

The financial centres together with the hinterlands co-ordinated to them constitute the structure in space of the financial organization. As this structure depends upon the structure of the organization of the national economy it is built up in the same systematical way. The organization of the national economy in Estonia has been investigated by *E. Kant* in his work „Bevölkerung und Lebensraum Estlands“ (Tartu 1935), on which we have based the structure of the financial organization in Estonia as illustrated in the map supplement No. 2.

The map supplement No. 2, facing page 58 illustrates the structure in space of the financial organization of Estonia for the co-operative short-term credit societies according to the evidence for the year 1937. Each of the black rings represents a financial centre (the irregular white figures within the rings indicate the shape of the town). The size of the black rings is proportionative to the total amount of capital at the disposal of the financial centre. These banks which are not co-operative credit societies, are not shown in the map. All larger banks, their size and their relations as to size will be found in table 10 and fig. 14 on page 33. The number and the titles of the co-operative short-term credit societies to be found in the financial centres are given in the map supplement No. 3. The lines in that map indicate: (a) — the outer rings of the secondary centres; (b) — the middle rings or outer rings of the secondary centres; (c) — the inner rings of the secondary centres; (d) — railways.

The largest financial centre in Estonia is Tallinn, being the centre of the central system of Lower Estonia as well as the centre of all Estonia. The Tallinn financial centre may be divided into a local centre and into an inter-local centre. The basis of the inter-local financial centre are mainly loans against mortgages and large loans to agriculture industry, commerce, communities and banks. Tallinn — and also some other Estonian financial centres (Narva, Kunda, the oil shale industries area) are in their turn situated within the hinterland of several international financial centres (London, Berlin, Stockholm, Amsterdam, New York). The second great financial centre in Estonia is Tartu, which is the centre of the central system of Higher Estonia. Here, too, an inter-local financial centre exists beside the

local financial centre. The former, however, restricts its activities to the financing of house-owners. The other larger financial centres together with their systems are tributary to Tallinn (Rakvere, Pärnu, Viljandi, Narva) or Tartu (Petseri, Valga, Võru) whereby the 3rd group of financial centres is formed by Pärnu, Viljandi and Rakvere, and the 4th group by Narva and Valga with divided hinterlands. To these central and independent secondary centres larger or smaller areas are co-ordinated as hinterlands, where more or less regularly located dependent financial centres of various sizes may be found. These dependent centres are the greater, the farther they are from the central and independent secondary centre that commands the hinterland. The distribution of dependent secondary centres is more regular when the distribution of financial centres is thinner; thus especially in the areas of Lower Estonia, which is poor and less developed than Higher Estonia — as regards agriculture. In the areas of Higher Estonia, especially on the Heights of Pandivere, Ugala and Sakala as well as in northern Tartumaa (s. c. Vooremaa), small financial centres will be found very irregularly scattered among other financial centres regularly situated within the inner and outer rings. These small irregularly scattered centres usually grant loan almost exclusively to agriculture.

1202

3808

